

Ш.Наралиева, Н.Корганбаева, Ш.Алиакбарова

ЎЗБЕК АДАБИЁТИ

**Умумтаълим мактабларининг
6-синфи учун дарслик**

2-қисм

6

Алматы
«Жазушы», 2018

УДК 373.167.1
ББК 83.3 (5 Узб) я 72
Н 23

Наралиева Ш. ва башқ.

Н 23 Ўзбек адабиёти. Умумтаълим мактабларининг 6-синфи учун дарслик.
2-қисм / Ш. Наралиева, Н. Корганбаева, Ш. Алиакбарова. – Алматы:
“Жазушы”, 2018. – 104 бет, расмли.

УДК 373.167.1
ББК 83.3 (5 Узб) я 72

ISBN 978-601-200-609-4 (2-қисм)
ISBN 978-601-200-617-9 (жами)

© Наралиева Ш., Корганбаева Н.,
Алиакбарова Ш., 2018

© “Жазушы” баспасы, 2018

Барча ҳуқуқлар ҳимоя қилинган.
Нашрнинг мулкий ҳуқуқлари
«Жазушы» нашриётига тегишли.

Шартли белгилар

	Ёдда сақланг!		Сүзлаймиз
	Билиб олинг!		Ёзамиз
	Гурұхда ишлаймиз		Мұхокама қиламиз
	Тақдимот		Видеолавча томоша қиламиз
	Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз		Сұхбатлашамиз
	Тинглаймиз		Жұфтликда ишлаймиз
	Үқиймиз		Якка тартибда ишлаймиз
	Донолар бисотидан		Матнолди топшириқлар

Яңги мавзуни ўзлаштириш учун мүлжалланған топшириқлар:

Үқиймиз

Сүзлаймиз

Донолар
бисотидан

*Эл – устозим, мен эсам – толиб.
Сўз дурларин термоқдир ишим.
Одамларнинг ўзидан олиб,
Одамларга бермоқдир ишим.*

Э.Воҳидов

ЭРКИН ВОҲИДОВ (1936–2016)

Замонавий ўзбек миллий адабиётининг ёрқин намояндаларидан бири Эркин Воҳидов 1936 йил 28 декабрда Фарғона вилоятининг Олтиариқ туманида ўқитувчи оиласида туғилди. Отаси Чўяնбой Воҳидов Иккинчи жаҳон урушидан кейин Тошкентга қайтиб, тез орада шу ерда вафот этди. Онаси Розияхон Воҳидова (Соҳибова) ҳам дунёдан ўтиб, бўлғуси шоир тоғаси Каримбой Соҳибоев тарбиясини олди.

Эркин Воҳидов Тошкент давлат университетининг ўзбек филологияси факультетида таҳсил олиб, «Ёш гвардия», F.Фулом номидаги нашриётларда, «Ёшлиқ» журналида хизмат қилди. Шунингдек, мустақиллик йилларида Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси-

нинг Халқаро алоқалар ва миуносабатлар қўмитаси раҳбари, Ўзбекистон Сенати аъзоси сифатида фаолият юритди.

Унинг биринчи шеъри 14 ёшида, 7-синфда ўқиб юрган кезларида чоп этилди.

Э.Воҳидовнинг биринчи шеърлар китоби «Тонг нафаси» номи билан 1961 йилда чоп этилди. Шундан сўнг унинг «Қўшиқларим сизга», «Юрак ва ақл», «Менинг юлдузим», «Нидо», «Лирика», «Палаткада ёзилган достон», «Ёшлиқ девони», «Чароғбон», «Достонлар», «Муҳаббат», «Хозирги ёшлар», «Тирик сайёралар», «Изтироб», «Сайланма», «Асарлар» каби тўпламлари нашр қилинди. Буюк рус шоири Сергей Есенин шеърлари ва олмон шоири Гётенинг икки китобдан иборат улкан «Фауст» фожиасини таржима қилиниши Эркин Воҳидов та-

лантиning яна бир қиrrасини намойиш қилди. Унинг қаламига мансуб «Олтин девор» комедияси кўплаб театр саҳналарида қўйилди.

Эркин Воҳидовнинг тўрт жилдлик «Сайланма асарлари», «Орзули дунё» (2010), «Табассум» (2012), «Янги шеърлар» (2015) шеърий тўпламлари адабиёт мухлислари учун бебаҳо тухфа бўлди.

Она-Ватани атоқли адабнинг ўзбек адабиёти ва санъатини ривожлантиришдаги хизматларини юксак тақдирлади: Ўзбекистон Қаҳрамони фахрий унвони берилди, «Дўстлик», «Буюк хизматлари учун» орденлари билан мукофотланди.

Видеолавҳа томоша қиласиз

Муҳокама қиласиз

1. Интернет манбаларидан фойдаланиб, шоир ҳақида видеолавҳалар томоша қилинг. Ўз фикр-мулоҳазаларингиз ва таассуротларингиз билан ўртоқлашинг.
2. Муҳокама учун очиқ ва ёпиқ саволлар тузинг, ҳамда гуруҳлараро савол-жавоб ўтказинг.

НИДО
(Қисқартириб олинди)

Матнолди топшириқлар

**Видеолавҳа томоша
қиламиз**

Қүйидаги Улуг Ғатан уруши ҳақидаги тасвир асосида билганингиз билан ўртоқлашинг.

<https://www.youtube.com/watch?v=eWeWxmEriuw>

Ўқиймиз

1

Ҳайқираман,
 Тоглар ортидан
 Гумбурлаган садо келади,
 Она-Ернинг оташ қаъридан
 «Ўғлим!» деган нидо келади.
 «Ўғлим!»
 Вужудимни чулғар аланга,
 Бўғзимга тиқилар ҳаяжон.
 – Мана мен ўғлингиз.
 Дардли оламга
 Сиздан танҳо ёдгор,
 Сўйланг, отажон.
 Сўйланг, бир дақиқа қулоқ солайин,
 Овозингиз тинглаб тўёлмаганман.
 Бир марта йўқотиб тополмаганман,
 Хаёлимда тиклаб олайин.
 Отажон!
 Мен ахир қутлуғ бу сўзни
 Йигирма йил олмадим тилга,
 Йигирма йил сақладим дилда.
 Армонли ўғлингиз тинглайди сизни,
 Сўйланг, эшитаман...
 Вужудим тилка,
 Юрагимни ёқар ўтли изтироб,
 Аммо кўзларимда бир томчи ёш йўқ.
 Бағрим ўйиб,
 Бу кун менга бермоқда азоб
 Сизнинг кўксингизни тешган қора ўқ.

Силқиб оқаётир
 Құкрагимдан қон.
 Қалбим ўртамоқда, сүнгсиз армоним...
 Юрак қоним билан битган достоним
 Сизга бағишиладим,
 Отажон!

2

Хаёлнинг туманли пардаси аро
 Йиллар құз олдымда чарх ураётир,
 Қишлоқ күчасидан занжидай қаро
 Олов болалигим югуралытитир...
 Дунё қайғусига бўлмаган ошно,
 Қаҳ-қаҳ ураётир,
 Барқ ураётир.
 Билмас, боши узра булутли само
 Чақмоқ чақаётир,
 Гулдураётир.
 Билмас, яраланган бу мажруҳ дунё
 Қасос сўраётир,
 Бонг ураётир...
 Қадамлар,
 Қадамлар,
 Оғир қадамлар...
 Этиклар зарбидан титрайди тупроқ.
 Қаерга кетмоқда шунча одамлар?
 Наҳотки йўллари шунчалар йироқ.
 – Ана, кўряпсанми?
 Менинг дадамлар!
 Дада!!!
 Овозим ҳеч чиқмайди бироқ.
 Югураман – ортга кетар қадамлар.
 Йиғлайман – кўзимга келмайди намлар.
 Мурғак вужудимда фақат зўр титроқ!
 Бўғзимда аламлар,
 Аччик аламлар,
 Йўлнинг ўртасида турибман.
 Шу чоқ –
 Поезд қичқиради,
 Тўхтанг, одамлар!
 Қайга кетмоқдасиз?

Қани дадамлар?!
Тепамда ёнади зангори чирок...

Чўчиб уйгонаман,
Онам қошимда.
Мехрибон қўллари
Оташ бошимда:
– Нега йиглаяпсан,
Ёлғизим, қўзим?
Тун узоқ, ухлай қол,
Кўзларингни юм.
Ором ол, мен сенга
Аллалар айтай.
Тонгда пешонангдан
Ўпиб уйғотай.

Ана, деразангга
Қўнибди ҳилол.
Бошингга эгилиб
Сўрмоқчи савол.
Сенинг кипригингга
Сочмоқ бўлиб зар,
Ҳилол теграсида
Ўйнар юлдузлар.
Мен сенинг бахтингман
Дегандай гўё
Имлаб чорламоқда
Ёқут Сурайё.
Сеникидир булар,
Сеники бари.
Сеники осмоннинг
Зар қандиллари.
Сомончининг йўли –
Сенинг йўлларинг,
Узатсанг Зуҳрога,
Етар қўлларинг
Улғай, болажоним,
Улғайгин тезроқ.
Сенинг йўлларингга
Юлдузлар муштоқ.
Хозирча ором ол,
Ёлғизим, қўзим.

Тун узоқ, ухлайқол,
Кўзларингни юм.

3

Олис соҳилларда,
Уфқдан нари
Ўлим сочмоқдадир
Ёв қузғунлари.
Ўлим сочмоқдадир
Элга беаёв,
Шаҳар, қишлоқларни
Ютмоқда олов.
Ўша олис юртда
Қон кечиб ҳозир
Отанг ҳаёт учун
Жанг қилаётир.
...Сен учун, мен учун,
Ўз учун эмас,
Фақат ўзбек ва ё
Рус учун эмас,
Бутун Ер – ундаги
Бор авлод учун,
Дунёда энг қутлуг
Эътиқод учун
Узоқ ўлкаларда
Қон кечиб ҳозир
Отанг ҳаёт учун
Жанг қилаётир.
Сен ухла, ёлғизим.
Сен ухла, қўзим,
Бир нафас ором ол,
Кўзларингни юм.

4

Вақт келар, улғайиб,
Одам бўларсан.
Илм олиб, соҳиби
Оlam бўларсан.
Сен бизлар кўрганни
Кўрмагайсан ҳеч.

Фурбат йўлларидан
Юрмагайсан ҳеч.
Оlam тўла қуёш,
Қалбинг тўла нур.
Ойдин бир замонда
Яшайсан масрур.
Бизлар ҳам ўтамиз
Вақт келиб бир кун.
Сизларга қолади
Муқаддас замин.
Сиз уни авайлаб
Кафтда тутасиз.
Шараф йўлларидан
Олиб ўтасиз.
Оташ алангага

Тутмайсиз уни,
Даҳшат уммонига
Отмайсиз уни.
Замин теграсида
Олтин камалак
Ўрайди етти хил
Нурдан чамбарак.
Сиз унинг бағрини
Пора қилмайсиз,
Оталар хокини
Сақлаб муборак.
Сен шундай давронда
Яшайсан, қўзим.
Хозирча ором ол,
Кўзларингни юм...

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз

- “Жигсо” усули орқали асар мазмунини ўрганинг.
- Асарга яна қандай ном бериш мумкин?

Ўқиймиз

- “Ўргимчак ини” усули орқали шеърни ифодали ўқинг.

Сўзлаймиз

- Боланинг мурғаккина қалби нега нотинч деб ўйлайсиз?
- Ёш боланинг катта одамдай фикрлашига ким ёки нима сабабчи?
- Онаси порлоқ келажакни қандай тасвиrlайди? Сиз ўз келажагингизни қандай тасаввур қиласиз?
- Кўзингизда аянч ёши пайдо қилган сатрларларни топинг.

Бошимизда оташин фалак,
 Пойимизда оташин тупроқ,
 Құлимизда ёғоч камалак,
 Остимизда ёғоч арғумоқ,
 Оппоқ чангдир әгну бошимиз,
 Оппоқ чангдир күзу қошимиз.
 Қўру кармиз,
 Бешдан олтига
 Эндиғина ўтган ёшимиң,
 Қўча-кўйда кўтариб сурон
 Югурамиз саҳардан то кеч,
 Олам узра кезар зўр бўрон,
 Биз бу ҳақда ўйламаймиз ҳеч.
 «Уруш-уруш» ўйин бўлса бас.
 Титратамиз кўку заминни.
 Ким ўйлабди дейсиз у нафас
 Бу урушнинг ростакамини.
 Бурчаклардан бир-бири мизни
 Ёғоч милтиқ билан отамиз,
 Биз билмаймиз:
 Қай бири мизнинг
 Ўққа учди бу вақт отамиз.
 Қўксимиңни ушлаганча жим
 Йиқиламиз,
 Ўлган бўламиз,
 Биз дунёда ростакам ўлим
 Борлигини қайдан биламиз?!

Даҳшат солиб кезаркан у дам
 Узоқларда жанг гулдуроси,
 Бизнинг қишлоқ кўчасида ҳам
 Янграп әди
 Акси садоси.

Қуёш ботар,
 Оқшом чўкар кўча-кўйга,
 Тарқаламиз уй-уйгаю тепа тўйга,
 Тун бошланар,

Менга чарчоқ билинмайды,
Кипригимга сира уйқу илинмайды.
Мурғак ақл етаклайди хаёлларга,
Онам қўйинин тўлдираман саволларга.
«Айтинг, ая, менинг дадам қаҳрамонми?
Тоғларни ҳам қулатгувчи паҳлавонми?
Тўппончаси борми унинг чўнтағида?
Орденлари жуда кўпми кўкрагида?
Менинг дадам самолётда учадими?
Осмонлардан парашютда тушадими?
Ўткир пўлат қиличини қўлга олиб,
Душманларнинг юрагига қўрқув солиб,
Катта жангга кирадими ёлғиз ўзи?
Айтинг, дадам мени яхши кўрадими?
Келганида тойча олиб берадими?
Кўчаларда тойчоғимни етаклатиб,
Қўлларимдан ушлаб олиб юрадими?
Ўша кунлар тезроққина бўла қолсин,
Айтинг, дадам ҳаялламай кела қолсин».

7

44 йил

Сентябрь тонги отди.
Мени чексиз қувонч билан баҳт уйғотди.
Кўк жилдимда алифбе ва бир бурда нон,
Биринчи бор қадам қўйдим мактаб томон.
Ўйинлардан анча эрта тўйган эдим.
Китобларга барвақт ҳавас қўйган эдим.
Ёд олардим алифбенинг ҳарфларини,
Ўқир эдим информбюро хабарини.
Жуман «пошта» дадамдан хат келтирган кун
Катта байрам бўлар эди менинг учун.
Ўқир эдим, юз ҳижжалаб, юз тутилиб.
Такрорлардим йиртилгунча хат титилиб.
Яйрар эдим маъносини уқарканман,
Дадам хатин ўқиб савод чиқарганман.

8

Бу кун яна хат олганмиз,
Ажойиб хат,

Госпиталдан чиққан эмиш соғ-саломат,
 Бошидаги жароҳати битган эмиш.
 Ҳатто ўрни билинмасдан кетган эмиш.
 Берлин томон тушар энди йўлим, дебди.
 Хат сўнгиди, яхши ўқи, ўғлим, дебди.
 Шу кун тунда уч чизиқли дафтаримга,
 Оро бериб катта-катта ҳарфларимга,
 Хира чироқ ёруғида кўз ишқалаб,
 Дадамга хат ёзмоқ учун сурдим қалам:

9

«Дадажон!
 Сизни жуда соғиндим,
 Соғиндим иккала кўзим билан teng.
 Қелиб қолармишсиз эртами – индин,
 Аям шундай деди,
 Ростми шу, айтинг?!

Дада,
 У кун сизни тушимда кўрдим.
 Оқ отда келдингиз,
 Сўрадингиз сув.
 Мен буни аямга гапириб бердим.
 Даданг келади, деб айтди,
 Ростми шу?..

Рустамнинг акаси урушдан қайтди:
 Қўлтиқтаёғи бор,
 Бир оёғи йўқ.
 Рустам айтиб берди:
 Атака пайти
 Тиззасидан олиб кетган эмиш ўқ...
 Хол ака қайтганда уйга тўсатдан,
 Ўғли, дадажон, деб чопиб келибди.
 Ота қучай деса қўли йўқ экан,
 Тик турган жойида йиглайвериби...
 Дарсга келмай қолди тунов кун Талъат,
 Муаллим уришса, тураверди жим.
 Дадасидан келган экан қорахат.
 Ҳаммамиз йигладик,
 Ҳатто муаллим...
 Дадажон!
 Сизга ўқ тегмасин ҳечам,

Мен учун ҳам тезроқ қайтинг саломат.
Бувим айтган, агар мен тилак қилсам,
Тилагим бўлармиш доим ижобат.
Рост айтаман,
Сизни жуда соғиндим,
Соғиндим иккала кўзим билан teng,
Келиб қоласизми, эртами-индин?
Кутаман,
Дадажон,
албатта келинг».

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз

БИЛИШ

1. Нега “Ўғлим” деган нидо ер қаъридан чиқди деб ўйлайсиз?
2. Нима учун бола қўрқинчли тушлар кўрди?
3. Диктофон орқали бир-бирингизнинг ифодали ўқишингизга баҳо беринг.

4. Отасига битилган хатда бола туйғулари қандай намоён бўлган?
5. Бола мақтабдаги ҳаётни хатга қай йўсинда туширган?
6. Нима учун машъум хатни “қорахат” деб номлашган?
7. Хат ёзишни биласизми? Тасаввурдаги дўстингизга хат ёзинг.

Ҳижрон кечалари ғоятда узун,
 Айрилиқ йўллари олис ниҳоят.
 Кўчага чиқаман юз бора ҳар кун,
 Кўзларим нигорон,
 Келармикан хат?
 Тонгда турганда ҳам,
 Қун ботганда ҳам,
 Ҳатто кечалари қилолмай тоқат,
 Эшикка қарайман,
 Чекаман алам.
 Интизор бўламан,
 Келармикан хат?
 Мен қайдан билибман:
 Йўл босар экан
 Менинг мурғак хатим бекатма - бекат,
 У ёқдан,
 Худди у борар манзилдан
 Йўлга чиқсан эди машъум «қорахат».

* * *

Кош-кўзларинг отангга ўхшар
 Дейишади билганлар доим.
 Сўнг хўрсиниб қўшиб қўйишар:
 Ўхшамасин умринг илойим.
 Отам тутган машъални ушлаб,
 Ўша йўлдан бораман мен ҳам.
 Майли эди
 Отамдек яшаб,
 То сўнгги дам
 Унга ўхшасам.
 Боболарнинг ҳикмати
 Ҳаётга ёруғ йўлдир.
 Отанг боласи бўлма,
 Одам боласи бўл дер.
 Бу сўзни илк бор менга
 Ўргатган отам эди.
 Мен отам фарзандиман,
 У эса одам эди...

Менинг мардлик мактабим
Ўзимнинг отам эди,
Мен отам фарзандиман,
У эса одам эди.
Мен отам босиб ўтган
Қонли йўлни ўтмасман.
Аммо шонли ҳаётин
Бир умр унутмасман...

11

Қузғуннинг қанотидай
Қаро эди ўша тун.
На милт этган юлдуз бор,
На йилт этган бир учқун.
Кеч куз эди,
Тунд кеча,
Ер-кўк мунгли, борлиқ ғаш.
Қор эзғилаб ёғарди
Ёмғир билан аралаш.
Сукунат.
Жанг тин олар,
Фақат гоҳи-гоҳида
Мушак учиб сўнарди
Душман қароргоҳида.
Яrim тун зулматида
Тепаликни қоралаб
Тўрт соя эмакларди
Чакалакзор оралаб.
Ҳар замон тўхтаб-тўхтаб
Ҳордик олишар эди,
Жим қолиб сукунатга
Қулоқ солишар эди.
Мана, улар ўрмоннинг
Чеккасидан ўтдилар,
Ва, ниҳоят, дарёнинг
Соҳилига етдилар.
Тўхтадилар бир нафас.
Кўз тикдилар йироққа.
Атроф жим,
Фақат дарё
Уриларди қирғоққа...

Гүё қор бор,
Ёмғир бор,
Тун бор фақат оламда...
Автоматлар бош узра
Күтарилди туғсимон.
Бириң-кетин дарёдан
Сузиб кетди түртовлон,
Жим, шарпасиз сузишар,
Яқын қолди қирғоққа.
Ёт, нотаниш товушлар
Әшитилар қулоққа.
Мана соҳил – тик қирғоқ,
Атроф яланг.
Наридә
Икки душман соқчиси
Күринар тун бағрида.
Ногаҳон ўқ отилди,
Үт чақнади кетма-кет.
Душман сезди.
Разведка жангга кирди бетма-бет.
Граната портлади,
Тилга кирди автомат.
Бир ёнда бутун бир полк,
Бир ёнда түртта солдат.
Икки ёндан ўқ ёғар.
Олов ёғар бешафқат,
Бир томонда таҳлика,
Бир томонда жасорат,
Үртада текис кенглик,
Үртада қуюқ зулмат.
Бир томонда ёвуэлик,
Бир томондаadolat.
Қанча давом этди жанг,
Билар фақат қора тун,
Билар фақат тепалик,
Аммо улар лол ва гунг.

Тонгга яқын қор тинди,
Аста ёриши осмон.
Тепаликка илк нурин
Сочди хуршиди жаҳон.
Бунда ерни құчганча,

Тошларга қўйиб бошин,
Тўрт ўғлон тинч ухларди
Кўкрагида қўрғошин.
Тунги оғир жангдан сўнг
Гўё тин олар бари.
Она бағрида ётган
Маъсум гўдак сингари.
Шу тонг сабо йиғлади
Чидолмай бу фироққа.
Шу тонг дарё йиғлади
Бошин уриб қирғоққа.
Оқ, момик булутларнинг
Бағри чок-чок сўкилди.
Шу тонг офтоб нурлари
Кўз ёш бўлиб тўкилди...

12

Ерни тепма,
Аста бос қадам,
Етар унинг чеккан озори.
Биз турган ер,
Биз кезган олам
Шаҳидларнинг улкан мозори.
Тенгдошим,
Асрдош биродар!
Кел, бир он жим ўйга чўмайлик.
Бу ерда
ётибди
фидолар.
Кел, уни
гулларга кўмайлик.
Эшит,
чорлаяпти
она – Ер,
Кўксига
оловли
оҳ-фарёд.
Асрдош биродар,
қўлни бер,
Кел, Ерга
қиласайлик

қасамёд:
Бўлурмиз,
гал келса,
хар биримиз
Тинчлик жанггоҳининг
фидоси.
Бу сенга,
бу менга,
бу бизга
Йигирманчи аср нидоси.

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз

ТУШУНИШ

1. Синфингизда ифодали ўқиш мусобақасини ўтказинг.
2. Бир-бирларингизнинг ёд олган парчаларингизга изоҳ беришни ўрганинг. Нима учун айнан шу парчани танладингиз?

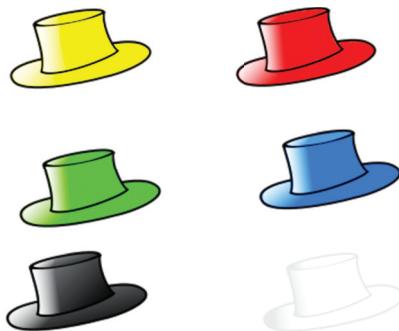
ТАХЛИЛ ҚИЛИШ

Асарда қандай бадиий тасвир воситалари ишлатилган? Жадвални тўлдиринг.

Бадиий тасвир воситалари	Далиллар
Ўхшатиш	
Сифатлаш	
Қиёслаш	
Қаршилантириш	
Риторик сўроқлар	

УМУМЛАШТИРИШ

“Оқилнинг олти қалпоги” усули асосида асар мазмунига мос фикр билдиринг.

БАҲОЛАШ

1. Улуг Ватан уруши воқеалари тасвирланган яна қандай асарларни биласиз?
2. Бундай асарларни ўқиши орқали биз нимани ўрганамиз?

Билиб олинг!

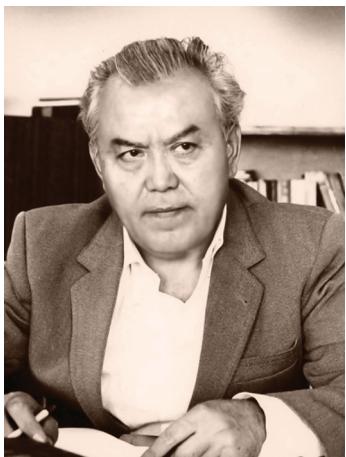
ДОСТОН

Азиз ўқувчи, сиз илк бор замонавий маънодаги чинакам достон билан танишдингиз. Табиийки, сизни қандай асарларнинг достон деб аталиши қизиқтиради. Агар «Нидо»ни ўқиши жараёнида эътибор қилган бўлсангиз, унда муайян даврда кимнингдир бошидан кечган воқеалари тасвирланади ҳамда улар туфайли қаҳрамон руҳиятида содир бўлган ҳис-туйғу ва кечинмалар ҳам ифода этилади. Шунингдек, у шеърий йўл билан ёзилган ва ҳажми анчагина катта. Демак, ҳаётини воқеа ва унинг таъсирида киши руҳиятида пайдо бўлган туйғулар уйгун тасвирланган, шеърий йўл билан битилган, иирик ҳажмли асар достон саналар экан.

Достон баъзан поэма деб ҳам аталади.

ОДИЛ ЁҚУБОВ (1926–2009)

Ўзбекистон халқ ёзувчisi Одил Ёқубов ҳозирги ўзбек адабиётининг атоқли вакилларидан биридир.

Бўлажак ёзувчи 1926 йил 20 октябрда ҳозирги Жанубий Қозогистон вилоятига қарашли Қарноқ қишлоғида туғилган.

Одил Ёқубовнинг дастлабки йирик асари 1951 йилда босилиб чиқсан “Тенгдошлар” қиссаси эди. Сўнгра унинг “Дастлабки қадам” (1953), «Икки муҳаббат» (1955) ҳикоялар тўплами, «Тилла узук» (1961) қисса ва ҳикоялар тўплами чоп этилади. «Чин муҳаббат» (1955), «Айтсам тилим, айтмасам дилим куяди», «Юрак ёнмоғи керак» (1958), «Олма гуллаганд» (1961) пьесалари яратилади. Бирин-кетин «Бир фельетон қиссаси»,

«Муқаддас», «Қанот жуфт бўлади», «Иzlайман», «Биллур қандиллар» қиссалари эълон қилинади.

Одил Ёқубов ўзбек адабиётида роман жанрини ривожлантиришга улкан ҳисса қўшган адабидир. Унинг турли даврларда яратилган “Эр бошига иш тушса...” (1966), «Улуғбек хазинаси» (1973), «Кўхна дунё» (1982), «Диёнат» (1977), «Оққушлар, оппоқ қушлар» (1988) романлари китобхонларнинг меҳрини қозонган.

Мустақиллик йилларида унинг «Адолат манзили» (1998) романи, «Музофар Темур» (1996). «Бир кошона сирлари» (2000) сингари пьесалари ҳамда ўнлаб ҳикояларида халқимиз халқининг ўтмиши ва бугунги кунининг долзарб муаммолари бадиий тадқиқ этилган. Ёзувчи 1985 йилда Ўзбекистон халқ ёзувчisi унвонига эга бўлган бўлса, 1994 йилда «Дўстлик», 1998 йилда эса «Эл-юрт ҳурмати» орденлари билан мукофотланган.

Биз қуйида адабнинг истиқлол даврида яратилган таъсирли асарларидан бири «Музқаймоқ» ҳикояси билан танишамиз.

Видеолавҳа томоша қиласи

Интернет манбаларидан фойдаланиб, ёзувчи ҳақида видеолавҳалар томоша қилинг. Ўз фикр-мулоҳазаларингиз ва таассуротларингиз билан ўртоқлашинг.

Билиб олинг!

Ҳикоя – бадиий адабиётда кичик эпик жанр, ҳаёт ҳодисалари ихчам ифода этиладиган насрый асар. Мустақил жанр сифатида фақат ёзма адабиётда шаклланган. «Ҳикоя» атамаси кенгрөң маънода бирор воқеани гапириб беришни ҳам англатади. Ҳикоя инсон ҳаётида юз берган ихчам воқеани лўнда ифодалашга мўлжалланган. Унда шу воқеага қадар қаҳрамон ҳаётида нима бўлган, ким билан, қандай рўй берган – булар тўғрисида маълумот бериш шарт эмас. Жуда зарур бўлса, айрим деталлар орқали ишора қилиниши мумкин. Ги де Мопассан (француз), О. Генри (Америка), А.П. Чехов (рус), А.Қодирий, Чўлпон (ўзбек) ҳикоя жанрининг асосчилари хисобланади.

Мавзуга оид таянч тушунча ва иборалар: график, қаҳр-ғазаб, ҳибс, китоблар, қатағонлик, котиб йигит, митинг.

Матнолди топшириқлар

Музқаймоқни яхши кўрасизми? Ота-онангиз сизга қайси пайларда музқаймоқ олиб беради?

МУЗҚАЙМОҚ (ҳикоя)

Ўқиймиз

Оиласиз бошига мусибат тушган ўша машъум кундан бир неча ой муқаддам дадам уйимиздаги деярли барча китобларни уч-тўрт қопга солиб, беда тагига яширган-у, болохона эшигига отнинг калласидек қулф солиб қўйгандилар. Эндиликда болохонага ҳеч ким киролмас, фақат мен гоҳо-гоҳо туйнукдан тушиб, серсурат, қалин китобларни туйнук шуъласига солиб, томоша қилиб ўтиришни ёқтирадим. Бу суратлар ҳам жуда галати, уларнинг аксари чарм пальто кийиб, белларига қилич ва тўппонча тақиб олган ҳарбий, баъзилари эса от ўйнатган, қизил алвон кўтариб душман сари от суриб кетаётган марду майдонлар бўлса ҳам, негадир барчасининг кўзлари ўйиб олинган ёки юзларига кўк сиёҳ тортилган эди. Нега шундай? Мен бу сир-асорнинг тагига етолмай қийналардим, дадамлардан сўрашга эса юрагим дов бермас, сабаби, дадамлар қаҳри қаттиқ одам эди...

Ўша қора кун ҳам, нимадандир кўнглим нотинч, китоб титиш эсимга тушиб, томга чиқдим. Аммо таниш туйнукка яқинлашганимда кўчанинг бошида қўш от кўшилган чиройли фойтунга кўзим тушди. Сал ўтмай, фойтун дарвозамизнинг олдига келиб тўхтади. Ундан ўша пайтларда барча катталар учун расм бўлган яшил рангли галифе шим ва гимнастёрка кийган ўрта яшар икки киши билан қизил кўйлакли, кўзлари қийғоч бир аёл тушди. Эркаклардан бири томда мени кўриб қолиб:

– Эгамберди Жақиповнинг уйи шулма? – деб сўради.

– Шу, – дедим мен. Шу пайт ҳовлидан чиққан ойимларнинг:

– Келинглар, меҳмонлар, хуш келибсизлар, – деган овози эшитилди. Мен болохона устунидан сирпаниб, ерга тушдим. Меҳмонлар ичкарига киришган, ойимлар аллақандай хаяжонда эдилар.

– Дадангнинг маҳкамасига чоп! – дедилар ойимлар негадир шивирлаб. – Айт: САКУ¹ да бирга ўқишиган оғайниларингиз келишди, де! Кутиб ўтиришибди, тезроқ келар экансиз, де! Ҳа, айтмоқчи, бир йўла мактабга бориб, опанг билан поччангага ҳам айт!

Мен негадир афтидан «меҳмон» сўзидан кўнглим ёришиб, икки оёғимни кўлимга олиб чопа кетдим. Гарчи поччам билан катта опамлар ўқитувчилик қила-диган мактаб дадамлар ишлайдиган маҳкамадан хийла нарида бўлса-да, аввал ўша томонга ўтиб, ойимларнинг гапини опамларга айтдим, сўнг, ҳамон икки оёғим қўлимда, ялангоёқ, ялангбош дадамларнинг маҳкамасига чопдим.

...Дадамларнинг маҳкамаси улкан савдогар қурган ва эндиликда партия қўмитаси жойлашган қўрқам бинонинг шундоқ биқинига жойлашган эди. Мен борганимда дадамлар ҳам идорадан чиққан эканлар. Мени узоқдан кўриб, дарвоза олдида тўхтадилар. Дадамлар тўладан келган, новча, қирра бурун, ўша даврда расм бўлган тўмток мўйловли, хушқад, салобатли киши эдилар... Раҳматлик дадамлар, уйқусизликданми, бошқами – кўзлари қизарган, аллақандай ҳорғин кўриндилар менга. У киши ҳансирай-ҳансирай айтган гапларимни эшитдилар-у, чехралари сал ёришиб:

– Юр, болам! – дедилар бошимни силаб. – Сенга битта музқаймоқ оберай!

Боя айтганимдек, дадамлар дийдаси қаттиқ, ўқтам, камгап одам эдилар. Ўша кунгача мен у кишининг бирор марта бошимни силаганларини билмасдим. Аксинча, ҳануз эсимдан чиқмайди: дадамлар ур калтак, сур калтак тагидан чиқолмай, ишдан ҳайдала-ҳайдала, охир пировардида, қишлоққа қайтиб, уйда кўкрагини захга бериб ётган пайтлар. Бир куни ойимлар қўлимга пул ва икки-уч литрли графикн тутқазиб:

– Дўёнга кириб қимиз олиб чиқ, даданг айтдилар! – дедилар.

Дўёнга кирсам, қимиз тугаган экан. Мен парвойи фалак қўлимдаги графикни ўйнатиб уйга қайтдим. Йўлим ёғоч ва темир қозиқлар қоқилган мол бозоридан ўтарди. Тўсатдан нимадир «шак» этди. Қарасам, қўлимдаги график темир қозиқлардан бирига тегиб, тангадай жойи ўпирилиб тушибди. Юрагим орқамга тортиб кетди. Уйга қайтишга журъат қилолмай, анчагача боғимиз пойидаги сув бўйида айланиб юрдим. Ниҳоят юрагимни ҳовучлаб уйга кириб бордим. Ойимлар мени кўриб:

¹ САКУ – Ўрта Осиё коммунистик университети атамасининг русча қисқартма шакли, ҳозирги Ўзбекистон Миллий университетининг илк номланиши.

– Қаёқларда дайдиб юрибсан, бевош? Даданг шўрлик кутавериб диққинафас бўлиб кетдилар-ку! – деб койидилар, сўнг графиндаги тешикка кўзлари тушиб, кўлимдан ушлаганча ичкарига судрадилар.

Дадам улкан чорхари уйимизнинг тўрида китоб вараклаб, ёнбошлаб ётардилар.

– Дўконда қимиз йўқ экан, бу ҳам етмагандек, ўғлингиз графикни синдириб қўйибди... – Ойимлар шундай деб графикни дадамларнинг олдидаги хонтахтага кўйдилар. Кейинчалик ойимлар бу ишларидан пушаймон бўлиб кўп гапирганлар. «Нега шундай қилганимни ўзим ҳам билмайман, болам, дадангларнинг ночор аҳволи ҳаммамизни эзиб қўйган эди», – дегувчи эдилар раҳматли.

Дадам шитоб билан қадларини ростладилар-у, хонтахтадаги графикни олиб, менга қараб отдилар. Зарб билан отилган график шундоқ қулогим остидан ўтиб (чамаси, жон ҳолатда бошимни олиб қочган бўлсам керак) деворга тегиб чил-чил синди.

Мен тура қочдим, қочарканман, ойимларнинг:

– Қимиз ҳам ўлсин! Қимиз деб боламни ўлдирмоқчимисиз, адаси? – деган аччиқ фарёдини эшитдим.

Ойимларнинг айтишича, кейинчалик дадамлар ҳам бу қилмишидан пушаймон бўлганлар. Ким билсин, эҳтимол, бошига оғир мусибат тушишини сезиб юргани учундир, эҳтимол, бир маҳал дилимга озор бергани эсига тушиб, уни кўнглимдан чиқармоқчи бўлгандир, ҳар қалай умримда биринчи бор ... музқаймоқ оберишга аҳд қилдилар.

Кўчанинг нариги юзида шаҳар боғи бўлар, боғ олдидаги майдончада ҳар хил сув, мева шарбатлари, музқаймоқ сотиладиган митти-митти дўкончалар бўларди. Борсак, дўконлар ёпилган экан. Дадамлар астойдил ранжиридилар.

– Умримда бир марта сенга музқаймоқ олиб бермоқчи бўлгандим, бу ҳам насиб қилмади-ёв, болам! – дедилар у киши аллақандай чуқур ўқинч билан.

Уйга борганимизда чироқлар ёнган, ҳовлидаги ўчоққа қозон осилган, биздан аввал етиб келган катта опамлар билан ойимлар ўчоқ атрофида куймаланиб юришар, поччамлар кўринмас эдилар.

Дадамлар ичкарига кириб кетдилар-у дарҳол қайтиб чиқдилар. Чеҳралари очилган, кайфлари чоғ эди.

– Бирга ўқиган эски қадрдонларим келишипти. Қалай, тузукроқ гўшт-пўштларинг борми, Гулшан? – дедилар дадамлар ойимларга қараб. Бор бисотингни дастурхонга тўқасан бугун...

Марҳум волидамизда жиндеқ шаддодлик бўларди.

– Сиз қозон-ўчоқ атрофида айланавермай ичкарига кириб меҳмонларингизга қарайверинг! – дедилар шартта кесиб.

Дадамлар ойимларнинг бу – сал ясама қўрслигига кулимсираб, ичкарига кириб кетдилар.

Ховлимида, шундоқ ўчоқ ёнида бир туп гужум ўсар, гужум тагида чуқур қудуқ бўлар, иссиқ ёз ва илиқ куз кунлари гўштни шу қудуқда асрардик. Ойимлар менга шу қудуқдан гўшт олиб бер, дедилар. Мен қудуқ чиғириғининг даста-

сини айлантириб, гүшт осилган чангакни торта бошладим-у, тұсатдан күчадан кириб келган икки ҳарбийга күзим тушиб, негадир юрагим орқамга тортиб кетди. Улар ўчоқ атрофида куймаланиб юрган ойимлар билан опамларга бир қараб қўйдилар-да, этиклари билан ерни тап-тап босиб айвонга чиқишиди. Айвондан уйга киришиди. Ҳарбийларни кўришлари биланоқ турган жойларида том қотиб қолган ойимлар билан опамлар бирдан дод солишиб, уйга қараб югуришиди. Қудук чиғириғини беихтиёр қўйиб юбориб, мен ҳам кетларидан чопдим.

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз

БИЛИШ

- Асарда қандай давр воқеалари тасвирланган? Ушбу давр ҳақида эшитганингиз борми?
- Қимиз воқеасини эсланг. Дадаси чин дилдан болани жазоламоқчи эдими? Бундай вазиятда сизни уйдагилар қандай жазолаши мумкин эди?

ТУШУНИШ

Сизнингча, нима учун боланинг отаси ишдан кўп ҳайдалган?

ҚЎЛЛАШ

Отасини 7 та сўз билан тасвирлаб беринг. Фикрингизни асарга таянган ҳолда изоҳланг.

ТАХЛИЛ ҚИЛИШ

Парчани “Жадвал” график органайзери орқали изоҳлаб, қуйидаги жадвални тўлдинг.

Моҳияти	Ижтимоий тарбия турлари				
	Маънавий ахлоқий тарбия	Ақлий тарбия	Жисмоний тарбия	Эстетик тарбия	Мехнат тарбияси
Мақсади					
Вазифалари					
Ўзига хос жиҳатлари					

УМУМЛАШТИРИШ

Вени диаграммаси асосида асардаги берилган давр билан ҳозирги давримизни таққосланг.

БАҲОЛАШ

Ота-онасининг фарзандига нисбатан қаттиққўллигини қандай баҳолайсиз?

Мен ... ойимлар билан опамларнинг ҳарбийларни қўришлари биланоқ фарёд чекиб, ичкарига отилишлари сабабини англамадим. Аммо улар мудҳиш мақсад билан келишганини ақл билан бўлмаса-да, юрак билан ҳис этгандим. Кейин билсам, ўша даврда ҳамма жойда бўлганидек, Туркистонда ҳам ҳар қуни, ҳар дақиқада кўплаб одамлар ҳибсга олинган экан. Ойимлар ва опамлар бундан боҳабар бўлганлари учун ҳам ҳарбийларни қўриб дод солишган экан. Эшикдан киришим билан ҳарбийлардан бири – новчадан келган, малла сочларининг учлари қошлирига эгилиб тушган ўрис капитан полни ғарч-ғурч босиб, эшикка келди-да, унинг илмоғини солиб:

– Тинтуб тугагунча энди ҳеч ким уйга кирмайдиям, чиқмайдиям! – деди юракка ғулғула солувчи бир қатъият билан.

Уйда қий-чув бошланган, катта опамлар ўрта эшикда ҳайкалдай қотиб қолган дадамларнинг бўйнига осилиб йигламоқда, ойимлар ҳам дадамларнинг елкасига суюниб, унсиз титрамоқда, кичик опамлар билан укаларим бурчакка тиқили-

шиб, худди калхатлардан қўрққан жўжалардай... бир-бирининг пинжига кириб олишганди. Икки тавақали ўрта эшик очик, ичкари хонанинг тўрида дадамлар билан бирга ўқиган меҳмонлар, рангларида ранг йўқ, типпа-тик серрайиб туришарди. Иккинчи ҳарбий эса ичкари уйдаги катта қизил шкафга терилган китоб ва альбомларни битта-битта кўздан ўтказмоқда эди.

Китобларнинг деярли ҳаммаси қизил жилдли Ленин асарлари эди. Тинтув бошлаган ҳарбий Ленин асарларига тегмас, қалин, серсурат албомларни эса варқлаб кўриб, беписанд ерга ташларди. Ҳануз эсимда: бу альбомлар ҳам худди болохонадаги китоблар каби, аллақандай раҳбарларнинг суратларига тўла бўлиб, уларнинг ҳам аксари аллақачон қамалгани учун (буни мен кейин билдим, албатта) юзларига кўк сиёҳ чапланган, кўзлари ўйиб олинган, баъзи суратларнинг каллалари «кесиб» ташланган эди. Беписанд ҳарбий, (агар янгишмасам, у ҳам капитан эди) альбомларни кўздан кечираркан, дам улардаги кўзлари ўйилган, бошлари «кесилган» суратларга, дам дадамларга қараб:

– Кўриниб турибди, жағоявий эканлар! – дерди мийифида кулимсираб.

Малласоч капитан эса ташқи хонадаги қутилар, сандик ва сандиқчалар, шкафларнинг тортмаларини очиб, улардаги буюмларни титкилар, латта-путталар орасидан алланималарни қидирар эди. Навбатдаги шкафга келганда ҳарбий ҳарчанд уринмасин, унинг пастки тортмаларини очолмади. Уйда бирорта шкаф ё сандик йўқ эдики, мен уни очолмасам. Капитаннинг қийналаётганини кўриб, мен қўлимга мих олдиму пилдираб бориб, шкафнинг тортмасини шартта очиб бердим. Капитан чехраси ёришиб кулди-да:

– Маладес! – деди бошимни силаб. – Келгусида Павлик Морозов чиқади сендан!

Капитаннинг бу қутилмаган мақтоворидан юрагим «жиз» этди. Кейинчалик, катта бўлганимда, мен уйдаги дод-фарёдга қарамасдан отамни қамашга келган жаллодлар мақтоворидан бир зумгина бўлса-да, яйраб кетганимни эслаганимда ўзимдан ижирғаниб юрдим. Аммо ўша дақиқада, афсус-надоматлар бўлсинким, унинг сўзларидан ғуурланиб кетганим ҳам ҳақиқат, мудҳиш ҳақиқат!

Шу пайт дадамларнинг:

– Сув! – деган овозлари эшитилди. – Бир пиёла қудук суви беринглар, юрагим қуийиб кетяпти!

Уйда сув йўқ экан, опам йифидан тўхтаб:

– Ўртоқ капитан! – дедилар ҳиқиллаб. – Рухсат беринг, укам қудукдан сув олиб кирсин!

Капитан шкаф тортмасидан бошини кўтариб:

– Агар дод-войингни қўйсанг, рухсат бераман! – деди ва кулди. – Шундай чиройли қиз ҳам бунақа йиғлоқи бўладими?

Капитаннинг мени Павлик Морозовга ўхшатгани менга қанчалик хуш ёққан бўлса, унинг опамларга қилаётган сохта хушомади шунчалик ёқмади. Лекин нима ҳам қилардим? Челакни олиб ташқарига отилдим. Ҳовлидаги чироқ ўчган, айвондан узоқроқда, қудук ёнидаги гужум панасида кимдир қоққан қозиқдек

қаққайиб туарди. Бу поччамлар эди. У лом-мим демасдан қўлидаги чақалоқни менга тутқазиб, қудуқдан яrim чека сув олиб берди-да, шарпасиз одимлаб ҳовлининг қоронги бурчагига қараб кетди.

Кейинчалик марҳум ойимлар кўп айтгувчи эдилар:

– Ўша куни поччангни худо ўзи асрари! Агар поччант опанг билан бирга келганида, ким билсин, уни ҳам бирга обкетишармиди бу тошбағирлар?..

Мен яrim чека сувни кўтариб, ичкарига кирганимда, дадамлар стулда ўтириб, оёқлари тагида ҳамон дод солиб йиғлаётган катта опамлар билан ойимларни тинчтишига уринардилар. Азалдан қорамағиз одам, дадамлар бир зумдаёқ бамисоли оловда қолган арчадек қорайиб кетгандилар. Ойимлар токчадан коса олиб бердилар. Дадамлар бир коса муздай қудук сувини битта сипқориб:

– Қўй, йиғлама, қизим, йиғлама, Гулшан! – дедилар оғир ҳансираф. – Партия олдида тариқча гуноҳим йўқ! Ўртоқ Сталин тириқ экан, бу тухматлардан кутқариб олади ҳали!

Дадамлар қудук сувини косалаб сипқорар эдилар-у, шу битта гапни қайта қайта такрорлардилар:

– Партия олдида бегуноҳман, Гулшан! Ўртоқ Сталин барҳаёт экан, бизни буларнинг оёғи остига ташлаб қўймайди!

...Билмадим, тинтуб қанча давом этди. Лекин дадамлар қудук сувини сипқора-сипқора: «Ўртоқ Сталин содик фарзандларини хор-зор қилиб қўймайди», – деган гапни такрорлай-такрорлай яrim чека сувни ичиб тугатганлари эсимда.

Мен кейинчалик бу гапни айтсам кўплар ишонмай:

– Қўйинг-э, одам боласи яrim чека сувни ича оладими? – дегувчилар ҳам бўлди, аммо мен, ўн-ўн бир яшар бола, буни ўз қўзим билан кўрганман, дадамларнинг ўша сўзларини ўз қулоғим билан эшитганман! Ичи ёниб кетаётган одам яrim чека у ёқда турсин, бир чека сувни ҳам ичади!

Ниҳоят, тинтуб тугади. Дадамларга кийинишни буюрдилар. Ойимлар билан опамларнинг ноласи кўкка чиқиб, уйимиз аччиқ фарёддан зир титради. Ойимлар дадамларнинг елқасига пальтосини илдилар. Мехмонларга тузалган дастурхондан илинган нарсани рўмолга туғиб, қўлларига тутқаздилар.

Боягидан ҳам баттарроқ қорайиб, бир зумда аллақандай озиб, мункайиб қолган дадамлар аввал ҳамон фарёд чекаётган ойимлар билан опамлар, сўнгра қақшаб-қалтираб қолган укаларимнинг пешоналаридан ўпдилар-у, навбат менга келганда:

– Ҳай, аттанг! – дедилар тўсатдан кўзларига ёш олиб. – Умримда бир марта сенга музқаймоқ олиб бермоқчи бўлувдим. Шуниям эплаёлмадим-ов, болам!

Бутун тинтуб давомида кўзимга ёш олмаган, «келгусида Павлик Морозов бўласан», – деган сўзлардан шишиб кетган норасида, бирдан ҳамма нарса: дадамларнинг ҳеч қачон әркаламаганини ҳам, дўкондан қимиз тополмай қайтганимда графикни қулочкашлаб отганлари – ҳамма-ҳаммаси эсимдан чиқди-ю, аламли чинқириқ билан дадамларнинг тиззаларини қучоқлаб олдим...

* * *

...Бир неча ой ўтди. Бу орада хонадонимиз мотамсаро бир маконга айланди. Қишинарлар күн сайдин унинг қаҳрли нафаси кучайиб борар, уйда эса на ўтин бор, на кўмир!.. Биз танча қуриб бир амаллаб кун кечирамиз.

Ҳафтада бир марта, янгишмасам, шанба кунлари дадамга овқат олишади. Ойимлар бир амаллаб топган-тутгандарини пиширадилару тонг маҳал у киши билан бирга авахтага равона бўламиз. ...Ҳар шанба тиканли сим билан чегараланган бу қалъя рўпарасига 150-200 аёл, чол-кампирлар йигилишади, булар «халқ душманлари»нинг оила аъзолари. Ёш-ёш жувонлар, қалтираб-қақшаб қолган кексалар ҳибсона ходимларининг овқат қабул қилишини кутиб, эрталабдан кечгача тиканли сим олдида дийдираф туришади. Ойимлар гоҳида қамоқхонага мени ҳам етаклаб боришларига сабаб – мабодо дадамлар билан юз кўришиш насиб этса, отамлар мени кўриб қолсинлар деган ниятда эдилар. Лекин дадамларни бирор марта кўрсатишмади, кўрсатишмаганлари ҳам майли, бот-бот олиб борган овқатларимизни қабул қилмасдан қайтариб юборишарди. Гоҳо мен бир неча соат маҳтал бўлиб кутганимдан кейин бирон баҳонани рўкач қилиб, ҳибсона нинг шундок ёнгинасидаги шаҳар боғига қараб чопардим. У ерда худонинг куни борки, митинг бўлар, шаҳар мактабларидан ноғоралар гумбури ва карнай-сурнайлар садоси остида пионерлар¹ ва ҳатто октябрятлар² саф тортиб боққа келишарди. Боғ ўртасига қизил алвон билан ўралган улкан минбар ўрнатилган бўлиб, чарм пальто кийган, тўппонча таққан фаоллар унга чиқиб ваъз айтишар, ваъзларнинг аксарияти троцкийчилар³ ва уларнинг «дум»ларини фош қилишга бағишлинарди. Бу ваъзхонликнинг даҳшатли томони шунда эдики, бугун Троцкийнинг «дум»ларини фош этиб, оташин нутқ сўзлаган нотиқларнинг аксари эртасига ўзлари «дум»га айланиб, фош этилганлар рўйхатига тушиб қолишарди.

Мени бу митингларга боришга нима чорлаганини ҳануз тушунолмайман. Афтидан, карнай-сурнай ва ноғоралар садоси, саф тортиб ўтадиган тенгдошларимнинг қувноқ ва жўшқин қўшиқлари бўлса, ажаб эмас. Чунки бу гумбур-гумбур садолару оташин қўшиқлар қулогимга чалиниши билан худди ногорага ўргангандан ҳарбий отдай оёқларим ўз-ўзидан рақсга тушив, юрагим ҳаприқиб кетаверарди. Фақат бир нарса мурғак қалбимни эзар, у ҳам бўлса, минбарда туриб айтиладиган нутқларда баъзи-баъзида дадамларнинг номи ҳам «дум»лар қатори тилга олинарди. Лекин шундай пайтларда дадамларнинг Сталин ҳақидаги сўзлари эсимга тушарди-ю, юрагимга қуиилиб келган аламли туйгуни ҳайдардим. Бу ҳол токи шаҳар комсомол⁴ қўмитасининг котиби билан юзма-юз келгунимча давом этди.

¹ Пионер (лот. биринчи) – советлар замонидаги 10–11 ёшли ўсмирларнинг сиёсий ташкилоти.

² Октябрят – октябрь болалари, 7–9 яшар болалар ташкилоти.

³ Троцкийчи – Сталиннинг рақиби бўлган арбоб Л.Троцкий тарафдорларига тақалган ёрлиқ.

⁴ Комсомол – коммунистик ёшлар иттифоқи сўзларининг русча қисқартмаси.

Бу ёш, хушқад, хушсурат йигитча бизга қўшни эди. Оиламиз бошига мусибат тушгунга қадар, у хонадонимизга бўзчининг мокисидек қатнар, дадамлар билан кечалари узоқ сухбатлашиб ўтиради. У ўша ёзда уйланган, хотини ҳам ўзига ўхшаш кўхлик, хушқад, хушсурат эди. Дадамлар уларнинг тўйларига тўйбоши бўлган, ойимларнинг айтишича, дадамлар унга моддий ёрдам ҳам берган эканлар. Дадамлар қамалганларидан кейин ён қўшнимиз қорасини ҳам кўрсатмайдиган бўлди. Бунга ажабланмаса ҳам бўларди, чунки шогирд тугул қариндош-уруғлар ҳам, бу оғир, ғурбатли кунларда уйимизни четлаб ўтишар, битта-яримта келса ҳам кечалари қўрқа-писа келиб, сўнг девор паналаб қайтиб кетарди.

Шанба куни эди. Чамаси, қамалганлар сони кўпайган, чунки авахтага овқат кўтариб келганлар сони анча ортган, навбат кутаётганларнинг кети қўринмасди. Қун совуқ, севалаб майда ёмғир ёғарди. Шу боисданми, ойимлар мен сўрамасданоқ уйга кетишга рухсат бердилар. Мен тинимсиз ёғаётган ёмғирдан дийдираб, уйимизга томон равона бўлдиму, тўсатдан боғ томонда янграган ноғоралар гумбурию карнай-сурнайлар садосини эшитиб, беихтиёр тўхтадим. Ноғоралар ва карнай-сурнайлар навоси борган сари авжга чиқмоқда, чамаси, одатдагидан ҳам катта митинг бошланмоқда эди. Ўргатилган отга ўхшаб яна ноғоралар гумбурлаётган томонга бурилдим. Ҳақиқатдан ҳам ёмғирга қарамай, пионерлар ҳар томондан саф-саф бўлиб боққа ёпирилиб келишарди.

Савол ва топшириқлар остида ишлаймиз

БИЛИШ

Тинтуб пайтида бола ҳарбийларга нима сабабдан ёрдам берди? Бу вактда унинг даси қандай ахволда эди?

ТУШУНИШ

Ноғора садолари остида ўтадиган митингларнинг мақсадини тушунтириб беришга ҳаракат қилинг. Нима сабабдан бундай йиғилишларга ўқувчи болалар қатнашишини изоҳланг.

ҚҮЛЛАШ

Отаси билан бўлган хайрлашувни қўз олдингизга келтиринг. Отасининг ҳолатини тушунтириб беринг.

ТАҲЛИЛ ҚИЛИШ

“Чархпалак” усулини қўллаб, парчани таҳлил қилинг.

УМУМЛАШТИРИШ

Асар мазмунига таянган ҳолда бола табиатини тавсифланг.
“Кластер” усулини қўлланг.

ВАХОЛАШ

Тақдимот

Мустақиллик туфайли юртимизда қатағон қурбонларини ёд этиш борасида қандай ишлар амалга оширилди? Тақдимот тайёрланг.

Дарвозага яқинлашиб қолганимда ногаҳон рўпара томондан келаётган қўшнимиз – шаҳар комсомол қўмитасининг котибига кўзим тушди. У бир ўзи эмас, чарм пальтолик ҳарбий одам билан уч бурчак соқол қўйган, жиккакина мўйсафид қуршовида келарди. Котибни кўришим билан негадир юрагим «шув» этиб, боққа шўнғишга чоғландим, аммо котиб бир сакрашда йўлимни тўсиб, билагимдан шаппа ушлади-да:

– Ҳа, қашқирдан туғилган қашқирча! – деди титроқ босиб. – Битта шалтоқ бузоқ бир подани бузади! Бўйнингга сохта қизил галстук¹ тақиб, бу софдил пионерларни бузмоқчимисан? – У қўлимни оғритиб сиққанча ўзига торта бошлади. Лекин шу пайт жиккак мўйсафид:

– Қўйиб юбор, болапақирни, – деди орага тушиб. – Ўртоқ Сталин айтди-ку, бола отаси учун жавоб бермайди, деб. Гунохи нима бу норасиданинг?

Ёш котиб қовоғидан қор ёққанча бир қарияга, бир чарм пальтоли ҳарбийга қаради-да, қўлимни қўйиб юборди ва: «Йўқол кўзимдан!» – деб ўшқирди.

Шундан кейин нима бўлди, нима қўйди – ҳозир эсимда йўқ, фақат котибнинг омбирдек метин чангалидан чиқдиму томоғимни фип бўққан кўз ёшини юта-юта, саф-саф бўлиб ўтаётган баҳтли тенгдошларим ёнидан катта кўча томон отилдим...

* * *

Дадам ҳибсга олингандан сўнг уч-тўрт ой ўтди ҳамки, у киши билан бирор марта кўриша олмадик. Бутун шаҳар ҳануз таҳликада, ҳамма жойда, ҳатто мактабларда ҳам душман қидириш давом этарди. Сира эсимдан чиқмайди. Ўша иили рус шоири Пушкин вафотининг 100 йиллиги нишонланар эди. Бу ғамгин санага аталиб қанақа тадбирлар белгиланди, қанақа китоблар чиқарилди, қанақа мажлислар, адабий кечалар ўтказилди – буни билмайман. Аммо ўша санага аталиб ўқувчилар учун дафтар чиқарилгани ёдимда. Миллион-миллион нусхада чиқарилган бу дафтарларнинг олд муқовасида болалиқдан ҳаммамизга таниш жингалак соч, хабашчехра шоирнинг сурати босилган, муқованинг охирги бетига эса шоир эртакларидан бирига чизилган сурат берилган эди. Аввал бошда ҳеч қандай гап йўқ эди. Кейин тўсатдан шаҳарда, жумладан мен ўқийдиган Ленин номидаги мактабда ҳам ваҳимали миш-мишлар тарқалди. Гўё Пушкин юбилейига чиқарилган бу дафтарлар, тўғрироғи, дафтар муқовасидаги суратларга аксилинқилобий сўзлар битилганмиш! Кимки Пушкиннинг соч ва соқоллари, айниқса, муқова охиридаги эртакларга чизилган суратларни эътибор

¹ Галстук – пионерлар бўйнига тақадиган маҳсус қизил боғич.

билан кўздан кечирса, хушёрик билан нигоҳидан ўтказса, макқарона битилган аксилиңқилобий сўзларни топиши мумкин эмиш!

Мен ўқийдиган 3-“А” синфида ёши анчага борган, тишлари тўкилиб қолган, аммо жуда мулоим, меҳрибон рус кампири дарс берарди. Бир ойдан бери бу кампир – ҳозир исми-шарифи ёдимда йўқ – касал бўлиб, ўрнига ёш татар йигитча дарс бера бошлаган эди. Қаттиқ оқсоқланиб юрадиган бу йигитча бизга қўшни бўлмиш рајком котибининг қайниси бўлиб, дадам қамалгандаридан кейин менга ўқрайиб қарай бошлаган эди. Аммо ҳаётнинг ўйинини қарангки, дадамлардан кейин бир ҳафта ўтар-ўтмас ёш ўқитувчимизнинг поччаси ҳам ҳисбга олиниб, «халқ душмани» деб эълон қилинган эди. Шу-шу баттар мунғайиб, аввалгидан баттар оқсоқланиб қолган ўқитувчи менга ачиниб қарайдиган, йўлакдами, ҳовлидами – танҳо юрганимни кўрса, бошимни силайдиган бўлиб қолганди. «Пушкин суратлари ичига қабих аксилиңқилобий сўзлар ёзилган эмиш», – деган гап тарқалган куни ёш ўқитувчимиз синфимизга жуда хомуш бир қиёфада кириб келди. У мунгли кўзлари билан болаларга узоқ тикилиб тургач:

– Болалар! – деди аллақандай ёлвориб. – Қани, кеча тарқатилган дафтарларингни олинглар-чи! Ҳалиги... Муқоваларига Пушкин сурати солинган дафтарларингни айтяпман!.. Олдиларингми? Эҳтимол, эшитгандирсизлар, ашаддий душманларимиз маккорона чизилган ҳарфлар воситасида СССРга¹ қарши сўзлар ёзишибди! Бу мудҳиш сўзларни топган пионерлар бор. Уларнинг суратлари эртага фахрий доскага осилади. Наҳот бизнинг синфимизда бирорта хушёр пионер топилмаса? Қани, суратларга яхшилаб қаранглар! Шояд сизлар ҳам душманларимизнинг бу қабих сўзларини топиб, уларни фош этсаларинг!

Ёш ўқитувчи шундай деб менга ўзгача умид билан қараб қўйди. Ҳар қалай менга шундай туюлди-ю олдимдаги дафтарга чизилган суратларга тикилиб, жон-жаҳдим билан маккорона чизилган ҳарфларни қидира бошладим. Асабларим таранг тортилган, миям назаримда лаҳча чўққа айланган эди. «Наҳотки жонажон ҳукуматимизга қарши ёзилган бу мудҳиш сўзларни топиб, душманларнинг кирдикорларини фош этолмасам? Йўқ, топаман! Топганда ҳам биринчи бўлиб топаман. Иккинчи бўлишнинг фойдаси йўқ! Тўхта, шоир елкасидаги мана бу гажак тола нимани эслатади? «С» ҳарфининг ўзгинаси-ку! Унинг ёнидаги гажак-чи! У ҳам «С»! Унинг ёнидагиси ҳам! Мана буниси «Р» нинг ўзгинаси-ку! Вой, тавба! Бу баттоллар «СССР» деб ёзиб қўйишибди-ку, боядан бери шуни ҳам кўрмабман-а?... Мана бу гажак тола-чи? Қўйиб қўйгандек «Д» ку! Ундан кеийинги гажак-чи? «О»нинг худди ўзгинаси-ку! «О» бўлган жойда «Л» ҳам бўлиши керак! Мана «Л»! Ёнгинасида эса «Ой» га ўхшаш иккита гажак қаторлашиб турибди! «Долой СССР!, яъни «Йўқолсин СССР!» деган гап-ку бу!»

Мен ҳаяжондан бўғилиб:

– Топдим, муаллим, топдим! – деб бақириб юбордим.

Мажруҳ ўқитувчим текис полда қоқиниб-суриниб, оқсоқлана-оқсоқлана ёнимга келди. Синф тўла ўқувчилар ҳам «гуур» этиб ўринларидан турдилар-да,

¹ СССР – Совет Социалистик Республикалар Иттилоқи атамасининг русча қисқартмаси.

устимга ёпирилдилар. Мен худди безгак тутгандек дир-дир титраб, улуғ шоир-нинг жингалак соchlари орасидан топган мудхиш ҳарфларни кўрсата бошладим. Ниҳоят, кўрсатиб бўлиб, тенгдошларимга мағрур қарадим. Синфга чўккан оғир сукунат ичидан тўсатдан ўқитувчимизнинг:

– Маладес! – деган хитоби эшитилди. – Хушёр пионер деб шуни айтадилар!

Ҳамма менга ҳасад билан қарап, мен ўзимни чинакам қаҳрамон деб ҳис қилилардим.

– Қани, дафтарларингни йигиб беринглар! Бир соатдан кейин спорт майдонига бутун мактаб тўпланади. Ҳаммамиз бирга бу мудхиш дафтарни ёқиш маросимида қатнашамиз!

Ўқитувчимиз оқсоқлана-оқсоқлана синфдан чиқиб кетди, лекин бир соат туғул икки соат ўтди ҳамки, у қайтмади. Сўнг дафтарларни ёқиш маросими бошқа кунга қолдирилибди, деган хабар келиб, уй-уйимизга тарқалдик.

Кечқурун мен кундузи бўлган воқеани ҳаяжондан энтика-энтика ойимларга айтиб бердим.

Ойимлар мен кутган мақтов ўрнига:

– Ҳой, болам-ов, болам-ов! – дедилар тўсатдан кўзларига ёш олиб. – Сенга нима бўлди, болам-ов!

– Менга нима бўпти? Нега бундай деяпсиз, ойижон? – дедим ранжиб.

– Ҳеч нима. Илоё дадангта ўхшаб қаҳри қаттиқ бўлма. Оллодан биттаю битта тилагим шу, болам.

Ойимларнинг гапига яхши тушунмадим. Эрталаб мактабга, тўғрироғи залда осилган ҳурмат тахтасига қараб чопдим. Надоматлар бўлсинким, рўйхатда менинг номим йўқ эди! Кўзларимга ишонмай рўйхатга бир неча марта кўз югуртириб чиқдим: на номим, на суратим бор! Душманнинг ёвуз кирдикорини фош этган ҳамма хушёр пионерларнинг сурати ҳурмат тахтасига осилган-у, битта менинг суратим йўқ! Афтидан, кимдир халқ душмани фарзандининг суратини ҳурмат тахтасига осиш мумкин эмаслигини айтиб, мендан ҳам хушёрроқ бўлган!

* * *

Ниҳоят, дадамлар билан видолашадиган кун ҳам келди. Видолашибига учкишига рухсат берилган эди: ойимлар, катта опамлар ва менга! Шу боисдан бўлса керак, қариндош-уруғлардан ҳеч ким, на дадамларнинг укалари, на ёр-дўстлари – ҳеч ким келмади.

Ойимлар билан опамлар кечаси ухлашмай, дадамлар учун буғдой талқон, сўқ талқон ва яна аллақандай нарсалар тайёрлашди. Чунки бу пайт дадамлар озод бўладилар деган умид ожиз милтираб турган шамдай сўнган, у кишини узоқларга олиб кетишлари чамаси ойимларга аён эди. Эрталаб тўрва-халталарни кўтариб қамоқхонага йўл олдик. Бу сафар бизни кўп куттиришмади. Белига чойнакдай тўппонча тақиб олган ҳарбий бизни узун, тор, нимқоронги йўлакдан ичкарига бошлади. Йўлакнинг ярмига борганда ўнг қўлдаги эшикни очиб, бизга

йўл берди. Чоғроққина тўртбурчак хонанинг тўридаги стол олдида гимнастёрка кийган, соchlари оппоқ бир одам алланималарни ёзиб ўтиради.

Дадамлар бурчакда курсида ўтирган эканлар (мен аввал у кишини танимай қолибман!) биз киришимиз билан дик этиб ўринларидан турдилар. Азалдан барваста, тўладан келган, новча одам бир-икки ой ичидаги чўпдай озиб, лунжлари ичига ботган, кўзлари киртайиб, қирғий бурни сўррайиб қолган эди. Яна қамалган кечасидек йиги-сиғи бошланди. Ойимлар-ку, юзини рўмолга яшириб, жимгина титраб йиглар, лекин опамлар... дадамларнинг бўйинларига осилиб олган опамларнинг фарёди тор хонани зир титратарди.

Кейинчалик марҳум ойимлар кўп айтгувчи әдилар:

– Ноинсофлар жилла қурса яrim соат ҳам фурсат бермадилар. Даданг шўрликнинг дийдорига ҳам тўймадик. Берган чорак соатлари кўз очиб юмгунча ўтиб кетди...

Бу сафар чорак соат давом этган видолашув вақтида дадамлар бирор марта Сталиннинг номини тилга олмадилар, қамалган қунларида гидек: «Мен партия олдида гуноҳкор эмасман! Ўртоқ Салин барҳаёт экан, мени оёқости қилиб қўймайди!» – демадилар. Бильякс, бир неча марта кўзларига ёш олиб:

– Мени кечир, Гулшан. Аёл бошинг билан беш болани қандай боқасан, аклим бовар қилмайди. Энди юз кўришишимизга ҳам қўзим етмайди, кечир мени! – дедилар.

Ҳар сафар дадам шундай деганларида столга мукка тушиб, алланималарни ёзаётган киши:

– Ҳой, Ёқубов! – дерди қоғоздан бош кўтармай. – Сенга нима бўлди? Ёш боламисан, Ёқубов!

Ниҳоят бу одам қаршисидаги деворга осилган алмисоқдан қолган девор соатига кўз ташлаб:

– Фурсат тугади, Ёқубов, энди хайрлашинглар! – деб буюрди.

Опамларнингnidоси баттар авжиға чиқди. Ойимлар озгина пул олиб келган эканлар, дир-дир титраган қўллари билан дадамларга тутди, дадамлар эса:

– Болаларингта ярат, Гулшан! – деб ёлворар әдилар. Лекин ойим кўнмай ахийри пулни олишга мажбур қилдилар.

Ойимлар келтирган пул бор-йўғи эллик сўм бўлиб, ўнта беш сўмликдан иборат эди. Дадамлар пулни қийнала-қийнала оларканлар, беш сўмликлардан бирини менга узатдилар. Ойимлар мендан пулни олиб дадамларга қайтариб бермоқчи бўлгандилар, дадамлар кўнмадилар, кафтларини бошимга қўйиб:

– Сен энди бу уйдаги энг катта эркаксан, болам, – дедилар ва яна кўзларига ёш олдилар. – Ойингга ёрдамлашиб, укаларингга қараб тургин, болам!

Дадамлар шундай деб беш сўмликни чўнтағимга солдилар.

– Умримда бир марта сенга музқаймоқ олиб бермоқчи бўлган эдим, бу ҳам насиб этмади. Бу пулга дафттар, китоб ол! Қолганига музқаймоқ олиб е, ўғлим!..

Боядан бери ойим ва опамларга қўшилиб йиғлашни ўзимга эп кўрмай сўррайиб турган бола, тўсатдан, худди дадамларни олиб чиқиб кетаётган пайтла-

ридагидек, юрагимда нимадир дарз кетгандек туюлди-ю, НҚВД ходимининг мақтовлари ҳам, аксилиңқилобчилар кирдикорларини фош этган хушёр пионер эканлигим ҳам – бари ёдимдан чиқиб «Дадажон!» деганча отамнинг тиззасини кучоқлаб олдим.

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз

БИЛИШ

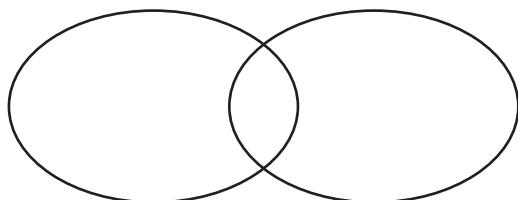
Болани халқ душманининг ўғли сифатида қандай камситишиди?

ТУШУНИШ

Сиз унинг ўрнида нима қилган бўлардингиз?

ҚЎЛЛАШ

Павлик Морозов кимлигини, унинг «хизмати» нимадалигини биласизми? Қўшимча манбалардан фойдаланиб, маълумот тўпланг. Венин диаграммаси орқали иккаласини таққосланг.

ТАҲЛИЛ ҚИЛИШ

Асарни “Адабий давра” усули бўйича таҳлил қилинг.

- а) таҳлил қилиш – асар мазмуни бўйича 5та савол тузиш;
- б) аниқлаш – ҳикоянинг қайси парчаси энг муҳим эканлигини далиллаш;
- в) боғлаш – мазмунни ҳаёт билан боғлаб далиллаш;
- г) хулосалаш – асадарда кўтарилган масалаларни хулосалаш.

УМУМЛАШТИРИШ

Дадаси билан хайрлашиш пайтида бола ўзини қандай тутди? Бола ўз зиммасига тушган қийинчиликни тушунди деб ўйлайсизми? “Тўплаштириш” усули орқали ана шу қийинчиликларни иш дафтaringизга ёзиб чиқинг.

БАҲОЛАШ

1. Ёш қўшни йигит-котибнинг хатти-ҳаракатини қандай баҳолайсиз?
2. “Қатағон қурбонлари” мавзусида реферат тайёрланг.

МАҚСУД ШАЙХЗОДА (1908–1967)

Ўзбек адабиётининг атоқли намояндаларидан бири, «Буюк хизматлари учун» ордени билан тақдирланган (2001) машҳур шоир, забардаст драматург, адабиётшunos олим ва таржимон Мақсуд Шайхзода 1908 йили Озарбайжоннинг Оқтош шахрида таваллуд топди.

Бошланғич ва ўрта маълумотни Оқтошда олгач, Боку Олий педагогика институтида сиртдан ўқиди ва 1925 йилдан бошлаб Дарбанд шахрида муаллимлик билан шуғулланди.

Шайхзода 1928 йилда Тошкентга келиб, турли газета ва журналлар таҳририятларида, 1935–1938 йилларда эса Фанлар қўмитаси қошидаги Тил ва адабиёт институтида илмий ходим, 1938 йилдан то умрининг

сўнгига қадар Низомий номли Тошкент Давлат педагогика институти (ҳозирги университет)нинг ўзбек классик адабиёти кафедрасида доцент вазифасида хизмат қилди. Шоирнинг «Ўн шеър» (1932), «Ундошларим» (1933), «Учинчи китоб» (1934), «Жумҳурият» (1935) тўпламларининг нашр этилиши адабиётга ўзига хос овозли шоир кириб келаётганидан дарақ берди.

Урушнинг биринчи кунлариданоқ «Кураш нечун?» (1941), «Жанг ва қўшиқ» (1942), «Капитан Гастелло» (1941), «Кўнгил дейдики...» каби шеърий тўпламлари, «Жалолиддин Мангуберди» (1944) тарихий драмаси ва бошқа қатор публицистик асарларини яратди.

Мақсуд Шайхзода урушдан кейинги тинч қурилиш йилларида «Ўн беш йилнинг дафтари», «Олқишлиарим», «Замон торлари», «Шуъла», «Чорак аср девони» каби шеърий тўпламларини яратди.

Шайхзода 1967 йили вафот этди.

**Видеолавҳа томоша
қиламиз**

Муҳокама қиламиз

Интернет манбаларидан фойдаланиб, ёзувчи ҳақида видеолавҳалар томоша қилинг. Ўз фикр-мулоҳазаларингиз ва таассуротларингиз билан ўртоқлашинг.

Ўқиймиз

Донолар
бисотидан

Дўстлар, яхшиларни авайлаб сақланг,
“Салом” деган сўзниңг салмоғин оқланг.

Ўлганда юз соат ииглаб турғандан,
Уни тиригида бир соат йўқланг.

Мақсуд Шайхзода

ЙИЛЛАРНИНГ САЛОМИН ЙИЛЛАРГА ЭЛТИБ

Йиллар ўтиб кетар биздан сўрамай,
Якшанба, душанба, сешанба каби.
Кундузлар тунларнинг сочин тарамай,
Ўполмас тонгларнинг пушти ранг лабин.
Ха, йиллар ўтади, замон кетади,
Сен ва мен қоламиз, азиз биродар.
Юрт қолар, эл-улус қолар абадий,
Ва биз қувонч ташиб почтальон қадар.
Йилларнинг саломин йилларга элтиб,
Борамиз йўллардан йўлларга ўтиб.
Инсон бир шаҳардан бўлак шаҳарга
Кўчиб борганида нелар ўйларкан?
У ерда қолдирган кўприкни, боғни,
Кузатгани чиққан эски ўртоқни.
Бир йилдан иккинчи йилга кўчганда
Неларни ўйлаймиз, биродар, бугун?
Муаззам ютуқлар эсга тушганда,
Юраклар яшамоқ ҳақидан мамнун.
... Йилни нима билан ўлчамоқ мумкин?
Уч юз олтмиш беш кун дейиш биланми?
Йиллар бир-бирига teng келармикин?
Замон кун соними ёки планми?..
... Инсон бир шаҳардан бўлак шаҳарга
Кўчиб борганида нелар тиларкан?
Хиёбон йўлларни, шинам уйларни,
Ишнинг баракасин, янги куйларни.
Бир йилдан иккинчи йилга кўчганда

Неларни тилаймиз, биродар, бугун?
 Йўллар ва ақллар келтирсин қувонч,
 Тоғдай маҳкам турсин шу Ватан – Таянч.
 Ва рақамлар тилга кириб куйласин,
 Тиллар-чи: рақамдай ростгўй сўйласин.
 Янги йил оширсин фикр ўтини,
 Ишчининг, куйчининг қалб эҳтиросин.
 Бор экан ҳукамо панди – удуми:
 «Фарзандлар орттирас ота меросин...»

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз

Жуфтликда ишлаймиз

Шеърни қай даражада дикқат билан ўқидик? Кузатиш учун “Дуруст ва дуруст эмас” ўйинини ўтказамиз. Кийидаги берилган гаплар дуруст бўлса (+), дуруст бўлмаса (-) белгиси қўйиб чиқинг.

Йиллар ўтади	
Юрт абадий қолмайди	
Кундуз туннинг сочини тараиди	
Инсон кўчганда у ерда қолдирган эски ўртоқни ўйламайди	
Йилдан-йилга кўчганда ютуқларни ўйлаймиз	
Йил 365 кун билан ўлчанаади	
Йиллар йилга teng келмайди	
Янги йилга тилақ билдирамиз	
Йўллар ва ақллар қувонч келтиради	
Рақамлар тилга кирмайди	
Янги йил баҳт келтирсин	
Фарзандлар ота меросини орттиради	

БИЛИШ

Тинглаймиз

1. Диктофон орқали шеърни ифодали ўқишингизни кузатинг.

Ёзамиз

2. Шеърий матнни насрый матнга айлантириб иш дафтaringизга ёзинг.

ТУШУНИШ

Мұхокама қиламиз

- Нега вакт түхтовсиз ҳаракат қилади деб ўйлайсиз?
- Уни қандайдыр бир усул билан түхтатиши мүмкінми?
- Нега ҳозирги пайтда одамлар вакт танқислигидан шикоят қилишади?
- Вақтдан унумли фойдаланиш учун нима қымбак керак?
- Хаётда бирон марта бўлса ҳам ортингизда қандай из қолдираётганингиз ҳақида ўйланганмисиз?

ТАХДИЛ ҚИЛИШ

- “Фарзандлар орттиар ота меросин” мисрасига қандай шарҳ берса оласиз?
- “ВАҚТ” сүзига «Синквейн», яъни беш мисрали шеър стратегиясини қўлланг.
1-битта от сўз туркуми,
2-иккита сифат сўз туркуми,
3-учта феъл сўз туркумига хос сўз,
4-тўрт сўздан иборат гап,
5-мавзуга доир бир синоним.

УМУМЛАШТИРИШ

Матн устида тадқиқот иши юритинг.

1-гуруҳ	Матннинг асосий ғоясини топинг	
2-гуруҳ	Аниқ ва ноаниқ маълумотлар	
3-гуруҳ	Фикрингизни расм билан тасвирланг	
4-гуруҳ	Асаддан хаётий мулоҳаза чиқаринг	
5-гуруҳ	Тарбиявий хулоса чиқаринг	

БАҲОЛАШ

- Сизнингча, вактнинг тез ўтгани яхшими ёки секин?
- Вакт қачон тез ўтади-ю, қай пайт жуда ўтмай қолади?
- “Вакт – топилмас неъмат” мавзусида эссе ёзинг.

ТҮРТЛИКЛАР

Ганимат саналур, ҳар лаҳза, ҳар пайт,
Айтганингни қилгин, қилгусингни айт!
Гўзаллик диёрин гражданисан,
Ёмонни йўқотиб, яхшини кўпайт!

* * *

Дўстлар, яхшиларни авайлаб сақланг!
«Салом» деган сўзнинг салмоғин оқланг!
Ўлганда юз соат йиғлаб тургандан
Уни тиригида бир соат йўқланг!

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз

БИЛИШ

Шеърдаги бош ғояни аниқланг.

ТУШУНИШ

Саломнинг қандай салмоғи бўлиши мумкин, қандай ўйлайсиз?

ҚЎЛЛАШ

Тўртликлар маъносини очувчи мақоллар топинг.

Масалан: Борига шукур, йўғига қаноат...

ТАҲЛИЛ ҚИЛИШ

“Инсерт” усули орқали тўртликлар ҳақида олган билимларни мустаҳкамланг.

“V” – биламан	
“+” – билмайман	
“-” – янги ахборот	
“?” – тушунмадим	

УМУМЛАШТИРИШ

Дунёда нималар яна ғаниматлигини “Ассоциация” усули асосида тўплаштиринг.

БАХОЛАШ

Тўртликларни ифодали ёд олиш мусобақасини ўтказинг. Диктофон орқали қайта эшиттириб, бир-бирингизни баҳолашга унданг.

*Яхшилик ва ёмонлик... Ўз фурсатида
қилинмаган яхшилик – ёмонликка йўл
очиши мумкин.*

Ўткир Ҳошимов

ЎТКИР ҲОШИМОВ (1941–2013)

Замонавий ўзбек насрининг тараққиётига катта ҳисса қўшган истеъододли ёзувчи Ўткир Ҳошимов 1941 йил 5 авгуустда Тошкент шаҳрида ишчи оиласида туғилди. У ўрта мактабни олтин медаль билан битиргач, 1959–1964 йилларда Тошкент Давлат университетининг филология факультети журналистика бўлимида ўқиди. Олий маълумот олгач, Ў. Ҳошимов аввал «Тошкент ҳақиқати», «Совет Ўзбекистони» газеталарида ишлади. 1966 йилдан «Тошкент оқшоми» газетаси таҳририятида бўлим мудири,Faфур Гулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриётида бош муҳаррир ўринбосари вазифаларида ишлади. Узоқ йиллар «Шарқ юлдузи» журналинг бош муҳаррири бўлди.

Ўткир Ҳошимов ўз ижодини шеър ва очерклар ёзишдан бошлади. Унинг дастлабки китоблари ҳали талаба эканидаёқ босилиб чиқди. Очерклар тўпламидан иборат биринчи китobi 1962 йилда «Пўлат чавандоз» номи билан нашр этилди. Сўнгра «Чўл ҳавоси» (1963), «Одамлар нима деркин», «Шамол эсаверади», «Баҳор қайтмайди» (1970), «Қалбингга қулоқ сол» (1973), «Узун кечалар» (1975), «Нимадир бўлди» (1976), «Қюёш тарозиси» (1980), «Дунёning ишлари» (1982) каби ҳикоя ва қиссалар тўпламлари ҳамда «Нур борки, соя бор» (1979), «Икки эшик ораси» (1986), «Тушда кечган умрлар» (1993) романлари босилиб чиқди. 1974 йилда «Бироннинг ташвиши» драмаси саҳналаштирилди.

Ўткир Ҳошимов Э. Хемингуэй, К. Симонов, А. Қуприн, О. Берголц сингари ёзувчиларнинг асарларини ўзбек тилига таржима қилган. Ўз навбатида, адабининг бир қанча асарлари чет тилларга ўгирилган.

Ўткир Ҳошимов 1982 йилда «Дунёning ишлари» қиссаси учун Ойбек номидаги, 1986 йилда «Икки эшик ораси» романи учун Ҳамза номидаги Республика

Давлат мукофотига сазовор бўлган. Адибга «Мехнат шуҳрати» (1996), «Буюк хизматлари учун» (2001) орденлари, 1991 йилда Ўзбекистон халқ ёзувчиси унвони берилган.

2013 йил 24 май куни вафот этган.

*Видеолавҳа томоша
қиласиз*

Муҳокама қиласиз

Интернет манбаларидан фойдаланиб, ёзувчи ҳақида видеолавҳалар томоша қилинг. Ўз фикр-мулоҳазаларингиз ва таассуротларингиз билан ўртоқлашинг.

УРУШНИНГ СҮНГГИ ҚУРБОНИ (ҳикоя)

Шоикром айвон тўридаги сандал четида хомуш ўтиради. Аллақачон баҳор келиб кунлар исиб кетганига қарамай, ҳамон сандал олиб ташланмагани, аммо бу тўғрида ҳеч ким ўйлаб кўрмаганини у энди пайқагандай ғаши келди. Бўз кўрпа устидан ёпилган, шинни доғи теккан қуроқ дастурхон ҳам, ҳозиргина гўжадан бўшаган сопол товоқ, банди куйган ёғоч қошиқ ҳам унинг кўзига хунук кўриниб кетди.

Ярим кеча бўлиб қолган, атроф жимжит. Фақат олисларда ит улийди. Айвон тўсинидаги узун михга илиғлиқ лампочка хира нур таратади. Чироқ атрофида ўралашган чивинлар бир зум тинмайди. Ҳовлининг ярмигача ариқ тортиб экилган қулупнай пушталари орасида сув ялтирайди. Онда-сонда ранг олган қулупнайлар кўзга ташланиб қолади. Қаёқданdir шамол келди. Ҳовли этагидаги ёнгоқ шохлари бир гувиллаб қўйди. Шоикром уйқу элта бошлаган кўзлари билан ўша томонга бир қараб қўйди-ю, тер ҳиди анқиб турган лўлаболишга бошини ташлади. Шу ондаёқ яна ўша товоқقا, банди куйган қошиқقا кўзи тушиб, тағин ғашланди. «Зиқна бўлмай ўл! – деб ўйлади хотинини сўкиб. – Азалдан қурумсоқ эди, замон оғирлашгандан буён баттар бўлди».

Ичкарида чақалоқ йиғлади. Бешикнинг ғичирлагани эшитилди. Бола худди шуни кутиб тургандай, баттар бигиллай бошлади. Каттаси ҳам уйғониб кетди, шекилли, қўшилишиб йиғлашга тушди.

Шоикром силтаниб қаддини ростлади.

– Овозини ўчир, Хадича!

Ичкаридан хотинининг бешикни муштлагани, зардали товуши эшитилди.

– Овози ўчса кошкийди! Тўққиз кечасида жин теккан бунга!

«Камбағалнинг эккани унмайди, боласи кўпаяди ўзи, – деб ўйлади Шоикром ижирғаниб. – Шу кунимдан кўра урушга бориб ўлиб кета қолганим яхшийди».

Уни урушга олишмади. Тўқимачилик комбинатида монтёр етишмасмиди, ё ўзи яхши ишлармиди, ҳар қалай, уни олиб қолиши. Шоикром урушнинг бошланишидан сал олдин уйланган эди. Уруш бўлди-ю, замона ўзгариб кетди. Бир хил одамлар тирноққа зор. Унинг хотини бўлса... кетма-кет учта қиз туғиб берди. Урушнинг қора қаноти узоқлаб кетган бўлсаям, эрта-индин Гитлернинг тўнғиз қўпиши кўриниб қолган бўлсаям, ҳамон унинг сояси одамлар бошига кўланка ташлаб турибди. Ҳали у қўшниникида аза очилади, ҳали бу қўшниникида.

Ховли әтагидаги пастак эшик гийқиллади. Шоикром кафти билан кўзини чироқдан пана қилиб қаради-ю, шу томонга келаётган онасини қўрди. У уйлангандан кейин отадан қолган ҳовлини ўртадан икки пахса девор олиб бўлишган. Бунгаям бир чеккаси Хадичанинг инжиқлиги сабаб бўлган эди. Ҳар хил икир-чикир гаплар чиқавергандан кейин Умри хола рўзғоринг бошқа бўлса, ўзингга қайишасан, деб уларнинг қозонини бошқа қилиб берди. Ўзи кичик ўғли Шонеъмат билан нариги ҳовлида қолди. Ранги униққан чит кўйлак устидан нимча кийиб олган Умри хола шарпадай унсиз юриб келди-да, япалоқ мусулмон гиштдан ясалган зинадан айвонга кўтарили.

– Ҳали ухламовмидинг? – деди у зинадан энкайиб чиқаётганида сурилиб кетган рўмolini қайта ўраб.

– Кўрмайсизми, чақалоқ тинчитмаяпти. Ўзим итдай чарчаганман.

– Бола бўлгандан кейин йифлайди-да, – деди Умри хола юпатувчи товушда.

– Ётавер, болам. – У яна ўша унсиз одимлар билан ичкари уйга кириб кетди.

Қайнона-келин бир бало қилиб, болаларни тинчтиши. Кейин икковлари бошлишиб чиқиши. Хадича бир қўлида чойнак-пиёла, бир қўлида зогора нон келтириб дастурхон устига қўйди.

– Чой ўлиб қопти, – деди у зогора ушатаркан.

Умри хола Шоикромнинг ёнбошига, шапарак¹ кўрпачага ўтириди.

– Ол ўзинг ҳам, – деди у томирлари бўртиб чиққан қўллари билан сочилган увоқларни йигиб оғзига соларкан. Шоикром онасининг бармоқлари тарс-тарс ёрилиб кетганини энди пайқади. Илгари ҳам шунақамиди, йўқмиди, әслай олмади.

– Овқатингдан қолдими? – деди у чўккалаб ўтирганча чой қуяётган хотинига қараб.

Хадичанинг узунчоқ сарғиши юзи қизарди. Айбдордек маҳзун товушда узр сўради.

– Қолмовди-я.

Шоикром унинг қизарганидан ёлғон гапираётганини сезди. Ким билсин, эрталаб ўзига иситиб бериш учун шунақа деяётгандир...

¹ Шапарак кўрпача – қавилмаган кўрпача.

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз

БИЛИШ

Шоикром аҳволининг хомушлиги сабабини изоҳланг.

ТУШУНИШ

Асарда қайси давр тасвирланган? Гитлернинг сояси тинч аҳолига қандай кўланка ташлаб турибди?

ҚЎЛЛАШ

Қуидаги тизимдан фойдаланиб, матнга таянган ҳолда бадиий асар тилини аниқланг.

Ўхшатиш	
Сифатлаш	
Қаршилантириш	
Жонлантириш	

ТАХЛИЛ ҚИЛИШ

“Шоикром унинг қизарганидан ёлғон гапиравётганини сезди. Қим билсин, эрталаб ўзига иситиб бериш учун шунаقا деяётгандир...” жумлалари ҳақида фикр-мулоҳазаларингиз билан ўртоқлашинг.

УМУМЛАШТИРИШ

“Кластер” усули асосида Умри холага хос хусусиятларни тўпланг.

БАҲОЛАШ

Хадичага қандай маслаҳатлар берган бўлардингиз?

— Й ўқ, болам, овқат керакмас, — деди Умри хола шошилиб. — Хаёл суриб ётиб уйқум ўчиб кетди... — У бир лаҳза жим қолди-да, ўзига гапиргандай секин қўшиб қўйди. — Пайшанба куни Комил тайибининг уйига борудим. Ҳар куни наҳорга бир қосадан қўй сути ичса, дард кўрмагандай бўлиб кетади, деди.

— Ҳозир қўй сути қатта, — деди Хадича. — Сигир сути отликқа йўғу... Шу пайтда сигиримиз тукқан бўларди-я.

Шоикром хотинининг гапини эшитмади. Бирдан унинг кўз ўнгида дераза остида пастак шифтга тикилиб ётган укаси жонланди. Бир ҳовлида туриб ўн кундан буён ҳолини сўрамаганига афсусланиб, ичидан хўрсиниқ келди. Шонеъмат Россиядан кўчириб келтирилган завод қурилишида ишлай бошлаганида уни урушга олишмаганидан Шоикром суюнган эди. Гап бошқа ёқда экан. Укаси сил экан. Мана, уч ойдирки, ерга ёпишиб ётибди.

Шоикром ўн кунча илгари ишга кетаётib бирров кириб, укасидан ҳол сўраган эди. Ўшанда Шонеъматнинг қоқ суяқ бўлиб қолганини, катта-катта кўзлари нимагадир чукур маъно билан ўзига тикилганини кўрган эди.

«Яқинда ўлади, — деб ўйлади у онасининг кўзига қарамасликка ҳаракат қилиб, барибир ўлади».

— Тузукми? — деди у ҳаммаси учун ўзи айбордрай қовоғини солиб.

— Шукур, — Умри хола қулт этиб ютинди. — Ҳозир ухлади. — Онаси шу топда чиқиб овора бўлмагин, деган маънода гапирганини Шоикром тушунди.

— Эрталаб хабар оламан, — деди у онаси ўрнидан турганда.

— Сендан нега гина қиласкан, болам, — деди Умри хола айвон лабида тўхтаб.

— Кўриб турибди-ку. Эрталаб чиқиб кетасан, ярим кечада қайтасан. Бу кунлар унут бўлиб кетади, болам. — Зинага ечган калишининг бир пойи тўнкарилиб қолган экан, Умри хола оёғининг учи билан тўғрилайман, деб, анча овора бўлди. Қейин зиналардан энкайиб тушди-ю, шарпадай унсиз юрганча, ҳовли этагига қараб кетди. Пастак эшик ғийқиллаб очилиб ёпилди.

— Падарига лаънат шундай турмушнинг! — деди Шоикром бўғилиб. Қейин дастурхонни йиғиштираётган хотинига ўшқирди. — Сениям падарингга лаънат! Тумшуғингни тагидан сигирингни етаклаб кетса-ю, анқайиб ўтиранг.

— Нега менга ўдағайлайсиз? — Хадича товоқни қошиққа уриб, йиғламсиради. — Нима, мениям Илҳом самоварчининг хотинидай сўйиб кетсинмиди? Сиз кечалари сменда бўлсангиз. Мен учта жўжа билан жонимни ҳовучлаб ўтирганим етмайдими?!

Шоикром хотинини тарсакилаб юбормаслик учун юзини ўгириб, тишини ғиҷирлатди.

Сув қалқиса, лойқаси юқорига чиққандай, замон қалқигандан буён ёмон кўпайди. Эрта баҳорда уларнинг тугай деб турган сигирини ўғирлаб кетишиди.

Ўша кече Шоикром тунги сменада эди. Кечаси билан шаррос жала қуйиб чиқди. Шоикром тонг саҳарда бир нимани сезгандай кўнгли ғаш тортиб, уйига қайтди. Келса хотини, онаси, болалари дод солиб ўтиришибди. Хадича оғир оёқ эмасми, ўзи билан ўзи овора бўлиб, билолмай қолибди. Эрталаб турса, кўча эшиги ланг очик, ёнгоқقا боғлоғлиқ сигир йўқ.

«Рост-да, – деб ўйлади у пушталар атрофида айланаркан, – бир ҳовуч қулупнайга бир товоқ жўхори беради. Тансиқ нарса... Хадича ёлғон гапирмайди. Болалар еган бўлса, буюрмасин, деяпти-ку. Пишиқ, йўлатмайди...»

Бултур хотини шу қулупнай туфайли онасини қаттиқ ранжитган эди. Умри хола бир ҳовуч қулупнай олган экан, Хадича болаларга нон пули бўлар деб эканмиз, норасидаларнинг насибасига тегманг, деб бобиллаб берибди.

Шоикром ўшанда онасининг ёз бўйи келини билан юзкўрмас бўлиб юрганини эслади-да, яна шу гап хаёлига келди. «Хадича анойи эмас, қурумсоқ...»

У айланиб ёнгоқ тагига борди. Борди-ю, чиндан ҳам ўша томондаги деворнинг бир чети ўпирилганини, остига тупроқ тўкилганини кўриб, юраги орқасига тортиб кетди. Назарида деворнинг кемтик жойидан бирор мўралаб тургандай бўлди. Ёнгоқ шохларининг шамолда вишиллаши ҳам, оёғи остида тўкилиб ётган девор тупроғи ҳам шубҳали, ваҳимали кўриниб, дарров орқасига қайтди.

Хадича аллақачон уйга кириб кетибди. У чироқни ўчириб, сандал четига ётди-ю, кўнглидаги ғулгула кучайиб кетаверди.

Кузда ўзи билан ишлайдиган йигитнинг ҳовлисидағи сўритокдан ғарқ пишб ётган узумларни ўғирлаб кетишганини эслади. Шамол борган сари авжига чиқар, ҳовлида ёнғоқ барглари шовуллаб, шохлари шубҳали ғичирлар, аллаким шип-шип қадам босиб, айвон лабига келаётгандай бўларди.

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз

БИЛИШ

Шонеъматни урушга олишмагани сабаби нимада деб ўйлайсиз?

ТУШУНИШ

Қўйидаги гапнинг маъносини тушунтиринг.

“Сув қалқиса, лойқаси юқорига чиққандай, замон қалқигандан буён ёмон кўпайди”.

ҚЎЛЛАШ

“Елпигич” усули ёрдамида очик саволлар тузинг.

ТАҲЛИЛ ҚИЛИШ

Шоикромнинг турмушининг оғирлигига ким ёки нима сабабчи деб ўйлайсиз?

УМУМЛАШТИРИШ

“Инсерт” усули орқали асар ҳақида олган билимларни мустаҳкамланг.

“V” – биламан	
“+” – билмайман	
“-“ – янги ахборот	
“?” – тушунмадим	

БАХОЛАШ

“Уруш, номинг ўчсин дунёда!” мавзусида эссе ёзинг.

Xадича рост айтади. Ўзи кечалари сменада бўлса, хотини учта жўжа билан жон ҳовучлаб тонг оттиrsa, ўғрига ўлжанинг катта-кичиги борми? Қўлига нима илинса олаверади-да. Борди-ю, ўзи йўғида уйини ўғри босса, хотини дод солса, пичноқлаб ташласа. У ёқдан онаси чиқса, униям пичноқласа... «Виждонсизлар! Одамларнинг бошига кулфат тушганидан фойдаланиб қоладиганларни қириш керак».

Бирдан хаёлига келган фикрдан унинг вужуди титраб кетди. Қора кунлар учун, не умидлар билан тишида тишлаб юрган ғунажинини ўғирлагани учун, ўлим тўшагида ётган укасини охирги насибасидан маҳрум қилгани учун, нон пули бўлар деб етиштирган мевасидан жудо қилаётгани учун шундоқ қасос олсинки, ўша худо бехабарлардан.

У ўрнидан сакраб туриб кетди. Чироқни ёқиб, отилиб ҳовлига тушди. Ҳамон шамол ўқирар, осмоннинг гоҳ у, гоҳ бу бурчида чақмоқ ярақлаб, ёнғоқ шохлари шубҳали ғийқиллар, аммо энди булар уни қўрқитолмас эди. У ёнбошидаги ошхонага кирди-ю, чўнтағидан гугурт олиб чақди. Титроқ қўллари билан қорайиб кетган девордаги михга илиғлиқ турган икки ўрам симни олди. Бир вақтлар урушдан олдин у бу симларни базмларга олиб борар, одамларнинг ҳовлисини машъаладай ёритиб берарди. Эндијам яхшиликка хизмат қилсин!

«Менга деса отиб юбормайдими! – деб ўйлади у айвон лабига чўққайиб ўтирганча усти ёпиқ симни очиқ симга илдам уларкан. – Ҳарна битта ҳаромхўрни ўлдирганим. Биттаси ўлса, бошқалари адабини ейди».

У чаққон ҳаракат қиларкан, аъзойи бадани терлаб кетган, аммо буни ўзи пайкамас, фақат бир сўзни такрорларди: «Менга деса отиб юбормайдими!»

«Шу пайтгача сигир туғарди, укамнинг оғзига ақалли бир коса сут тутардим, – деб ўйлади Шоикром ўкиниб. – Қани ўшалар қўлимга тушса, чопиб ташлардим».

Шундоқ деди-ю, эгаси минг пойласин, ўғри – бир. Мана, бундан икки ойча илгари Илҳом самоварчининг хотинини пичноқлаб кетишиди. Бечоранинг битта-ю, битта эчкиси бор экан. Ҳовлига ўғри тушганини билиб, хотин шўрлик дод солибди. Эри чойхонада экан. Югуриб бориб эчкининг арқонидан ушлаганими, хуллас, етиб келган қўни-қўшнилар қора қонга беланиб ётганини қўришибди.

– Шу кунда яна ўғри оралаб қолди, – деди Хадича кўрпани қоқиб танча четига соларкан. – Қулупнай қизармасдан битта қўймай териб кетишияпти.

– Ваҳима қилма! – деди Шоикром қовоғини уйиб. Болалар териб егандир. Ўғри қулупнайга келадими?

– Оғзига бир дона олган бўлса, буюрмасин. Нега келмас экан? Бир ҳовучини обчиқиб сотса, бир коса жўхори беради. Ана, бориб қаранг, деворнинг бир чети ўпирилиб ётиби?!

– Ваҳима қилма! – деди Шоикром яна ғўлдираб. Аммо бу сафар ўзининг юраги сесканиб кетганини пайқади. Кўнглида пайдо бўлган ғашликни сездирмаслик учун ҳовлига тушди. Секин юриб қулупнай пушталари олдига келди. Ариқлардаги сув чироқ нурида ялтираб, шамолда жимиirlар, маржондай терилиб ранг олган қулупнайлар сувга тегай-тегай деб турарди.

У симнинг очиқ қисмини қулупнай пушталари устига улоқтирди. Сим илондай биланглаб пушта устига тушди. Ёпиқ қисмини айвон этагидан олиб ўтди-да, бир учини устундаги илгакка тиқиб қўйди. Кейин бирдан болалари кечаси ҳовлига тушса нима бўлади, деган хаёл миясига урилди-ю, уйга кирди. Хадича ётган жойида уйқусираб бошини кўтарди.

– Ҳа?

– Ҳовлига чиқма, болалар ҳам чиқмасин, ўлади! – деди Шоикром кўзлари ёниб.

Хадича ҳеч нимага тушунмади шекилли, «хўп» деди-ю, бошини ёстиққа ташлади. Зум ўтмай текис, чуқур нафас ола бошлади. Шоикром айвон чирогини ўчириб яна уйга кирди. Ҳар эҳтимолга қарши шундоқ эшик тагига, наматга кўндаланг ётиб олди.

«Менга деса отиб ташламайдими?» – деб ўйлади яна ўшандай зарда билан. Шу топда негадир болаларини эмас, хотинини ҳам эмас, укасини ўйлади. Шонеъмат болалигида ҳам заифгина эди. Шоикром ҳар куни уни мактабдан ўзи олиб келар, иккинчи сменада дарс тугагунча пойлаб ўтиради. Отаси ўлганида Шоикром олтинчида, укаси иккинчида ўқирди. Ўшанда Шонеъмат йигламаган, аммо ичикиб касал бўлиб қолган эди. Энди бўлса беш кунлиги қолдими йўқми, ака бўлиб хабар ҳам ололмайди.

Шоикром ухладими, йўқми, билолмади. Бир маҳал бола йиғладими, ё ташқарида шамолнинг гувиллаши аралаш даҳшатли бир фарёд қулоғига кирдими, англай олмай қолди. Сапчиб ўрнидан туриб кетди. Айвон чирогини ёқиши билан қулупнай пуштасида муқ тушиб ётган одам гавдасини кўрди-ю, даҳшатдан қотиб қолди. Шу ондаёқ хато қилганини, қотиллик қилганини пайқади. Сим учини шартта илгакдан юлиб олиб, ҳовлига отилди. «Бошқалари қочди» деган фикр лип этиб хаёлидан ўтди. Пушталар устида сакраб-сакраб юриб бораркан, оёғи ботиб кетаётганини пайқади. Кейин бувланиб ётган одамдан уч қадам берироқда тўхтади-ю, бирдан чўккалаб қолди. Бир лаҳза кўзлари олайиб тикилиб турди-да, кўксидан шамол ғувурини ҳам, ўз вужудини ҳам ларзага солувчи бир нидо отилиб чиқди:

– Ой-и-и!

У бошидан ҳуши учиб бораётганини элас-элас ҳис қилиб ўзини ерга отди. Титроқ қўллари билан лой чангаллаганча чўккалаб кўксига муштлай кетди.

– Ойи! Ойижон!

Умри хола бир қўли билан уникқан чит кўйлагининг этагини маҳкам чангаллаб олган, этак ичида икки ҳовуч пишган-пишмаган аралаш қулупнайлар кўриниб турар, бошқа қўли билан эса илондек симни ушлаб турарди. Шоикром

унинг қулупнай қизили юққан, ёрилиб кетган бармоқларини, бўртган томирларини аниқ кўрди. Нарироқда, лойли ариқ ичидা, унинг калиши ётар, чамаси, сим оёғига текканида юлқиб олмоқчи бўлгану, қўлига ўралашиб йиқилган эди.

Шоикром лойли марзадан эмаклаб борганча, ўзини онасининг қучоғига отди.

– Ойижон, очинг кўзингизни! – деди у гезарид кетган лаблари билан онасининг муздай юзидан ўпиб.

У анчадан кейин ўзига келди-ю, тепасида хотини турганини, қизчалари йифлаётганини пайқади. Бошини кўтариши билан марта четида ўтирган Шонеъматга кўзи тушди. Неча ҳафталардан буён ўрнидан жилмай ётган укаси, афтидан, қандайдир куч топиб, эмаклаб чиққан, кўйлагининг елкалари осилиб турар, катта-катта кўзлари ваҳима билан боқар эди.

– Нима қилиб қўйдим, укам! – деди Шоикром яна балчиққа беланган кафти билан юзини чанглаб. Кейин яна онасини қўтаришга уринар, аммо онасининг икки буқланган гавдаси негадир ҳеч тикланмас эди.

– Сут ичмай заҳар ичсам бўлмасмиди, – деди Шонеъмат овози титраб.

Шоикром бу ожиз, титроқ товушдан сесканиб, укасига тикилиб қолди.

– Заҳар ичсам бўлмасмиди, – деди Шонеъмат яна ўша оҳангда. Афтидан, у йиғлай олмас, йиғлашга мадори етмасди. – Кечаям айтувдим, кўнмадилар. Қулупнайга сут алишади, дедилар.

Шоикром бошқа ҳеч нимани эшитмади. Эшитолмади. Фойдаси ҳам йўқ эди.

* * *

Умри холани пешин намозига чиқаришди. Гўристондан чиқиб келишаётганида Шоикром одамларнинг ўзаро гапини эшитиб қолди.

– Уруш тамом бўпти, эшитдингизми?

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз

БИЛИШ

Шоикромни қотиллик сари нима етаклади?

ТУШУНИШ

Хикоя қаҳрамони нега кўп ўйланади?

ҚЎЛЛАШ

Ўғрини қўлга тушириш учун бошқа чора топса бўлармиди?

ТАХЛИЛ ҚИЛИШ

“Шоикром қотил” мавзусида баҳс-мунозара ўтказинг.

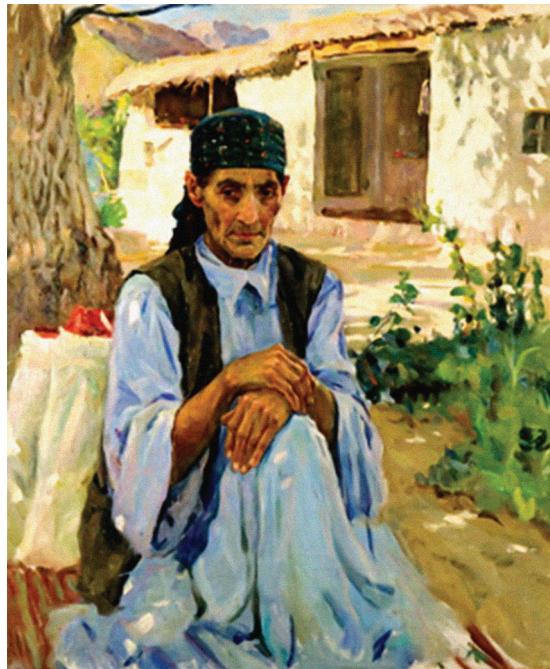
Шоикром қотил	
Xa	Йўқ

УМУМЛАШТИРИШ

Она тимсолига хос хусусиятларни “*Ассоциация*” стратегияси асосида тўплаштиринг.

БАХОЛАШ

“Ким ҳақу, ким ноҳақ” мавзусида асар мазмунига таяниб, эссе ёзинг.

Ўқиймиз

АЛИШЕР НАВОИЙ (1441–1501)

Буюк мутафаккир шоир, олим ва давлат арбоби Алишер Навоий 1441 йил 9 февралда (Хижрий 844 йил рамазон ойининг ўн еттинчисида) Ҳиротнинг Боғи Давлатхона аталмиш жойида хизматчи оиласида дунёга келди. Алишернинг ота томонидан бобоси Амир Темурнинг ўғли Умаршайх билан эмиқдош¹ бўлиб, Бойқаро Мирзо ҳукмдорлиги даврида Қандахорда амир бўлган. Мана шунга асосланиб айтиш мумкинки, Алишернинг ота-боболари ҳамиша темурийлар саройида эътиборли кишилар бўлганлар.

Алишер болалигиданоқ ўткир зеҳнли, билимга чанқоқлиги ва шеъриятга меҳр қўйганлиги билан тенгдошлари орасида алоҳида ажralиб турган. У тўртбеш ёшлариданоқ Қосим Анворнинг ғазалларини, Шайх Саъдийнинг «Гулистан» ва «Бўстон», Фаридиддин Атторнинг «Мантиқ ут-тайр» каби асарларини берилиб ўқиган.

Алишердаги улкан истеъодод ва шеъриятга бўлган тенгсиз муҳаббатни кўрган отаси Фиёсиддин Кичкина, тоғалари – ўз даврининг таниқли шоирлари: Мир Саид Кобулий ва Муҳаммад Али Фарибийлар унинг тарбиясига алоҳида аҳамият берадилар. Ўн икки ёшида отасидан етим қолган Алишер Хуросон подшоҳи Абулқосим Бобур саройига келади. Абулқосим Алишерга ота-боболарининг ҳурмати туфайли яхши муносабатда бўлади ва унинг билим олиши учун зарур шароит яратиб беради.

1456 йилда Абулқосим Бобур ўз пойтахтини Хуросондан Машҳадга кўчиради. Алишер ҳам дўсти Ҳусайн Бойқаро билан бирга Машҳадга боради. 1457 йилнинг баҳорида Абулқосим Бобур вафот этади. Шундан сўнг, мамлакатда тож-тахт учун кураш бошланади. Ҳусайн Бойқаро ҳам шу курашларга қўшилиб кетади. Алишер Навоий эса моддий ва маънавий қийинчиликларга қарамай, Машҳаддаги мадрасада ўз билимини ошириш, шеърият сирларини чуқурроқ ўрганиш билан шуғулланади.

¹ Ота-оналари бошқа, лекин бир аёлни эмиб катта бўлган болалар.

Ҳомийсиз қолган ва султон Абусайд Мирзонинг зуғумига учраган Алишер 1466 йилда Хурсондан Самарқандга кетади. Самарқанд бу даврда Ҳиротдан кейинги иккинчи йирик илмий-маданий марказ эди. Алишер Самарқандда дастлаб фақирона ҳаёт кечирди. Лекин шеърий истеъододи туфайли Алишер тез орада Самарқандда катта обрўга эга бўлган Аҳмад Ҳожибекнинг дикқатини ўзига тортди. У Алишерга ҳам моддий, ҳам маънавий кўмак бериб турди.

1469 йилда Ҳирот тахтини Ҳусайн Бойқаро эгаллайди ва махсус нома билан Алишерни Ҳиротга чақиртириб олади. У саройда хизмат қилиш билан бирга она тили – туркийда кўплаб бадиий ва илмий асарлар яратди. Туркий миллатнинг пушти паноҳи, миллий адабиётимизни дунё миқёсига олиб чиққан адиб, тилимизнинг имкониятлари чексиз эканлигини куйлаган ва амалда кўрсатган шоир кўплаб ёшу кекса ижодкорларга ҳомийлик қилди. У сўзнинг қудратини аъло даражада биларди ва ундан тўлиқ фойдалана олиш қудратига эга ижодкор эди.

Улуг шоир ва олим, йирик жамоат арбоби Алишер Навоий 1501 йил 3 январда оғир хасталикдан вафот этди.

Видеолавҳа томоша қиласиз

Муҳокама қиласиз

Интернет манбаларидан фойдаланиб, ёзувчи ҳақида видеолавҳалар томоша қилинг. Ўз фикр-мулоҳазаларингиз ва таассуротларингиз билан ўртоқлашинг.

Донолар бисотидан

*Сўз гуҳарига эрур онча шараф,
Ким бўла олмас анга гавҳар садаф.
Тўрт садаф гавҳарининг дуржи ул,
Етти фалак ахтарининг буржи ул.*

Алишер Навоий

Мавзуга оид таянч тушунча ва иборалар: ўзбек халқининг улуғ маърифатпарвари, “Хамса”, «Ҳайрат ул-аброр» достони, сўзниң аҳамияти, ҳикоят, ростгўйлик, ёлғончилик.

Матнолди топшириқлар

- Юксак маънавиятнинг биринчи шарти нима? Фикрингизни изоҳланг.
- Алишер Навоий илм, маърифат ҳақида қандай фикрларни олға суради?

Тақдимот

“Ҳайрат ул-аброр” достонининг ёзилиши ҳақида қўшимча манбалардан фойдаланган ҳолда маълумот тўплаб, тақдимот тайёрланг.

ҲАЙРАТ УЛ-АБРОР (Достондан парча)

Ўқиимиз

ЎНИНЧИ МА҃ОЛАТ ШЕР БИЛАН ДУРРОЖ

Дуррожнинг ёлгонни чин ўрнига айтудидин ҳодиса домига тушгонида, чин сўзни шер ёлгон согиниб, фарёдига етмагони ва ани бало домидин ҳалос этмагони (Дуррож (қирговул)нинг чин гапириш ўрнига ёлгон гапириб, бир англашилмовчилик тузогига илингани, чин сўзни шер ёлгон деб ўйлаб, овозини эшитиб, етиб келмагани ва уни бало тузогидан ҳалос этмагани)

Бор эди бир бешада бир тунд шер,
Ваҳшат аро кўк асадидек далир.

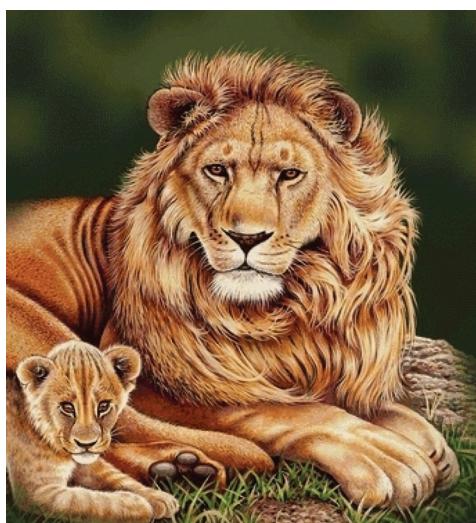
Чун бўлур эрди болалаб завқнок,
Мўр боласин қилур эрди ҳалок.

Тишлабон ул мояи пайвандини,
Оғзида асрар эди фарзандини.

Бор эди дурроже ўшул бешада,
Шери жаён ваҳмидин андешада.

Шерки тишлаб боласин дам-бадам,
Бешада ҳар ён қўяр эрди қадам.

Етгач анинг боши уза ногаҳон.
Фир эта учса эди ул нотавон,

Ваҳм ила сесканмак ўлуб шер иши,
Ўлтуур эрди боласига тиши.

Тиш била айлаб боласи ёрасин,
Ёра этиб ўз жигари порасин.

Дойим анга бу ғам аро ғам эди,
Ғам неки, мотам уза мотам эди.

Донолар
бисотидан

*Сўзда Навоий,
не десанг чин дегил,
Рост наво нагмага таҳсин дегил.
Алишер Навоий*

Кўнгли бу ишдин бўлуб озорлик,
Бошлади дуррож била ёрлик.

Дедики мендин санга йўқ қасду кийн,
Эмин ўлу бил мени доғи амин.

Ваҳмни қўй, ҳамдаму ҳамрозим ўл,
Айшу тараб вақти навосозим ўл.

Мен доғи лаҳнинг эшитиб шод ўлай,
Нағманг ила қайғудин озод ўлай.

Шарт буким етса газанде санга
Солса фалак ҳиласи банде санга,

Лутф қўлин ҳолинга ҳамдаст этай,
Хасмни бир панжа била паст этай.

Кўргузуб ихлос ишида ихтисос,
Сени адув домидин айлай халос.

Шер қўп афсун била чун қилди жаҳд.
Сидқ ила дуррож доғи қилди аҳд.

Андоқ аро ерда аён бўлди меҳр,
Ким ҳasad әлтур әди андин сипехр.

Қайдаки ором тутуб шарза шер,
Гирдида дуррож учубон далир,

Бошига парвоз ила гардиш намой,
Үйлаки султон боши узра ҳумой.

Шер эшитиб анинг илҳонини,
Фаҳм қилиб савтида ёлғонини,

Дер эди, ёлғон демаким шум эрур,
Кизб туз эл оллида мазмум эрур.

Панд эшитмас эди дуррожи маст,
Кизбдин этмас эди афғонни паст.

Бир кун анинг қасдиға бир сайдгар,
Ходиса домин ёйиб эрди магар.

Донолар бисотидан

*Гар худ эрур ханжари пўлод тил,
Суфтидағи инжулари сўзни бил.
Тил бу чаманинг варақи лоласи,
Сўз дураидин бўлубон жоласи.
Сўздин ўлукнинг танида руҳи пок,
Руҳ доги тан аро сўздин ҳалок...*

Алишер Навоий

Дона била сув сари қилғоч хиром,
Тортти сайёд анинг устига дом.

Қичқирибон дом аро ул мубтало,
Неча деди, тот мени туттило.

Шер қулогига етиб ул мақол,
Савтини дойимғидек этти хаёл,

Кўп эшитиб эрди бу ёлғонини,
Уйла гумон этти чин афғонини.

Ҳар нечаким рост фифон айлади,
Сидқини ҳам кизб гумон айлади.

Махласига айламади илтифот,
Токи анга мунқатиъ ўлди ҳаёт.

Ҳар кишиким ростни бехост дер,
Айтса ёлғон доги эл рост дер.

Сўзда, Навоий, не десанг, чин дегил,
Рост наво нағмаға таҳсин дегил.

Соқий, олиб кел қадаҳи дилпазир,
Айла мени журъасидин шергир.

Базмнинг асбобини қилғил насак,
Хозир этиб сиху кабобу табақ.

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз

БИЛИШ

- Асар мазмунини ўзлаштириш учун “Жигсо” усулидан фойдаланинг.
- Достон қандай жанрда ёзилган? Мазкур жанр ҳақида маълумот тўпланг.

ТУШУНИШ

- Мақолда Шернинг боласига бўлган меҳри акс этган мисраларни топинг ва уларни шарҳланг.
- Берилган асардан шеърий ижодда шаклнинг бекиёс ўрни ҳақида билдирилган мисраларни топинг ва изоҳланг.

ҚЎЛЛАШ

- Асар мазмунига доир қандай мақолларни биласиз? Уларни иш дафтарингизга ёзиб олинг.
- Мақолатдан нотаниш сўзларни топиб, устозингиз ёрдамида изоҳли лугат тузинг.

ТАҲЛИЛ ҚИЛИШ

- Асарда қандай тасвирий воситалар ишлатилганига эътибор бериб, жадвални тўлдиринг.

Тасвирий восита	Далиллар
Сифатлаш	
Ўхшатиш	
Каршилантириш	
Муболага	

- «Шер ва Дурроҷ» мақолатида таълим-тарбияга доир қимматли фикр-мулоҳазалар баён қилиниши билан бирга такаббур ва одобсиз кишиларнинг қораланганигини тушунтириб беринг. ФСМУ стратегиясини қўллаб, иш дафтарингизга жадвални тўлдириб ёзинг.

Ф	Фикрингизни баён этинг	
С	Фикрингиз баёнига бирон сабаб кўрсатинг	
М	Кўрсатилган сабабни тушунтирувчи (исботловчи) мисол келтиринг	
Ү	Фикрингизни умумлаштиринг	

УМУМЛАШТИРИШ

“Дебат”. Синфи икки гуруҳга бўлиб, Шер билан Дурроҷ хатти-ҳаракатини муҳокама қилиб баҳс уюштиринг.

БАҲОЛАШ

“Навоий ва замонамиз” мавзусида эссе ёзинг.

РУБОИЙЛАР

Фурбатда¹ ғарип² шодмон³ бўлмас эмиш,
Эл анга шафиқу⁴ меҳрибон бўлмас эмиш.
Олтин қафас ичра гар қизил гул бутса,
Булбулга тикондек ошиён бўлмас эмиш.

* * *

Зоҳид⁵, санга ҳуру⁶, манга жонона керак,
Жаннат санга бўлсун, манга – майхона керак.
Майхона аро соқи-ю⁷ паймона⁸ керак,
Паймона неча бўлса тўла, ёна⁹ керак.

* * *

Жондин сени кўп севармен, эй умри азиз,
Сондин сени кўп севармен, эй умри азиз.
Ҳар неники севмак ондин ортиқ бўлмас,
Ондин сени кўп севармен, эй умри азиз.

* * *

«Жон» имдаги «жим» ики долингга¹⁰ фидо,
Андин сўнг «алиф» тоза ниҳолингга¹¹ фидо,
«Нун» и доги анбари¹² ҳилолингга¹³ фидо,
Қолған ики нуқта икки ҳолингга фидо.

¹ Фурбат – ғарифлик, кимсасизлик, ватандан йироқда қолиш, мусофирилик.

² Ғарип – мусофири, кимсасиз.

³ Шодмон – шод, курсанд.

⁴ Шафиқ – шафқатли, марҳаматли.

⁵ Зоҳид – тарки дунё қилган, дунё ишларидан қўл тортган киши.

⁶ Ҳур – 1. Жаннат қизлари. 2. Қуёш.

⁷ Соқий – соқий, май қуювчи.

⁸ Паймона – жом, қадаҳ.

⁹ Ёне – яна, тағин, бошқа.

¹⁰ Дол – 1. Ҳарф номи. 2. Зулф, гажак.

¹¹ Тоза ниҳол – янги кўчат, бу ерда ёрнинг кўркам қомати кўзда тутилмоқда.

¹² Анбар – хушбўй мушк, атири нави.

¹³ Ҳилол – янги ой, бу ўринда эгилган қош.

* * *

Ўлсам, ясаманг мунда мазоримни менинг,
Юкраб элитинг жисми фигоримни¹ менинг.
Ўтру² чиқориб аҳлу диёримни³ менинг,
Кўйида⁴ қўюнг тани низоримни менинг.

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз

БИЛИШ

Рубоийларнинг мавзуу доирасини аникланг.

Рубоийлар	Мавзуси	Фояси
1-рубоий		
2-рубоий		

ТУШУНИШ

Берилган рубоийларда Навоийнинг тасвир маҳорати, сўз қўллаш санъати нечоғлик намоён бўлганлигини изоҳланг.

ҚЎЛЛАШ

- Ушбу шеърларда қайси сўзлар ўз маъносида эмас, кўчма маънода ишлатилган?
- Эски ёзувда «жон» сўзини битинг, билмасангиз, ўқитувчингиз ёрдамида ёзинг. Сўнг, суюкли ёрга инъом этилаётган ҳарфлар билан ёрнинг бу инъомларга сазовор кўрилаётган мучалари ўртасидаги ўхшашликка эътибор қилинг.
- Хоҳлаган учта рубоийни ёдланг.

ТАҲЛИЛ ҚИЛИШ

Рубоийларда шеърий санъатларни топинг. Жадвални тўлдиринг.

Шеърий санъатлар	Далил мисралар	Шарҳи
Ташхис		
Талмих		
Муболага		

¹ Фигор – жароҳатли, ярали.

² Ўтру чиқориб – қарши чиқариб, пешвоз чиқариб.

³ Аҳлу диёр – юртдош, яқин кишилар.

⁴ Кўй – 1. Кўча, йўл. 2. Қишлоқ, маҳалла. Рубоийда «ўз жойим» маъносида.

УМУМЛАШТИРИШ

Ҳар бир рубоий тимсолларини аниқлаб, уларнинг асл маъносини топинг.

БАҲОЛАШ

“БББ” усулини қўллаб дарсда олган билимларингизни баҳоланг.

Бу фойдали!

РУБОИЙ ҲАҚИДА

Алишер Навоий туркий шеъриятнинг деярли барча жанрларида ижод қилган. Жумладан, унинг сехрли қалами кўплаб рубоийларни ҳам битган. Рубоий шоирнинг камолот даражасини кўрсатувчи шеърий турлардан саналади. Рубоий арабча сўз бўлиб «тўртта» маъносини ифодалайди. Биз ҳозиргина ўқиган рубоийлардан ва бу сўзнинг маъносидан маълум бўлдики, рубоий тўрт қаторли шеърий тур экан. Лекин бешинчи синфда ҳам айтилганидек, ҳар қандай тўртлик ҳам рубоий бўлавермайди. Эътибор қилган бўлсангиз, рубоийларнинг оҳанги ўзига хос бўлиб, осон куйга тушади. Чунки аruz вазнининг *хазаж* баҳридаги *ахраб* ва *ахрам* тармоқларида ёзилган теран маъноли оҳангдор тўртликларгина рубоий саналади.

Биласизки, мумтоз шеъриятнинг турлари бир-биридан, кўпинча, қофияланиш тарзига қараб фарқланади. Рубоийнинг қофияланиш шакли ҳам жуда ўзига хос. Кўпчилик рубоийларнинг биринчи, иккинчи ва тўртинчи мисралари (а-а-б-а) ўзаро қофияланган бўлади. Иккинчи бир тур рубоийлар ҳам борки, уларнинг тўртталаш мисраси ҳам ўзаро уйқаш бўлади. Навоий ҳазратларининг биз ўрганган беш рубоийсидан учтасида ҳар тўрт мисранинг қофиядош бўлиб келганлигини қўриш мумкин. Бу хилдаги рубоийлар таронаи рубоий дейилади.

ҚИТЪАЛАР

Чун ғараз¹ сўздин эрур маъни анга,
Ноқил² ўлса хоҳ хотун, хоҳ эр.
Сўзчи ҳолин боқма, боқ сўз ҳолини,
Кўрма, ким дер ани, кўргил, ким не дер.

* * *

Нокасу³ ножинс⁴ авлодин киши бўлсун дебон,
Чекма меҳнатким, латиф⁵ ўлмас қасофат⁶ олами
Ким, кучук бирла хўтукка неча қилсанг тарбият,
Ит бўлур, доғи эшак, бўлмаслар асло одами.

* * *

Кимки махлук⁷ хизматига камар
Чуст⁸ этар, яхшироқ ушалса бели.
Кўл қовуштиргучча бу авлодур⁹
Ки, анинг чиқса эгни¹⁰, синса али¹¹.
Чун хушомад демакни бошласа, кош¹²
Ким тутилса дами¹³, кесилса тили.

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз

БИЛИШ

- Сўзловчи ва тингловчи муносабатлари ҳақида ўз фикрингизни билдиринг.
- Сизнингча, тингловчи сухбатда нимага эътибор бергани афзал? Фикрингизни қитъя мисраларига таянган ҳолда далилланг.

¹ Ғараз – ният, мақсад.

² Ноқил – сўзловчи, нақл қилувчи.

³ Нокас – пасткаш, одамийлик сифатига эга бўлмаган кимса.

⁴ Ножинс – бетайин, пасткаш.

⁵ Латиф – мулойим, гўзал, келишган, юмшоқ.

⁶ Қасофат – ифлос, дагал.

⁷ Махлук – яратилган, яралмиш, ҳайвонсифат одам.

⁸ Чуст – тез, чаққон, маҳкам.

⁹ Авлодур – тузук, яхши.

¹⁰ Эгн – елка, эгн.

¹¹ Али – қўли.

¹² Кош – кошки.

¹³ Дами – нафас.

ТУШУНИШ

Нима учун одамийлиги бўлмаган кимсаларга тарбия бериш бефойда? Мисрада қандай бадиий тимсоллар ишлатилган?

ҚЎЛЛАШ

Берилган қитъаларнинг мисраларида буюк шоирнинг нозик кашфиётини топишга ҳаракат қилинг.

ТАҲЛИЛ ҚИЛИШ

Гуруҳда учинчи қитъани таҳлил қилинг. Берилган одам расмига унинг бели, елкаси, қўли, нафаси ва тили юзасидан билдирилган фикрларни ҳамда уларнинг ифодаланиш тарзини шеър матнига таяниб ўз сўзингиз билан ифодалаб ёзинг.

УМУМЛАШТИРИШ

Хушомад, мунофиқлик сўзларининг “Ассоциация” усули бўйича мазмунини ёритинг.

БАХОЛАШ

Асарда қандай шеър воситалари ишлатилган? Жадвални тўлдиринг.

Шеър воситалари	Далиллар
...	

Бу фойдали!

ҚИТЪА ҲАҚИДА

Кўп асрлик туркий адабиётнинг кенг тарқалган шеърий жанрларидан бири қитъадир. «Қитъа» арабча сўз бўлиб, парча, бўлак маъноларини англатади. Қитъа мумтоз лирик шеъриятнинг мустақил жанри бўлиб, хийла кенг тарқалган. Одатда, қитъанинг мавзуу доираси ва ҳажми қатъий чегараланмаган. Бу шоирларга хилма-хил қитъалар яратиш имконини берган. Унинг ҳажми у қадар катта бўлмайди. Қитъа камида икки байтдан иборат бўлади. Қитъада жуфт мисралар: 2-4-6 ва ҳ.к. қофияланиб, тоқ мисралар очик қолади.

АБАЙ (1845–1904)

Абай Құнанбаев қозоқ мұмтоз адабиётининг ассоциларидан бири, буюк шоир ва маърифатпарвар. Шоирнинг асл исми Иброҳим бўлиб, Абай унинг тахаллусидир. Шоир 1845 йил 10 августда Қозогистоннинг Еттисув вилояти Чингизтоғ (ҳозирги Абай) туманида чорвадор бой оиласида туғилди.

Шоирнинг ижоди ёшлик чөгларидан шеър ёзиш ва ўлан айтишдан бошланди. Абай ўзигача оғзаки куйлаб келинган ўланларни ёзма адабиётга олиб кирган шоирдир. Шоир ўланларни ёзма яратишдан ташқари уларга куй басталаб маҳорат билан куйлаган. У басталаган 17 та ўлан куи ҳозиргача оқынлар томонидан севиб ижро этиляпти.

Абай – маърифатпарвар шоир. У ўз шеърларида тарқоқ қозоқ қабилаларини бирлашишга, ҳамжиҳатликка чақирди, илмли ва маърифатли бўлишга ундаdi.

Абайнинг «Шўрлик қозогим», «Бой боласи билан камбағал боласи». «Илм ўрган», «Ўлан» каби шеърларида ҳам илгор миллатлардан ўrnak олиб қолоқлиқдан чиқиши, чидам ва машаққат билан илм-фанни эгаллашга даъват яққол сезилиб туради. Унинг «Искандар», «Масъуд», «Азим ривояти» каби достонлари ҳозиргача эл орасида машҳур. Абай ижодий меросининг салмоқли қисмини халқни илм-маърифатга, маданиятга даъват қилувчи «Нақлия сўзлар» мажмуаси ташкил этади. Ҳассос адиб ва шоир ушбу асарида инсон ҳаётида муҳим ўрин тутадиган ақл, илм-зиё, инсоф ва адолат, яхши хулқ, муомала маданияти, халқлар, элатларнинг аҳил, дўстона муносабатда бўлишлари ҳақида мулоҳаза юритади.

Буюк шоир 1904 йил 6 июлда вафот этган.

Видеолавҳа томоша қиласиз

Мухокама қиласиз

Интернет манбаларидан фойдаланиб, ёзувчи ҳақида видеолавҳалар томоша қилинг. Ўз фикр-мулоҳазаларингиз ва таассуротларингиз билан ўртоқлашинг.

**Доңолар
бисотидан**

*Мен ўланни ёзмайман эрмак учун,
Ўтган-кетган гапларни термак учун,
Юрагида ўти бор, тили ширин,
Авлодимга бир сабоқ бермак учун.*

Абай

Маевзуга оид таянч тушунча ва иборалар: маърифатпарвар шоир, “Нақлия сўзлар”, ўланлар, сезги, юрак, изтироб оҳанглари, шеър тили.

Ўқиймиз

* * *

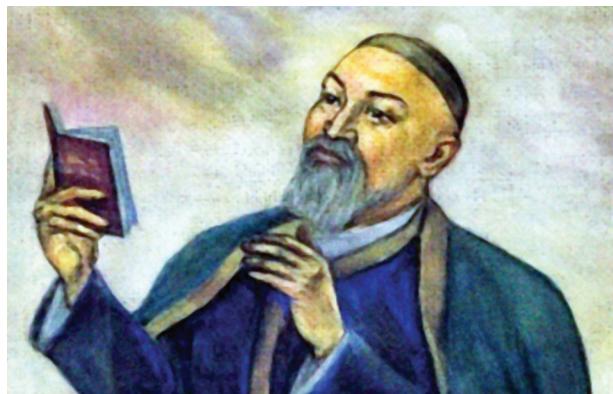
Одамнинг қай бир кезлари
Кўнгилда ғубор босилса,
Тангрининг берган ҳислари
Кўк булатдан очилса.

Шилдираб равон келиши
Тошбулоқнинг сувиндай,
Кирлаган юрак ўз ичин
Туролмас аста ювинмай.

Тангрининг қуни ярқираб,
Уйқудан кўнгил очар кўз.
Қувватли ўйдан бош қувраб¹,
Эркаланиб чиқар сўз.

Шунда шоир белин боғлаб,
Олди-ортига қарагай.
Дунёни ювиб, тарашга
Ўзни фикран чоғлагай.

Шунқордай қараб қишимга²
Мунгман зорни³ қўлга олар.

¹ Қувватли ўйдан бош қувраб – кучли ўйлардан бош чарчаб.

² Қишимга – узоққа маъносида.

³ Мунгман зорни – мунг билан зорни.

Ёвлашиб нодон зулмга
Тұлғонару хезланар.

Адолатман ақлга
Синатиб күрган-билганин.
Етказар олис-яқынга
Уларнинг нелар деганин.

Аламли юрак, кескир қўл
Сиёҳи заҳар, аччиқ тил.
Не ёзиб кетса, бори шул
Ёқтириласанг, ўзинг бил.

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз

Жуфтликда ишлаймиз

- Шеър мазмунини ифодаловчи 7 та таянч сўзни топинг ва уларни нима сабабдан танлаганингизни изоҳланг.

Муҳокама қиласиз

- Асарда лирик қаҳрамоннинг ички кечинмалари тасвириланган мисраларни топиб, уларни шарҳланг.
- Шеърга қандай ном бериш мумкин? Жавобингизни тушунтиринг.

Ёзамиз

Тақдимот

- Асар мазмунини насрый баёнини ёзиб, тақдимот тайёрланг.
- Шеърдан олган шахсий таассурот, тасаввурларни ифодалаш учун “Беш дақиқали эссе” усулини қўлланг.

Тинглаймиз

- Шеърни ёд олинг.

Үқиймиз

Юрагим, нени сезасан,
Жон йўқми сендан бошқа?
Дунёни, кўнглим, кезасан,
Таянч йўқ-ку, қўй, тўхта!

Сезганингни сездириб,
Етолмадинг ўртоққа.
Тирик жондан бездириб,
Етаклайсан қаёққа?

Дўстни қайдан топарсан?
Кенгашарга одам йўқ.
Ҳар тарафга чопарсан,
Ёлғизликтан ёмон йўқ.

Дардинг айтсанг бировга
Ичинг эриб, эзилиб,
Уялмас ҳақ сўрардан
Бермасанг, тураг без бўлиб.

Ҳақин бериб тинглатган
Сўз қўкайга¹ қўнарми?
Қулоғин сотган имонсиз
Ўнгдирарми, ўнгарми?

Куясан юрак, куясан,
Куйганингдан не фойда?
Дунёда нени суясан,
Умр ўтди, дўст қайда?

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз

Якка тартибда ишлаймиз

- Сизнингча, шеър кимга бағишиланган? Қайси мисраларда сизнинг фикрингизнинг далили яққол намойиш этилган?

¹ Кўкайга – кўнгилга.

Мұҳокама қиламиз

- Шеърда қандай ҳис-туйғу устуворлик қилған? Бунинг сабабини мұҳокама қилинг.
- Асарда қандай сүроқ гаплар берилған? Уларнинг жавобини топишга ҳаракат қилинг. Қайси савол сизни күпроқ ўйланишга мажбур қилди?

Ёзамиз

- Асарда қандай бадиий тасвир воситалари ишлатилған? Даиллар келтириб, иш дафтaringизга ёзиб олинг.

Тақдимот

- Шеърни “Қарорлар шажараси” усули асосида таҳлил қилинг. Жадвални тұлдируб, тақдимот тайёрланг.

Умумий муаммо					
1-қарор варианти		2-қарор варианти		3-қарор варианти	
Афзалиги	Камчилиги	Афзалиги	Камчилиги	Афзалиги	Камчилиги
Қарор:					

- Шеърни ёд олинг.

Үқиймиз

Юрагим менинг қирқ ямок,
Хиёнатчил дунёдан.
Қандай қолсин омон-соғ
Зарба еса ҳар недан?

Бири ўлди, бири – ёв,
Кимни суйса бу юрак.
Кими – қочқин, кими – дов,
Суянарга йўқ тиргак.

Кексалик келди тақалиб,
Унга асло чора йўқ.

Ёшлик-чи, юрар ирғалиб,
Бундан бизга фойда йўқ.

Юраги қон мунгли зот,
Қайрилиб боқ мен томон.
Ғамга ботган кўнгилнинг
Сифатини эт баён.

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз

Муҳокама қиласиз

1. Асарнинг мазмуни ва ифода тарзига эътибор беринг. Шеър тили ҳақида қандай фикрдасиз?
2. Шеърнинг асосий ғояси қайси мисрада аниқ ўз ифодасини топган?

Ёзамиз

3. Асадан рамзий тимсолларни топиб, иш дафтaringизга ёзиб олинг ҳамда уларнинг маъносини тушунтиринг.

Муҳокама қиласиз

4. Асада ишлатилган тасвирий воситаларга эътибор бериб, уларни муҳокама қилинг.
5. “Синквейн” усули асосида шеърга ўз жавобингизни ёзинг.

Тинглаймиз

6. Шеърни ёд олинг.

**МУҲАММАД ШАРИФ ГУЛХАНИЙ
(XVI аср охири – XVII аср бошлари)**

Муҳаммад Шариф Гулханий XVI асрнинг охири ва XVII асрнинг биринчи ярмида Қўқон хонлигига яшаб ижод этган санъаткор шоир ва моҳир масалчидир. Гулханий яратган асарларда энг яхши инсоний фазилатлар улуғланади, уларда шоирнинг шикоят ва норозилиги ҳам кўзга ташланиб туради. Бу асарлар Гулханийнинг инсон кечинмаларини жозибали, ғоят таъсирчан тарзда бадиий ифодалаш маҳоратини эгаллаган ўткир шоир бўлганидан далолат беради.

Гулханий фаолиятидаги энг муҳим фазилат шундан иборатки, у ўз даврининг фольклоршуноси сифатида ўзбек халқининг бекиёс донишмандлиги акс этган масаллар, мақолларни тўплаб, машҳур «Зарбулмасал» асарини яратди. Гулханий «Зарбулмасал»ни яратишда мақол, матал, нақл ва халқ оғзаки ижодининг тўрт юзга яқин бошқа намуналаридан маҳорат билан фойдаланди. Шунингдек, атрофлича билимдон ижодкор сифатида у ҳиндларнинг буюк фольклор асари «Калила ва Димна» тажрибасидан, Муслиҳиддин Саъдий, Алишер Навоий каби улуг ва мўътабар адиларнинг асарларидан ҳам ўрнида фойдаланди.

«Зарбулмасал» – ҳайвонлар ҳақидаги қизиқарли воқеаларга бой асар. Лекин сиз воқеаларнинг паррандалар тўғрисида эканлигига алданиб қолманг. У, аслида, одамлар ҳақидадир. Шоир қуш ҳақидами, тuya ҳақидами, чаён ёки тошбақа ҳақидами ёзмасин, ҳамиша одамни кўз олдига келтириб қалам сурган. Демак, одамга алоқаси йўқдай бўлиб турган бу асар, аслида, биз ҳақимизда экан. Ўзимиз ҳақимиздаги асарни ўқимасдан бўладими?

Мавзуга оид таянч тушунча ва иборалар: масал, асосчи, “Зарбулмасал”, мажозий тимсоллар, мақол ва маталлар, құшлар, тарбиявий ақамияти.

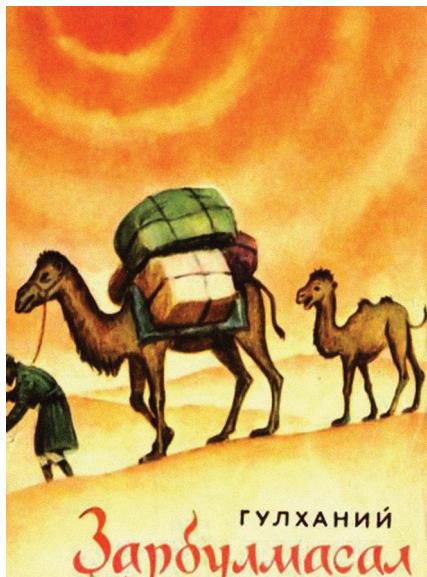
Матнолди топшириқлар

1. “Зарбулмасал” атамасининг маъносини тушунтириңг.
2. Гулханий мазкур асарни нима учун ёзди деб ўйлайсиз? Фикрингизни изоҳланг.
3. Мажозий тимсол деганда нимани тушунасиз?

Ўқиймиз

ЗАРБУЛМАСАЛ

Ровийлар андоғ ривоят қилурларким, Фаргона иқлимида Кайқубод отлиғ подшодин қолган бир эски шаҳристон бор эди. Анда бир Бойўғли деган ватан тутмиш эрди. Аммо анинг ҳавоси хуш ва боди дилкаш¹. Сабза раёҳин², анвойи гуллар, чечаклар касратидин³ қўрғонға қўнғон чоғда товусларнинг парларидек турланиб, мунаққаш⁴ кўринур эрди ва анинг ёнида бир ёғочлик⁵ ерда Япалоққуш маскани – ота-бобосидан қолғон жойи бор эрди. Аммо Бойўғлининг бир қизи бор эрдики, меҳри ховарий юзига банда эрди.

Оразидин шамсу қамардир хижил,
Сўзларидин шаҳду шакар мунфайл⁶,
Ҳосили умри эди ул бойнинг,
Оти Гунашбону ўшал ойнинг.

Ва ул қиз офтоби оламтобдек ҳар хомни пишируб, ҳеч махлук ани кундузи қўрмаккаchorаси йўқ эрди ва ул қиз юзини яширур эрди. Унда аломати балоғат зоҳир бўлиб, кўзи сузулиб, овози бузулиб, онасининг тўғри сўзлаганига эгри сўzlай бошлади...

...Япалоққуш Кўрқушни имлаб олиб, ёнида ўтқазиб айдики:

¹ Боди дилкаш – шамоли ёқимли.

² Сабза раёҳин – кўум-кўк райхонлар.

³ Касратидин – кўплигидан.

⁴ Мунаққаш – нақшланган, безанган, чиройли.

⁵ Бир ёғоч – тахминан тўққиз чақирим масофа.

⁶ Сўзларидин шаҳду шакар мунфайл – сўзларидан асалу шакар уялган.

Бизнинг қурратул айнимиз¹ эр етибдур, бир ерда муносиб маслаҳат қилали: Бойўғлиниң бир чиройли қизи бор эмиш, деб айтурлар. Бизнинг тарафдин совчи бўлуб боринг. Ҳар қанча қалин бўлса топилур.

Анда Кўрқуш айди: «Бор мақтанса топилур, йўқ мақтанса чопилур», – деган яхшиларниң масалидур. Бойўғлиниң оғзининг бурчидин чикор: «Минг чордевор қизимниң қалини», – деб. Ҳоло... подшоҳимиз... Умархон... замонларида... бир бўш чордевор топилмас, уялурмиз. Нечукким, айтмишлар: «Ёлғон масал турмас», «Уят – ўлимдан қаттиғ». Яна айтмишлар: «Эрмон ёғочнинг эгилгани – сингани, эр йигитнинг уялгани – ўлгани»...

Анда Япалоққуш айди: «Мен сизни билимлик ва маънидин боҳабар киши фаҳмлаб эрдим, «Қарнай мисдин, балғам исдин²» бўлурини билмас экансиз. «Кўр тутганин қўймас ва кар эшитганин қўймас».

Анда Кўрқуш айди: «Мен хотун олмоқ орзусига ғарқ эмасман, нечукким айтмишлар: «Дала-тузни сув олса, қўнғир ғозни тўшидин, қулоқсизга сўз айтсанг, қулогининг тошидин».

Анда Япалоққуш айди: «Бурногулар масалидурким, «Битар ишнинг бошиға – яхши келур қошиға». Яна бири булки, «Бемор тузалгуси келса, табиб ўз оёғи бирла келур».

Анда Кўрқуш айди: «Бўл! Оғиз бўлма, оёқ бўл», эшитмадингмуки, «Оёқ югуруги ошқа, оғиз югуруги бошқа»... Сен ким, Бойўғлиниң эшигига киши юбормоқ ким? Ҳеч билмасмусанки, «Тенг тенги бирла, тезак қопи бирла».

Анда Япалоққуш айди: «Андин бизнинг нима камлигимиз бор?...»

Анда Кўрқуш айди: «Борлиқдин мақтанма», «Мақтанган қиз тўйда уялар» ва яна айтмишлар: «Ўзини мақтағони ўлимниң қоровули». Сенинг аҳволинг оламға маълумдир. «Олакўзанак ола бўлса ҳам, арслон бўлмас, олатўғаноқ олғур бўлса ҳам, аҳволи маълум».

Анда Япалоққуш айди: «Иштонсиз тиззаси йиртиққа қулур», – дегандек, сен бизни фақир-нотавон кўрдингму? Бундин бехабар ўхшарсанки: «Чўбни хор тутсанг кўзга тушар». Бор, мен бирла сўзлашгунча Бойўғли бирла сўзлашгил.

Анда Кўрқуш айди: «Эй, Япалоқ, андоқ бўлса, куёв бўлур ўғлингнинг отини айтғил».

Анда Япалоққуш айди: «Ўғлимниң номуборак оти Қулонкир султондур³».

Анда Кўрқуш айди: «Мундоғ фаҳм ва хирад сарманзилидин⁴ ўтган кишиларни кўрган эмасман. Эчкунинг оти Абдулкарим бўлурға сўз керак. Бурунғилар анинг учун: «Эби бирлон сўзлаганинг қурбони бўл», – деган эканлар. Қулонкир султон от қўймоқ сенинг ҳаддингму. Бу от: Ҳумо, Уқоб, Қарчиғай, Баҳрин, Лочин, Итолғу – қушларниң салотинидурлар⁵, аларга муносиб оттуур».

¹ Қурратул айн – кўз қораҷиги, фарзанд.

² Ис – дуд, ис.

³ Қулонкир султон – олғирлар султони, човутли султон.

⁴ Фаҳм ва хирад сарманзили – фаросат ва ақлнинг кўчасидан.

⁵ Қушларниң салотинидурлар – қушларниң султонидирлар.

Анда Япалоққуш айди: «Илгари ўтган яхшилар масалидурким: «Яхши нафас – ярим мол», бари боламнинг асбоби кулонкирлиги тумшуғи билан чангалидан маълум ва равшан эмасдурму?»

Анда Кўрқуш айди: «Рост айтурсан, «Кўчкор бўлур қўзининг пешонаси дўнг бўлур, оғо бўлур йигитнинг пешонаси кенг бўлур». «Чучварани хом санабсан» ўҳшарки, «Отаси урмас қўнғизни, боласи ураг тўнғизни», – деган сўзга ишонма. «Ҳалво деган бирла оғиз чучимас».

Анда Япалоққуш айди: «Эй Кўр, бас, ...ман ҳам бийно ва нобийно¹ ҳикояти билурманки, нобино бино сўзини қулоққа олмай, ўз хижолатидин ўзини илонга чақтириб ҳалок бўлди. Сенга гапирсам, бу муҳим хайр кечга қолур. Бу ҳикоятнинг баёнини истасанг «Калила ва Димна» дин топ».

Анда Кўрқуш айди: «Эй бесабр, ...сен ўз яроғингни қилғунча сабр қилсанг хўбдур. Сабрни яхшилар андоғ таъриф қилмишларки:

Сабр сенинг дардингга дармон бўлур,
Сабр билан хор гулистон бўлур,
Шўра замин боғ ила бўстон бўлур.
Баста² эшик очғусидир сабр, бил,
Сабр қилу, сабр қилу, сабр қил.

Япалоққуш айдиким: «Ори³, балоға сабр, қазоға рози бўлмоқдин ўзга чорам йўқ, лекин сабрнинг жойи билан қайғу ва андуҳдин бўлак нимарсаси⁴ йўқ. Сабр қилиб яхши иш қўлдан кетса, ўҳшамас»...

Анда Кўрқуш айди: «...муҳим хайр ишига юборур киши бу навъ бўлурму⁵? Эшитган эмасмусанким, яхшилар айтибурларким, «Ширин-ширин сўзласанг, илон инидин чиқар, аччиқ-аччиқ сўзласанг, мусулмон динидин чиқар». Сенинг бу ношойиста⁶ сўзингга бормасман. ...Менга кўп юз келтурсанг, нечукким, қадимғи яхшилардин бир масал қолибдур: «Яхшилик қил сувга сол, сув билмаса болиқ билур, болиқ билмаса холиқ билур». Аввал бориб, Кулонкир султон жамолини кўруб, совуқ сўзини эшитиб, тузини тотиб, сўнгра борсам керак», – деб Кулонкир султон хизматига равона бўлди.

Алқисса, Кўрқуш йиқила-сурила Кулонкир султон даргоҳига равона бўлиб, сарманзилиға⁷ етди. Кўрдиким, ажаб шаън-шавкатлиқ боргоҳи⁸ бор эканки, савсан⁹

¹ Бийно ва нобийно – соғ ва кўр.

² Баста – берк, ёпик.

³ Ори – ха, балли.

⁴ Нимарса – нарса.

⁵ Бу навъ бўлурму – шунақа бўладими, одам шундай бўладими?

⁶ Ношойиста – нолойиқ, номуносиб.

⁷ Сарманзил – биринчи манзил, марра.

⁸ Боргоҳ – қароргоҳ, сарой.

⁹ Савсан – сафсар гул.

кўп тил бирлан анинг васфидин ожиз ва ҳар турлик муарриф¹ таърифи анинг шаънида ожиз.

Кўрқуш бу асоси боло қиёсни² кўруб, боргоҳ дарвозасидин «Салом, ҳай-ҳай!» овозининг савлатидин киролмай ўлтуриб қолди. Кулонкир султон хизматида бир Қуйкунак отлиф қуллари ҳозир эди. Кулонкир султоннинг Кўрқушга назари тушиб, Қуйкунакға буюрдиким: «Бориб ғуломгардишда³ ўлтурган одамдин хабар ол, муҳтоҷ, мустамандму⁴, ё оч ва яланғочликдин келдиму? Сазовари хайр бўлса, мунда олиб кел».

Анда Қуйкунак илгари қадам қўюб, Кўрқушнинг олдиға келиб айдиким: «Эй бобо, қайси ошиёни баланддин парвоз қилдингиз?»

Анда Кўрқуш Қуйкунакнинг такаббурона сўзини англаб айди: «Эй болам, сен сўрғувчи бўлғунча ва мен жавоб берғувчи бўлғунча, иккимиз ҳам ғойиб бўлсак яхшидур».

Анда Қуйкунак айди: «Яхшилар топиб сўзлар» дегандек, яъни бизни аркон давлат орасида кичкина кўрдингизму? «Кичкина деманг бизни, кўтариб урамиз сизни», ёинки «Қуйкунак ўз ерида ғоз олур, ҳам ўрдак», «Ўзингни эр билсанг, бирорни шер бил».

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз

БИЛИШ

1. Парчани “Жигсо” усули бўйича ўрганинг.
2. “Зарбулмасал”нинг тил хусусияти ҳақида фикрингиз қандай?

ТУШУНИШ

Нима сабабдан асарда қушлар одамлар каби баландпарвоз гапирадилар? Сизнингча, бу нимадан далолат беради?

ҚЎЛЛАШ

1. Асарда нима учун мақол-мatalлар кўп ишлатилган деб ўйлайсиз? Адибнинг бундан мақсади қандай?
2. Парчада берилган мақолларни иш дафтaringизга ёзиб олинг ва уларни изоҳланг.

¹ Муарриф – таърифловчи.

² Асоси боло қиёс – пойдевори баланд бино, ҳашаматли жой.

³ Ғуломгардиш – ташқи йўлак. Ҳовлининг хизматкорлар туродиган қисми.

⁴ Мустаманд – муҳтоҷ, ғамли.

ТАХЛИЛ ҚИЛИШ

Асар мазмунини ёритиш учун “*Адабиёт тұғараги*” усулини қўлланг. (1 – ҳикоя қилувчи; 2 – тадқиқотчи; 3 – савол тузувчи; 4 – аниқлик киритувчи; 5 – рассом; 6 – ҳаётга боғловчы).

УМУМЛАШТИРИШ

«Зарбулмасал»да инсон табиатига хос қандай хусусиятлар намоён бўлганлигини аниқлаб жадвални тўлдиринг.

Тимсоллар	Мажозий рамз	Хусусиятлари
<i>Бойқуш</i>	<i>Тунги жонзот</i>	<i>Мақтансочоқ</i>

БАХОЛАШ

Берилган парчада қанча тимсоллар иштирок этган?

Тимсолларга “*T-жадвал*” усули орқали тавсиф беринг.

Тимсоллар	Хислатлар

Күркүш аниг худ донолигини¹ англаб айди: «Эй болам, сен онасига ўртаган ўғилға ўхшарсен. Бурунғилар масалидурки, «Сигир сув ичгунча бузоқ муз ялар», меҳмон бўлсам, таъзим қилсанг лозим эрди.

Анда Кулонкир меҳмонга озор берганини англаб, Куйкунакни жеркиб, кўзидин андоғ нари солдиким, қайта қўрмоқлик номумкин бўлди.

Бас, Кўркүшни имлаб, ёнидан жой бериб айдиким: «Эй бобо, хуш келибсиз, маъзур тутинг ва ўзингиздек кишилар дебдурларки, «Танимасни сийламас»

Анда Кўркүш сўзга киришди ва айдики: «Улугнинг даргоҳида дониш ва аҳли хирадманди бохуш қанча кўп бўлса ҳам оз бўлур». ...Қадимги бузург машойихлардин бизга бир масал қолибдурки: «Эрга берсанг ошингни, эрлар силар бошингни, итга берсанг ошингни, итлар чайнар бошингни...» ва яна: «Яхши билан юрсанг – етдинг муродға, ёмон билан юрдинг – қолдинг уятға» ёинки «Ёмонға ёндашсангиз, балоси юқар, қазонға ёндашсангиз қароси юқар...», «Биз кўй кўрмасак ҳам қий кўрган эдук...»

Кўркүшнинг сўзи Кулонкир султонға бодаи сабуҳий² нашъасидек таъсир этди ва насойиҳнинг абри³ жон комиға турктоз⁴ этди. ...Кулонкир султоннинг илгариги меҳмондин қолғон оши бор эди, ани Кўркүшнинг олдига қўйди, айди: «Оз ошға имдод⁵ йўқ».

Андин Кўркүш айди: «Ош эгаси била тотлиғ».

Кулонкир султон айди: «Хўб бўлур, ошга деганда қуруқ қалла югурур», – деб қўй узата берди. Бир емоғлиқ қилдиким, табақ тубига тушди. Кўркүш ҳар қанча тараддуд қилди, ошни табақ тагида топмади...

...Алқисса, Кўркүш ўрнидан туриб, жадду жадал айлаб, Бойўғли сарманзилига равона бўлуб, муддао деворига боши тегди⁶. Замондин кейин Бойўғли Кўркүшнинг келганидан огоҳ бўлиб, аниг олдига чиқиб, хуш келибсиз», деб таъзим бирла кўришуб, бир-бирининг юзини чўқушиб Бойўғли Кўркүшни уясига қўндуруди ва олдиға моҳазар⁷ қўйди. Кўркүш сўзламасдан бурун таомға туша берди.

Бойўғли айди: «Таом емакда сўзлаб емак яхшидур. Монанди ҳайвондек⁸ хомуш⁹ таом емак озода мардум шевасидин¹⁰ эмас».

¹ Худ донолигини – жуда донолигини, ўзининг ўта донолигини.

² Бодаи сабуҳий – сўзма-сўз: тонгдаги ичкилик. Бу ерда «ёқимли гап» маъносида.

³ Насойиҳнинг абри – сўзма-сўз: насиҳатларнинг хушбўй ҳиди; ёқимли насиҳат.

⁴ Турктоз – ҳужум, эгаллаш.

⁵ Имдод – ёрдам.

⁶ Муддао деворига боши тегди – муддаосига етди.

⁷ Моҳазар – тайёрланган, ҳозирланган емак.

⁸ Монанди ҳайвондек – ҳайвонга ўхшаб.

⁹ Хомуш – жим, индамай.

¹⁰ Шеваси – одати, русуми, қилиғи.

Анда Кўрқуш айдиким: «Сўзламақдин ўзга чора йўқ. Лекин илгари ўтган яхшилар масалидурким: «Аввал таом, сўнгра калом», «Айрон тилаб келсанг, челякингни яшурма», андоғ воқиф ва огоҳ бўлингизки, сизнинг Гунашбону исмлик нозпарвар маҳлиқ¹ қизингиз бор эмиш. Япалоқнинг боласи Қулонкир султонга муносиб кўруб совчи бўлиб келдим. Сиз бир ширин жавоб беринг. Англаб бориб тарааддуд қиласи», –деди.

Анда Бойўғли айди: «Ори, боланинг бўйи етибдур, ўзидин сўраб жавоб берсам керак», – деб туруб, қизин олдиға кирди. Айди: «Эй болам, Япалоқ бибининг боласи Қулонкир султон совчи юбормиш, на жавоб берурсан?»

Анда Гунашбону ойим «сукут – алмати ризо», дегандек, бошини қути солиб ўлтурди.

Анда Бойўғли айди: «Эй бошинг кесулгур, англаган эмасмусан: «Ўлтурган қиз ўрнин топар».

Анда Гунашбону ойим айди: «Кечки экиннинг хатари бор» ва яна айтибдурларким: «Эртанги ишни кечга қўйғудек эмасдур».

Анда Бойўғли ўрнидин туруб, Кўрқуш олдиға чиқди.

Кўрқуш айди: «Бўримусиз, тулки?»

Анда Бойўғли айди: «Бу дафъа боринг, дахи бир жавоб олурсиз, илгари ўтган яхшилардин бир масал қолибдур: «От олсанг, уйинг бирла кенгаш», – дебтурлар. Мен ҳам қариндош-уругимни йифиб, машварат айлаб², анга яраша сизга жавоб берсам керак», – дебди.

Анда Кўрқуш айди: «Хайр ишиға ҳеч истихора³ ҳожат эмас».

Анда Бойўғли айди: «Боламнинг ихтиёри қўлидадур».

Анда Кўрқуш: «Андоғ бўлса бир чучук жавоб беринг, англаб бориб жавоб берай», – деди.

Анда Бойўғли айди: «Ҳар бир ишда маслаҳат лозим, машваратсиз иш яхши эрмас».

Анда Кўрқуш айди: «Машварат бағоят яхшидур. Лекин донишлик бирла қилмоқ керак, боргоҳ аҳли донишдиндур...»

Анда Бойўғли айди: «Фаросат оёғи оқсоқ, тевадек егани шўра ва янтоқ, илгари ўтган сўзнинг бирини минг қилиб сўзларга тоқ, оёғидин осилган сўтқоқ қушга ўхшаш аҳмоқ эмасмен. Кўбга кенгаш, ўз билганингни қил, дебдурлар».

Алқисса, Кўрқуш бу навиди фараҳафзони⁴ эшитиб, хурсанд бўлуб, Япалоқ биби манзилига етди. Бойўғлининг анчаким, муҳим хайрға рағбати бор эрди, баён қилди.

Алқисса, Япалоққушнинг бир Қарға дўсти бор эрди: Шўранул, қушлар қўзиға гўл, ўз ишиға пишиқ, ҳаромзодаи таррор, давлатмандлар аснофида мумсик беор, ҳар мурда устида тайёр... Ўшал диёрда Малики Шоҳинки, қушлар-

¹ Нозпарвар маҳлиқ – ой юзли нозанин.

² Машварат айлаб – маслаҳат қилиб, кенгашиб.

³ Истихора – фол кўриш.

⁴ Навиди фараҳафзо – шодлик бағишлиовчи хабар, хушхабар.

нинг шоҳлиғи анга мансуб эрди ва Қулонкир султон анга дангалнишин паҳлавон¹ эрди. Шўранулни Малик Шоҳин жанобига севинчиға чоптурди. Малик Шоҳиннинг боргоҳига келиб, таъзим ва тавозе бирла салом қилиб, Япалоққушнинг руқъасини² узатди. Малик Шоҳин нома мазмунини англаб, бир замон таваққуф айлади³...

Малик Шоҳиннинг Кордон отлиғ хазиначиси бор эди. Анга буюрдиким: «Бизнинг жонибдин⁴ султон Қулонкир дангалнишинимға тўйнинг асбобини муҳайё қилиб бер».

Алқисса Кордон камари ҳимматни ғаравдек⁵ неча ердан боғлади. Сўнгра замоне тафаккурга бориб⁶ айдиким: «Авлороқ улким, ўзим бориб Бойўғлиға учрасам, ҳар на тилаган маҳрининг тараддуудида бўлсан, ўз қулогим бирла эшитсан, анга яраша тўй тараддуудида бўлсан. Харжи исроф бўлмағувдек бўлсан», – деб борурға азм қилди.

Кордоннинг жойидин Бойўғлининг маскани узоқ эрди, балки муддати сафар⁷ эрди. Сафар яроғини беками кўст қилмоқ керак... Бурунғилар дебдурлар: «Тўйға борсанг, тўйиб бор...», уйдин ғамланиб чиқмоқ керак, нечукким: «Уйдаги сўз бозорға рост келмас». У ён Бойўғлининг уйи бўлса, сичқон суягидан бошқа нимарса бўлушки зоҳир ва маълум эмас.

Алқисса, Кордоннинг ўзига сафарда ҳамроз ва ҳама атвori⁸ ... мақбул, отасидин қолган Турумтой тезпарвоз, сўз келганда жилов сақламай рўбарў этгувчиси бор эрди. Бозорға чиқтилар. Эрта кун кеч бўлди, офтоб пешин жойға етди. Анда Турумтой аиди: «Эй тўрам, сиз ўз нафсингизни биткоринг ё султон амрини. «Икки кема тутган қолди ғарқоб ичинда, чиқмас ул денгиздин бир кема тутмагунча».

Анда Кордон аиди: «Эй беадаб шум, хўжайнинг насиҳат қилғувдек бўлдингму? Қадимғи яхшилар анинг учун дебдурларки: «Эма билган қўзилар икки онани эмар, эма билмас қўзилар ўз онасини әмолмас». Камина ўз нафсимни ҳам хушнуд қилурман ва ҳам султон амрини».

Анда Турумтой аиди: «Тақсир афандим, хато қилдим, оғиз ошга етганда бурни қонаған мен бўлдим. Эшитганингиз йўқму, илгари ўтганлардин масал қолибдурким: «Аргумоқ от бўлмас, озгон сўнг, хўжаси қулиға бокмас ёзгон сўнг⁹». Лекин ҳар қанча қулнинг хатоси ҳам бўлса, подшоҳнинг андин ортиқроқ афву атоси¹⁰ ҳам бўлур»

¹ Дангалнишин паҳлавон – човуткор, дангалчи паҳлавон.

² Руқъа – хат, мактуб.

³ Таваққуф айлади – тўхтаб қолди, ўйланди.

⁴ Бизнинг жонибдин – бизнинг хисобдан, бизнинг томонимиздан.

⁵ Ғаравдек – қамишдек.

⁶ Замоне тафаккурга бориб – бир муддат ўйланиб.

⁷ Муддати сафар – алоҳида муддатга сафарга боргулик жой.

⁸ Ҳама атвori – ҳамма қилиқлари, бор феъли, одатлари.

⁹ Ёзғон сўнг – гуноҳ қилгандан сўнг.

¹⁰ Афву атоси – кечириму бағишлови.

Кордон айди: «Сунган бўйунни қилич кесмас», – дебдурлар, гуноҳингни ўтдим. Сенинг ҳолингга мулоҳиза қилсам, кам сафарлиқдин бу сўзларни айтдинг, сафарда кўп тажриба ҳосил бўлур».

Алқисса, Кордон бирла Турумтой сафар анжомини мұхайё қилиб жўнай бердилар. Қубод шаҳристонига етдилар. Бойўғли ошиёниға келиб қўндилар. Бойўғли буларнинг келганидин огоҳ бўлиб, олдилариға чиқиб: «Хуш келибсизлар!» – деб гарди роҳларини¹ қоқиб, меҳмонхонаға чироғлар ёқиб, палослар солиб, аларни қўндурууб, ўчоқға ўтун қалай бошлади. Ул чоғда ҳаво эътидоли² ўтиб, қиши замҳарири³ ёвуқ әди. Совуқ қасратидин ҳарчанд «пуф, пуф» қилди, ёнмади...

Кордон айди: «Биз камина Малик Шоҳиннинг ҳалқа багўшларидин⁴ бўлурмиз. Бизга андоғ билиндиким, Гунашбону ойимни Япалоқ биби боласи Қулонкир сultonға берибсиз, деб эшитдик. Ҳарна тилаган қалинни ўз қулоғим бирла англоғали қелдим, тоинки харжи исроф бўлмасун, эмди на буюурсиз», – деди.

Бойўғли айди: «Илгари ўтган яхшилар масалидурким: «Қўйнидан тўқилса қўнжиға», – дебдурлар. Ўз қариндошларимдин киши чиқар. Япалоқ боласи куёвға ҳожат эмас... Кўпак боласиға не деб берайин».

Анда Кордон айди: «Эр тилаган ерда азиз» ва яна айтибдурларки: «Қизни ошиқиға бер»...

Бойўғли айди: «Чангал ўз жойида кун кўтар»...

Кордон айди: «Сен илгари ўтган одамларнинг кирдорин қилмассан... Ҳоло сен ҳозирни кўргил. Масалдурки: «Бугунги нақд ўпка эртаги қуйруқдин яхшидур». Ҳоло сен Япалоқ бибини кўпакдек дединг, қадимги яхшилардан бир масал борки: «Эгасини сийлаган итига сўнгак ташлар». Сен андоғ дедингким: «Қизим, сенга айттурман, келиним, сен эшит», қилдинг. «На хорлик сенга зиштиқдиндур⁵ ва зиштилик бадсириштиқдиндур⁶». Агар сенинг хирадинг дийдаси⁷ хира ва замиринг ойнаси тийра⁸ бўлмаса эрди, аввал ўз айбингга боқиб, ўзгалар айбини яшурсанг хўб⁹ эрди».

¹ Гарди роҳларини – йўл чангларини.

² Ҳаво эътидоли – ҳаво ўртачалиги, мўътадиллиги.

³ Қиши замҳарири – қишининг қаттиқ совуғи.

⁴ Ҳалқа багўшларидин – қулоғида ҳалқаси борларидан, яъни қулларидан.

⁵ Зиштиликдиндур – бадфеъллик, ёмонликдандир.

⁶ Бадсириштилик – ёмон одатлилик, совуқ қиликлилик.

⁷ Хирадинг дийдаси – ақлиннинг кўзи.

⁸ Замиринг ойнаси тийра – юрагинг ойнаси қоронғу.

⁹ Хўб – яхши, дуруст.

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз

БИЛИШ

Бойўғлининг масканини парча матнига таянган ҳолда тасвирланг. Сизнингча, ушбу тасвирда ҳақиқат устунми ёки киноя унсурлари?

ТУШУНИШ

Нима сабабдан Бойўғли қизининг Кулонкирга тегишга рози эканлигини дарҳол айтгиси келмади? Жавобингизни асосланг.

ҚЎЛЛАШ

Берилган парчадан мақол-маталларни топиб, иш дафтaringизга ёзиб олинг. Жадвални тўлдиринг.

Мақол-маталлар	
Асардаги нусхаси	Замонавий нусхаси

ТАҲДИЛ ҚИЛИШ

Асар парчаси устида тадқиқот иши юритинг.

1-гуруҳ	Матннинг асосий ғоясини топинг	
2-гуруҳ	Аниқ ва ноаниқ маълумотлар	
3-гуруҳ	Фикрингизни расм билан тасвирланг	
4-гуруҳ	Асадан ҳаётий мулоҳаза чиқаринг	
5-гуруҳ	Тарбиявий хулоса чиқаринг	

УМУМЛАШТИРИШ

Венн диаграммаси асосида Кўрқуш ва Бойқушларнинг хатти-ҳаракатини қиёсланг.

БАҲОЛАШ

“Асадаги тимсолларнинг замонавий қўриниши” мавзусида эссе ёзинг.

Бойўғли айди: «Ёмоннинг кучи япалоқقا етар», дегандек англафонинг йўқмуким, «Англамай сўзлаган оғримай ўлар, чайнамай еганлар кавшамай кетарлар».

Бу сўзни эшитган замон Кордон хазиначининг ғазаб ўти иштиғолланиб¹, вужуди найистонига² ўт тушуб, тутуни гардунга хиром боғлади³. Айдиким: «Яхшилардин бир масал қолибдурки: «Яхшилар топиб сўзлар, ёмонлар қопиб сўзлар»... Мен сени Бойўғли деб эшитиб эрдим, эшитганим кўргандек эмас экан. Мен меҳмон бўлсам, қилган пешомадинг шулдурму⁴?»

Бойқуш айди: «Мендин ўтди, маъзур тутиңг: Ит қилғонни иторчи қилмас», – дебдурлар...

Алқисса Кордон айди: «Иш битгувчи маслаҳатни қил».

Бойўғли айди: «Менинг ҳам уруғларим бор, алар бирла маслаҳат қилиб жавоб берурман».

Кордон айди: «Хўб, лекин бизни оро йўлда қўймағил».

Анда Бойўғли айди: «Пешқадам корозмо⁵ қариндошларим бор. Алар бирла маслаҳат қилурман».

Анда Кордон айди: «Гўрга, қариндошларинг бўлса, оқ халтаси, қўк халтаси бўлмаса; корозмолар сўзидур: «Қариндошинг келса келсун, бўз халтаси келмасун»...

Бойўғли айди: «Сопол чинни бўлмас, бегона ини бўлмас».

Кордон айди: «Рост айтурсен. Корозмолар дебдурким: «Қариндошим қора қозоним». Яна бир масал борки: «Қариндошинг ўлса ўлсун, қадрдонинг ўлмасун». Эй, Бойқуш, ҳоло сен «Кўрпангга қараб оёқ узат». Сен минг чордевордин дам урарсан. Ваҳоланки... Фарғона иқлимида ободлиғдин ўзга жой йўқ... Мундин нари бир бузук чордеворнинг отини тутма. Тишинг синар. Эмди сен ҳам қуюшкондин ташқари чиқма, суннат бажо келгудек иш қилиб жўната бер.

Кордон айди: «Эй Бойўғли, бизникини қабул қилинг, бизлар кетармиз, Кўрқуш келиб, мунозарани сендин элтур: Эшак йўли қотқоқда⁶ эмас, ботқоқда маълум бўлур», – деди.

Бойўғли айди: «Синалган ёв урушга яхши».

Анда Кордон айди: «Ёв кетган сўнг қилични ерга ур».

Анда Турумтойки, Кордоннинг мулозими эрди, Бойқушнинг бунча ғууридин хафа эрди, Бойқушга Кўрқуш яхши айтган бир масални айди: «Ёмон отга

¹ Иштиғолланиб – ҳаракатга келиб, авжланиб.

² Вужуди найистонига – вужуд қамишзорига. Бу ерда бутун вужудига.

³ Гардунга хиром боғлади – кўкка ўйноқлаб кўтарилди.

⁴ Пешомадинг шулдурму – олдимга чиқиб кутиб олганинг шуми.

⁵ Корозмо – ишбилармон, тадбирли.

⁶ Қотқоқда – қаттиқ ерда.

ёл битса, ёнига тўсуқ боғлатмас, ёмон эрга мол битса, ёнига қушни қўндирамас». Турумтой бу сўзни айтиб эрди, Кордон айди: «Эй Бойўғли, фарзандингни тозалик вақтида уясиға қўндиригил, нечукким, Амир Навоий дебдурлар:

Онаси билан кунда эътиroz этган қиз,
Бир ўзгани ўзига аҳли роз этган қиз.
Қайин юрти билан қуёвнинг уйини хуш
Кўрмакдин онаси била ноз этган қиз».

Анда Бойўғли дарқаҳр бўлиб айдиким: «Сен менинг қизимнинг ўзга ҳамрози бор дегандек қилдинг».

Кордон айди: «Ажаб содда аҳмоқ экансан!.. Баромади сўз¹ ўтганларнинг сўзини изҳор қилиб ўтдим. Мен сенинг қизинг атворини билмасман». Анда Кордон ноумид бўлиб, Кўрқушнинг ошёнасиға қадам қўйди. Кўрқушни кўрган ҳамон қақшаб айтди: «Ҳар ким Кўрқуш сўзига кирса, биз кўрган ҳақоратларни кўрар ва биз тортган машаққатларни чекар».

Анда Кўрқуш айди: «Тиконсиз гул, садафсиз дур, машаққатсиз хунар бўлмас, Риёзат чекмагунча ёр васлига етиб бўлмас». Яна бир масал борки: «Эр бошиға иш тушса, ўтуқ чечмай сув кечар, от бошиға иш тушса, сўлуқ била сув ичар». Ишларни биткариб келдингизларму?»

Кордон айди: «Биздин баланд нимарса тилади, биз ожиз келдук».

Кўрқуш айди: «Бойўғли жавоби нима бўлди?»

Кордон айди: «Бойўғли айтурки, «Минг чордевор токчасигача ҳок² ва нақшу нигор қилинган³ ва ҳеч Бойўғли сояси тушмаган бўлса унарман ва илло мундин бир чордевор кам бўлса, унамасман». Ул «токча» деди, биз «мўри» дедик, жўнай бердук».

Кўрқуш айди: «Сенинг исмингни Кордон қўюбдурлар – ишни билиб қилсанг керак эрди ва ҳеч иш билмас экансан. Кордон исмингнинг аксини қўйсалар керак эрди. Сенинг кордонлиғинг кулол мўндида сув ичгандек ва ё «Бўзчи белбоққа ёлчимас», дегандек бўлди».

Анда Кордон айди: «Қуда бўлса, қул бўлса ҳам сўзлаш». «Қуда бўлдуқ, жудо бўлдуқ» деган сўзга йўқмиз».

Анда Кўрқуш айди: «Масалдурки: «Минг қарфага бир кесак». «Ҳар кимнинг ишими улоқ овламоқ, мадрасага бориб тупроқ яламоқ? Иш биткармоқни мендин кўрсунлар», – деб Қубод шаҳристониға равона бўлди. Бойўғли уйига қўноқ бўлди. Кўрқуш Бойўғлини кўрган ҳамон томоғидин бўғиб, «Кўр тутганин қўймас» дегандек чўқуб айдиким: «Қўрушсанг, отангни йиқит».

Бойўғли айди: «Қуёв бўлсанг, қиз тайёр, әшитмоққа қулоқ бор. Сўрамоқ сендан, әшитмоқ мендан».

¹ Баромади сўз – гап келиши.

² Ҳок – тупроқ, ер.

³ Нақшу нигор қилинган – нақшланган, безалган.

Кўркуш айди: «Сенинг қулогинг сўз эшитмас».

Бойўғли айди: «Эшитмадингмуким: «Бошга тушганни кўз кўрар» ва яна айтмишларки: «Ҳар ишига жарчи бўлсанг, малул бўлма¹».

Кўркуш айди: «Ботин² сўзи керак. Сенга ҳарза³ учун келган киши эмасмен. Тилаган чордеворингдан тўрт юзини кечгил. Олти юзиға жавоб берурман».

Анда Бойўғли айди: «Минг чордевор оламан, тўрт юзини нимага кечай?»

Кўркуш кўрдиким, агар минг чордевордан бир чордевор кам бўлса, ўттиз тишини синдирур. Айдиким: «Андоғ бўлса тўй лавозиматини тайёр қилғил. Пашибадан анқоғача барча қушларға киши чоптур, йиғилсунлар! Уларнинг ҳузурида маҳр солай».

Алқисса, Япалоқ шаън ва шавкат бирла тўй олиб келди. Мажмуи туюрлар⁴ жам бўлдилар, мисли: анқо, ҳумо, қарчигай, уқоб, баҳрин, лочин, италғу бир тарафға; оққуш, туғдоқ, турна, ғоз, ўрдак, кўгақуш, анғит, сурна, суксур, чуррак, коркирак, кўргут, лаклак бир тарафға ўлтурдилар. Булардин кичик қушлар мисли: каклик, бедана, олатўғаноқ, қизилиштон, заргалдақ, кабутар, мусича, қалдургоч, саъва Қулонкир султонға куёвнукар бўлиб, бир тарафға ўлтурдилар.

Алқисса, Кўркуш куёв жанобидин вакил бўлиб, кўкқарға, олақарға гувоҳ бўлиб, Куйкунак қиз жанобидин вакил бўлиб турдилар. Никоҳ хутбасин... ўқимоқ бўлди. Кўркуш Куйкунакка қараб айдиким: «Қизингнинг маҳрини баён қил!»

Куйкунак айди: «Авомуннос⁵ ичра машҳурдирким, «Катта кема қайдин юрса, кичик кема андин юрур». Сизларга возих ва лойих⁶ эрурким, аммасининг маҳри минг чордевор эрди, мунинг ҳам маҳри минг чордевор».

Анда Кўркуш айди: «Фарғона мулкида чордевор ноёб эканин арз қилиб ўтуб эрдик. Агар Мовароуннаҳр тобеотидин⁷ хоҳласанг, ҳар қанча чордевор десанг берай, балки хишт девор солайн».

Куйкунак айди: «Бу масалдин бехабар ўхшарсен: «Бўри бормоғина қувонур, емоғина йўқ⁸». Ва яна айтмишларки: «Така бўлсун, сут берсун».

Кўркуш айди: «Хўб, маъқул», – деб овоз қўюб айди: «Эй ҳозир ўланлар, англағувчи бўлинглар, мен маҳр солай: аввал Ургут, Янги Работ, Эски Сабот, Пушоғур, Шахристон, Сарой, Ҳилён, Иторчи, Чун, Манғит, Кенагас, Янгиарик, Фончи, Гозон, Дарак, Хўжа Тоҳир, Нажидон, Қизили, Кўркат, Бекобод, Хайробод, эмди Гунашбону ойимнинг маҳри битдиму», – деди.

Куйкунак дарҳол туриб айдиким: «Боракаллоҳ, сизнинг жувонмардлигин-гизга. Маъракада бизнинг сўзлагудек ҳолимиз қолмади. Маҳр солишингизга ҳозир турган туюрлар инсоф ва офарин қилдилар. Лекин Хайробод бизга мувофиқ

¹ Малул бўлма – хафа бўлма, қайғурма.

² Ботин – ич, юрак, дил.

³ Ҳарза – бекорчи сўзлар айтиш.

⁴ Мажмуи туюрлар – жами қушлар.

⁵ Авомуннос – оддий одамлар.

⁶ Возих ва лойих – шубҳасиз ва равшан.

⁷ Тобеотидин – тобелигидан, мансублигидан.

⁸ Бўри бормоғина қувонур, емоғина йўқ – бўри еганига эмас, босганига, талаганига қувонар.

тушмади». «Дарё ёвуқдур. Зероки, Бойўғли халқи сувдин иҳтиroz¹ этарлар. Мұнинг ўрниға Муғни солинг».

Күркүш айди: «Хўб бўлибдур».

Куйкунак ишорат қилдиким: «Хутба бошланг»... Андин кейин Гунашбону ойимни макиён янгалари олиб, Қулонкир султонға қўшдилар. Қулонкир султон Гунашбону ойим иккилари муродларига еттилар.

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз

БИЛИШ

Бойўғлининг мол-дунёга бўлган муносабатига ўз фикрингизни билдиринг. Жавобларингизни асосланг.

ТУШУНИШ

Бойўғлидан ўзи кутганидай ҳурмат кўрмаган Кордон унга: «Эгасини сийлаган итига сўнгак ташлар» мақолини айтади. Ўйлаб кўринг-чи, «эгаси» киму «ити» ким?

ҚЎЛЛАШ

Асарда берилган мақолларнинг тил хусусиятига эътибор беринг. Парчадаги мақолларни изоҳи билан иш дафтарингизга ёзиб олинг.

ТАҲЛИЛ ҚИЛИШ

1. “Чархпалак” усулини қўллаб парчани таҳлил қилинг.
2. Асаддаги тимсолларга “Т-жадвал” усули орқали тавсиф беринг. Айтинг-чи, тимсоллар ҳақидаги дастлабки фикрингиз ўзгардими?

Тимсоллар	Ижобий хислатлар	Салбий хислатлар

УМУМЛАШТИРИШ

Асар тимсолларидаги хислатларни сизга таниш инсонларда учратганмисиз? Уларга тавсиф беринг.

БАҲОЛАШ

1. Мустақил равишда “Зарбулмасал”да берилган “Туя билан бўталоқ”, “Маймун билан нажжор” ҳамда “Тошибақа билан чаён” масалларини ўрганинг. Уларнинг тарбиявий аҳамиятини гуруҳларда муҳокама қилинг.
2. Асаддан олган таассуротларингизни синфга тақдим этинг.

¹ Иҳтиroz – эҳтиётланмоқ, сақланмоқ.

Бу фойдали!

ЗАРБУЛМАСАЛ

Масал бадиий адабиётнинг қадимги жанрларидан ҳисобланади. Унда ҳаёт ва одамлар борасидаги қузатишлар мажоз йўли билан тасвирланади. Адабиётимиз тарихида шундай асарлар борки, уларда битта эмас, балки кўплаб масаллар келтирилади. Шулардан бири Сиз ҳозиргина ўқиб чиққанингиз «Зарбулмасал» асаридир. Унда масаллар бир-бирига зарб қилинган, яъни кўпайтирилган. Гулханий ўзбек адабиётида зарбулмасал жанрига асос солган. Бу асарда қушлар ҳақида гапирилса-да, одамлар кўзда тутилганлигини англаб олгандирсиз.

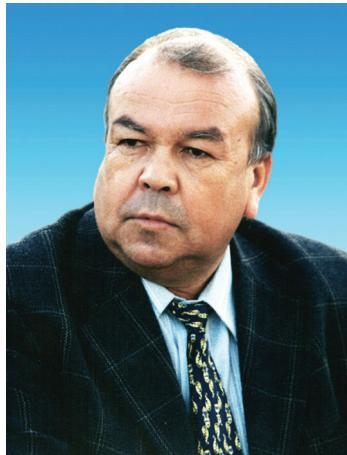
«Масал» сўзи эски ўзбек адабиётида мақол маъносида, «зарбулмасал» эса, нутқда ишлатилган бир қанча мақол ва маталларни билдиради. Шунингдек, зарбулмасал атамасини мақол ва масаллар йифиндиси, мажмуи маъносида ҳам ишлатиш мумкин. Чунки «зарб» сўзи муҳрлаш, кўпайтириш маъноларини ҳам англатади. Бир қанча масаллар бир жойга йиғилиб, ўзаро «зарб» қилинган, яъни муҳрлаб кўпайтирилган деган маънода **зарбулмасал** аталган. Бу хил асарда имо-ишора, киноя, мажоз асосий тасвир усули ҳисобланади.

Маълумки, бойқуш – тунги жонзот. Унинг қандай жойларни макон этишини биламиз. Асарда бойқушнинг маскани шундай тасвирланадики, беихтиёр кулгингиз келади. У қизига Гунашбону деб от қўйган. Бу – Қуёшхон дегани. Бойқуш билан қуёш бир тасаввур доирасига сифадими? Бунинг устига, қиз шу қадар чиройли эмишки, олам қуёши, яъни кун унинг юзиға қарай олмасмиш. Хуллас, «Зарбулмасал» ўзбек тилининг қадимда ҳам нечоғлик бой, таъсирчан, сержило эканлигини намоён этадиган ўзига хос асардир.

АЗИМ СУЮН (1948 йилда туғилган)

Азим Суюн истеъдодли, исёнкор ва ҳақиқатгўй шоирлардан биридир. У 1948 йилнинг 22 февралида Самарқанд вилоятининг Нукус қишлоғида меҳнаткаш оиласида дунёга келган. Ўрта мактабдан сўнг Тошкент Давлат университетининг журналистика факультетига кириб ўқиган. Унинг ижоди 60-йилларнинг охири ва 70-йиллар бошида бошланган бўлиб, «Менинг осмоним» (1978) номли биринчи шеърлар тўплами билан китобхонларга танилган.

Шундан буён шоирнинг ўнга яқин шеърий тўпламлари ва бир қатор достонлари чоп этилди. Жумладан, «Зарб» (1979), «Замин тақдири» (1981), «Хаёлот» (1984), «Зиё кўли» (1986), «Жавзо» (1987), «Олис тонглар» (1989), «Куйганим-суйганим» (1992) каби шеърий гулдасталари ўқувчиларнинг севимли китоблари бўлиб қолди. Айниқса, унинг «Сарбадорлар» фожиаси, «Ўзбекистон», «Бир томчи сув дengизга айланган кеча ёки Иморат» каби достонлари маълум ва машҳурдир. Уларда замон ва давр, замондошлар ва тенгдошлар тақдири, фожиаси, интилиш ва курашлари чинакам ҳаёт ҳақиқати даражасида ўз ифодасини топган.

Шоир чуқур фалсафий мушоҳадаларга бой «Ўзбекистон» достони учун Чўлпон номидаги биринчи халқаро мукофотга (1991) сазовор бўлган. Айни чоғда шоир 1992 йил Туркияда бўлиб ўтган «Туркий улуслар адабиётида туркий тил» анжуманида Туркия ёзувчилар Бирлигининг мукофотига сазовор бўлди. Унинг бир қатор китоблари рус, инглиз, турк, қозоқ, тоҷик, тува каби ўнлаб тилларга таржима қилинган.

Видеолавҳа томоша қиламиз

Интернет манбаларидан фойдаланиб, шоира ўзи ўқиган шеърларни тингланг. Ўз таассуротларингиз билан ўртоқлашинг.

Маевзуга оид таянч тушунча ва иборалар: замонавий ўзбек адабиёти, лирик қаҳрамон, рамзий тимсоллар, эртак, она-юрт, Ватан, шеърий нутқ.

Матнолди топшириқлар

1. Китоб ўқишини яхши кўрасизми? Қандай жанрлардаги асарларни ўқийсиз?
2. Ўқиган асарларингизда ифодаланган воқеаларни тасаввур қила оласизми?

Ўқиймиз

БАҲОДИРНИНГ ҚИЛИЧИ

Баҳодирнинг қиличи синди...
Сўнгги нуқта. Тугади эртак.
Пастак ҳовли четида дилхун
Бир бола йиғлайди – қўлида китоб.

Баҳодирнинг қиличи синди,
Баҳодирнинг қиличи синди.
Ёвники бутун!

Қайга кетди япроқдек бола,
Бўта каби қайда бўзлайди?
Учуб юрган варақлар, ана,
Шамолларга эртак сўзлайди.
Бола қани?.. Билмайман, аммо,
Ишонаман, қайлардадир у
Баҳодирга қилич излайди...

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз

Муҳокама қиласиз

Сўзлаймиз

Ёзамиз

1. Шеърнинг ёзилиш усулига эътибор беринг. Сиз ўрганган шеърлардан қандай жиҳатлари билан фарқ қилинишини тушунтиринг.
2. Асарда бола руҳияти билан эртакнинг тугаши орасидаги боғлиқлик қандай ифодаланган?
3. Шеърни “Ягона давра” усули бўйича ўрганинг.
4. Асарнинг авж нуқтасини топинг. Ушбу мисра сизга қандай таъсир кўрсатганлигини муҳокама қилинг.
5. Шеърни ёд олинг.

ОҚ ВА ҚОРА

Оқ булоқни изладим,
Қора булоқ дуч келди.
Қора булоқ сувидан ичдим, ёронлар,
Оқ булоққа етгунча.

Оқ дарёни изладим,
Қора дарё дуч келди.
Қора дарё бағрида чўмилдим, дўстлар,
Оқ дарёга ўтгунча.

Оқ тоғларни изладим,
Қора тоғлар дуч келди.
Қора тоғлар қучоғини кездим, ёронлар,
Оқ тоғларга етгунча.

Оқ ва қора дунёни
Чаппор уриб айлангум,
Оқ шомлар тугаб, дўстлар,
Қора шомлар қучгунча.

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз

БИЛИШ

- Сизда шеърдаги оқ ва қора тимсоллари қандай туйғу уйғотди?
- Инсоннинг хоҳиши ва имконияти орасидаги зиддият шеърда қандай тасвирланган?
Ҳаётда шундай вазият қачон учраши мумкин?

ТУШУНИШ

Нима учун лирик қаҳрамон фақат оқ тимсолга интилиб қора тимсолдан воз кечади?
Ҳаётдаги оқ ва қоранинг уйғунлиги ҳақида ўз фикрингизни билдиринг.

ҚЎЛЛАШ

- Шеър ғоясини ёритиб берувчи 7 та таянч сўзларни топинг ва иш дафтарингизга ёзинг.

2. Шеърни ёд олинг.

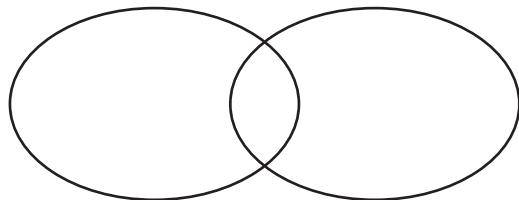
ТАҲЛИЛ ҚИЛИШ

Шеърни “Концептуал жадвал” график органайзери орқали таҳлил қилинг.

Ўрганилаётган шеър тоғасини ёритувчи жихатлар	Муҳим белгилар, тавсифлар		
	1-белги	2-белги	3-белги
1-жихат			
2-жихат			

УМУМЛАШТИРИШ

Шеърдаги оқ ва қора рангларни ташийдиган маъно ва унинг бадиий ифодаларини Венн диаграммаси асосида рамзларнинг моҳиятини тушунтиринг.

БАҲОЛАШ

“Оқ ва қора – эзгулик ва ёвузлик ўртасидаги кураш” мавзусида баҳс-мунозара ўтказинг.

Бу фойдали!

ШЕЪРИЙ НУТҚ ҲАҚИДА

Сиз мактабда ўқий бошлаганингиздан буён юзлаб шеърларни ўқигансиз. Ёд олган шеърларингиз ҳам бир талай бўлгандир. Аслида, онангиз бешигингиз тепасида алла айтган пайтдаёқ сиз шеър билан илк бор учрашгансиз. Шеър кайфиятингизни яхши, уйқунгизни хотиржам қилган. Хўш, шеър ўзи нима?

Шеърнинг оддий сўзлашув услуби ёки қора сўз аталмиш насрдан асосий фарқи унинг муайян ички оҳангга эга эканлигидадир. Шеърий нутқ оддий нутқдан оҳангдорлиги, қатъий шаклга солингланлиги, ўлчовга эгалиги билан фарқ қилади. Шунингдек, ҳар қандай шеърда, аввало, муайян ҳисстайғу ифодаланган бўлади. Шунга кўра, *шеърий нутқ – оҳанг жиҳатидан маълум бир тартибга солинган, ҳис-туйгу ифодаси сифатида вужудга келган ҳаяжонли ритмик нутқ* дейиш мумкин. Шеър учун ритм - зарб ва ифодалиликнинг турли усулларини кенг қўллаш характерлидир.

Шеърни оҳанг жиҳатидан маълум бир тартибга солишнинг воситалари: зарб ва қофиядир. Зарб шеърнинг ички оҳангдорлигини, қофия эса ташқи мусиқийлигини таъминлайди. Сиз ҳозиргина ўқиган шеърларда айни шу нарсалар мавжуд бўлганлиги учун ҳам уларни ёдлаш осон. Ўқилгандан ҳам эшитувчига кучли таъсир кўрсатади. Чунки шеър туйфунинг маҳсули сифатида бошқаларда ҳам туйғу қўзғатади. Шуни ҳам таъкидлаш лозимки, айрим халқларда шеърлар тамомила қофиясиз ҳам бўлаверади. Уларда шеърият ички оҳанг асосига қурилган бўлади. Ўзбек шоирлари орасида ҳам кейинги вақтда инглиз, испан ва бошқа миллатлар шеърияти таъсирида ташқи мусиқийлиги сезилмайдиган, аммо ички оҳангига кўра шеър бўла оладиган асарлар яратилмоқда. Бу ҳол бизнинг шеърий нутқ тўғрисидаги қарашларимизни кенгайтириб, бу ҳақдаги билимларимизни бойитишга хизмат қилади.

Ўқиўмиз

Тинглаймиз

ТУТҚУН

Ғанимлар таҳқирлаб бешафқат,
Онангдан айрилдинг, дедилар,
Тутқуннинг кўзида бетоқат,
Қатра ёш кўрмоқчи эдилар,
Қатра ёш...
Мағрур қолди мағрур бош.

Кўз ёшлар боиси – ғам, алам,
Ёрингдан айрилдинг, дедилар.
Кўзига боқдилар, шод, хуррам –
Қатра ёш кўрмоқчи эдилар,
Қатра ёш...
Мағрур қолди мағрур бош.

Қасоскор хабарлар билмас ҳад,
Ватандан айрилдинг, дедилар
Ва унинг кўзида сўнгги дард –
Қатра ёш кўрмоқчи эдилар,
Қатра ёш...
Бир қалқди... Жон эди ўша ёш!

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз

Жуфтликда ишлаймиз

- “Тутқун” деган сўзниң қандай маънолари бор? “Ассоциация” усули асосида сўзниң мазмунини тушунтиринг.

- Асарда қандай фожиа ўз ифодасини топган? Жавобингизни шеър матнига таянган ҳолда асосланг.

Ёзамиз

2. Асардаги лирик қаҳрамоннинг инсоний сифатларини аниқлаб, иш дафтарингизга ёзиб олинг.

Сўзлаймиз

3. Шеърда илгари сурилган тояни илгадингизми? Унинг сизга таъсир қилган жиҳатларини шарҳланг.
4. Шеърни ёд олинг.

Бу фойдали!

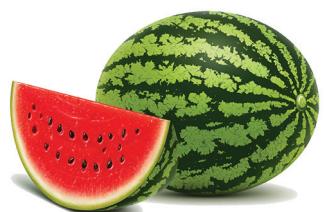
Азим Суюннинг “Тутқун” шеъри ўзига хос мазмунга эга шеърлардан бўлиб, унда душман қўлига асирга тушган тутқун аскарнинг ҳолати, кечинмалари акс эттирилган. Шеърда қаҳрамонга душман-ғанимлар унинг онаси энди йўқлигини айтишади. Бу билан унинг мағрур қаддини эгиб, бўйсунмас иродасини синдирмоқчи бўлишади. Лекин мағрур йигитнинг кўзидан ёш чиқмайди. Иккинчи бандда ғанимлар энди унинг ёридан айрилганлигини айтиш орқали қаддини букмоқчи бўлишади. Лекин бу ҳам қаҳрамонга таъсир қилмайди, унинг иродасини бука олмайди. Лекин охирги хабар унинг кўзида ёш қалқишига сабаб бўлади:

Қасоскор хабарлар билмас ҳад,
Ватандан айрилдинг, дедилар
Ва унинг кўзида сўнгги дард –
Қатра ёш қўрмоқчи әдилар,
 Қатра ёш...
 Бир қалқди... Жон эди ўша ёш!

Бу хабар унинг Ватанидан жудо бўлганлиги ҳақида бўлади. Йигитнинг кўзидаги ёш унинг жони билан бирга чиқади. Яъни, бу машъум хабарни эшитган йигитнинг юраги бунга дош бера олмайди. У ҳалок бўлади. “Демак, тутқун йигит учун Ватан энг қимматли қадрият, энг қудратли таянч эди. Ундан айрилиш, уни йўқотиш ўлим билан, жон бериш билан баравар эди. Ватанга муҳаббат ҳақидаги бу шеър шеърхонда юксак туйғулар уйғотиб, китобхон кўнглини тозартади”. Ўзига хос сюжетга эга бўлган ушбу шеърнинг ҳам қаҳрамони ўз Ватани учун жон фидо қилувчи юрт ўғлони эканлиги Азим Суюннинг ушбу мавзудаги шеърларидағи етакчи образнинг ким эканлигини кўрсатади.

ТОПИШМОҚЛАРНИНГ ЖАВОБЛАРИ

1. Жийда
2. Сабзи
3. Бодом
4. Ёнгоқ
5. Пиёз
6. Анор
7. Тухум
8. Тарвуз
9. Тут
10. Беҳи
11. Фалвир
12. Тухум
13. Кўрпа
14. Лампочка
15. Ари
16. Хўроз
17. Чигиртка
18. Чумоли
19. Тошбақа
20. От
21. Юлдуз
22. Ер
23. Самолёт
24. Момақалдироқ
25. Йил, ой, кечা, кундуз
26. Радио
27. Инкубатор
28. Фикр
29. Сўз
30. Туҳмат
31. Осмон, Қуёш
32. Сув
33. Пахта
34. Газета
35. Қунгабоқар
36. Ялпиз
37. Ҳаво
38. Бармоқлар
39. Космик кема
40. Элак

ГЛОССАРИЙ

Ақлий ҳужум	Ушбу стратегия мавзу доирасида маълум қарашларни аниклаш, уларга муқобил ғояларни танлаш учун шароит яратади.						
Балиқ скелети	Ўрганилаётган масалани балиқ расми асосида ёритиш стратегияси. Бунда балиқ боши-мавзу масаласи, устки тармоқлар – асардаги тасвир воситалари, остки тармоқлар – далиллар, қўйруғи – асар ҳақида ўқувчи фикрини билдиради.						
БББ	<p>«БББ» график органайзери ўқувчиларга муайян мавзу бўйича билимлари даражасини баҳолай олиш имконини беради.</p> <p>Ўқув фаолияти бевосита ёзув тахтаси ёки иш қофозида ўз аксини топган қўйидаги схема асосида ташкил этилади:</p> <table border="1" style="width: 100%; text-align: center;"> <thead> <tr> <th><i>Биламан</i></th> <th><i>Билишини хоҳлайман</i></th> <th><i>Билиб олдим</i></th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td></td> <td></td> <td></td> </tr> </tbody> </table>	<i>Биламан</i>	<i>Билишини хоҳлайман</i>	<i>Билиб олдим</i>			
<i>Биламан</i>	<i>Билишини хоҳлайман</i>	<i>Билиб олдим</i>					
Беш дақиқали эссе	«Беш дақиқали эссе» стратегияси кичик ҳажмли, эркин баён усулига эга бўлиб, ўрганилаётган муаммо ёки таҳлил қилинаётган масала юзасидан шахсий таассурот, тасаввурларни ифодалашга хизмат қиласиди. У ўқувчилар томонидан ўрганилган мавзу, муҳокама қилинаётган масала бўйича эркин фикр билдириш, мазмун-моҳиятини қайта баён қилиш имконини беради. Беш минутли эссени яратишида ўқувчилар мавзу ғояларини умумлаштириш, тизимлаштириш, туркумлаштириш, хуносаларни баён этиш имконига эга бўлади.						
Бумеранг	«Бумеранг» технологияси ўқувчиларни дарс жараёнида, дарсдан ташқари вактларда турли адабиётлар, матнлар билан ишлаш, ёдда сақлаш, сўзлаб бериш, фикрларини эркин баён этиш, қисқа вақт ичida қўп билимга эга бўлиш, ўқитувчи томонидан барча ўқувчилар						

	фаолиятининг бирдек баҳоланиши учун шароит яратишга хизмат қиласи. У ўқитувчига тарқатма материалларнинг ўқувчилик томонидан гуруҳли, индивидуал шаклда самарали ўзлаштирилишини, дарсда ташкил этиладиган сұхбатнинг мунозарага айланишини тъминлаш орқали уларнинг фаолиятини назорат қилиши имконини беради.
Венн диаграммаси	Икки муаллиф ёки икки масаланинг ўхшаш ва фарқли томонларини күрсатиш стратегияси.
Дебат	Мавзу юзасидан иштирокчилар ўртасида ўзаро баҳс уюштириш, уларнинг ўзаро фикр алмасиши.
Елпигич	Ўрганилган мавзуни ёдга олиш, улар юзасидан мантикий фикрлар, саволларга мустақил, түғри жавоб береш. Ўз-ўзини баҳолаш малакаларини шакллантириш.
Жадвал	«Жадвал» график органайзер методи ўқувчиларда ўрганилаётган мавзу, муҳокама этилаётган масала ёки муаммонинг назарий маҳиятини жадвал ёрдамида акс эттириш қобилиятини шакллантиришга хизмат қиласи. Уни қўллашда ўқувчилар мавзу (масала, муаммо) маҳиятини оғзаки баён ёки ёзма матн кўринишида эмас, балки асосий гоя, таянч тушунча, муҳим жиҳатларини жадвалда аник, қисқа ифодалаш кўникмаларини ўзлаштиради.
Жигсо – инглизчадан “жим-жимадор appa, машина appa” маъносини англатади	Ўқувчилар янги ўқув материалини биргаликда қисқача вақт давомида ўзлаштирадилар. М.: янги материал бир неча тенг қисмларга бўлинади. Нечта қисмга бўлсангиз, ўқувчилар шунча гуруҳ ҳосил қиласидилар. Ҳар бир иштирокчи материал қисмини олади ва ҳар бир гуруҳдан бир аъзо эксперт ролини бажаради. Ҳар бир гуруҳ ўзларига тақсимланган парчани 10 дақиқа давомида ўрганадилар. Ҳар бир гуруҳдаги экспертлар масала бўйича мавзуга доир гуруҳга тўпландилар ва ўзлаштирилган материални қандай қилиб бошқа гуруҳ аъзоларига тушунтириб бериш усуllibарини

	<p>муҳокама қиладилар. (конспект, жавоб режаси, хуло-салар; 15 дақиқа давомида) Сўнгра бир масала устида ишлаган экспертлар турли гуруҳларга бориб, ахборот алмашадилар.</p> <p>Бу эса «экспертлар учрашуви» деб номланади. Шундан сўнг барчаси ўзларининг дастлабки гуруҳларига қайтадилар ва бошқа гуруҳларда мустақил ўрганган маълумотлари билан ўртоқлашадилар. Сўнгра ўқитувчи текширувчи саволлар орқали янги материал қандай ўзлаштирилганлигини билиб олади, баҳолайди.</p>
Инсерт	<p>Ёки “Туртиб чиқиши” стратегияси. Қуйидаги шартли белгилар орқали ўқувчи ўзининг ўрганилаётган асарга бўлган муносабатини билдиради.</p> <p>V – биламан + билмайман – Янги ахборот ? – тушунмадим</p>
Қарорлар шажараси	<p>Ушбу стратегия мураккаб мавзуларни ўзлаштириш, маълум масалаларни ҳар томонлама, пухта таҳлил этиш асосида улар юзасидан муайян хуносаларга келиш, муаммо юзасидан билдирилаётган бир нечта хуноса орасидан энг мақбул ҳамда тўғрисини топишга ўйналтирилгандир.</p> <p>У аввалги вазиятларда қабул қилинган қарорларни яна бир бора таҳлил қилиш, уни мукаммал тушунишга хизмат қиласи.</p> <p>Стратегияни қўллаш ўрганилаётган муаммо юзасидан оқилона қарор қабул қилиш (хуносага келиш) учун ўқувчилар томонидан билдирилаётган ҳар бир вариантни таҳлил қилиш, мақбул ва номақбул жиҳатларини аниқлаш имкониятини яратади.</p>
Кластер	<p>Бунда илгари сурилган фояларни умумлаштириш, улар ўртасидаги алоқаларни топиш имконияти яратилади.</p>

Концептуал жадвал	Ўрганилаётган мавзуни икки ёки ундан ортиқ жиҳатлари бўйича таққослашга ўргатади.
Муаммоли вазият	Бунда ўқувчиларни ўрганилаётган мавзу бўйича муаммоли вазиятларни таҳлил қилиш, уларнинг келиб чиқиш сабаблари, оқибатларини ўрганиш, ечимларини топишга ундаш орқали уларда муайян кўникма, малакаларни шакллантиришга хизмат қиласди.
Нилуфаргул	Ушбу технология дидактик муаммоларни ечишнинг самарали воситаларидан бўлиб, нилуфар гули кўринишига эга. Асос ва унга бириккан тўққизта «гулбарг» (квадрат, тўртбурчак ёки айланалар)-ларни ўз ичига оладиган бу метод ёрдамида асосий муаммо ва унинг мазмунини ёритишга имкон берадиган хусусий масалалар ҳал этилади.
Оқилнинг олти қалпоғи	Эдвард де Бононинг 6 қалпоғи (6 гурӯҳ) асар таҳлилида 6 хил маълумотни тўплашга ёрдам беради: оқ – аниқ маълумотлар, қизил – ички ҳис-туйғу, қора – танқид, сариқ – ижобий томони, яшил – янги фикрлар, кўк – хулоса чиқарувчи.
SWOT таҳлил	Ўрганилаётган масаланинг асосий тўрт жиҳатини ёритишга ёрдам беради. Ўқувчилар мавзунинг мазмунига мос муаммоларни атрофлича ўрганиш орқали моҳиятини ёритади, уларни келтириб чиқарувчи омилларни излаб, ҳал қилиш имкониятларини топади. <ul style="list-style-type: none"> • Strengths (кучли томонлари), • Weaknesses (кучсиз томонлари), • Opportunities (имкониятлари), • Threats (хавфли томонлари).
Синквейн	Беш мисрали шеър стратегияси 1 – битта от сўз туркуми 2 – иккита сифат сўз туркуми 3 – учта феъл сўз туркумига хос сўз 4 – тўрт сўздан иборат гап 5 – мавзуга доир бир синоним

Соябон	Үқувчилар ўрнидан туриб қўлларини юқорига қўтариб жуфтлиқда бошларига соябон шаклини келтиришади. Уларнинг ясаган соябони тагидан ўтган дарсда келмаган ёки дарсни яхши тушунмаган ўқувчи билан ўтади. Ҳар соябондан ўтаётганда соябон эгалари ўтилган дарс ҳақида битта сўзми ёки гапми айтишлари керак. Барча соябондан ўтган ўқувчи ҳамма олдида қандай маълумотни эслаб қолганини баён этади, натижада ўтилган дарс такрорланади ва мустаҳкамланади.
Тадқиқот иши	Асарни ўрганиш давомида ўқувчилар 5 гурӯҳга тўпланиб, қўйидаги топшириқларни бажарадилар. 1. Матннинг асосий ғоясини топинг 2. Аниқ ва ноаниқ маълумотлар 3. Фикрингизни расм билан тасвирланг 4. Асадан ҳаётий мулоҳаза чиқаринг 5. Тарбиявий хулоса чиқаринг
Тақдимот	Ушбу стратегия ўрганиладиган мавзу моҳиятининг компьютер хизматидан фойдаланилган ҳолда слайдлар ёрдамида очиб берилишини таъминлайди. Уни қўллашда мавзунинг асосий ғоялари, таянч тушунчалари, муҳим хусусиятлари кичик матн, жадвал, тасвир, схема, расм ва диаграммалар асосида ёритилади. Стратегия ўқувчиларда мавзу мазмунини образли, яхлит тарзда ўзлаштириш кўникмаларини шакллантиради.
Т-жадвал	Мавзу мазмунида ёритиладиган бир неча ҳолатларнинг афзаллик ёки камчиликларини, самарали ёки самарасизлигини, бугунги кун ва истиқбол учун аҳамиятини таққослайди.
ФСМУ	Ушбу технология мунозарали масалаларни ҳал этишда, баҳс-мунозаралар ўтказишида ёки дарс яқунида ёки ўқув режаси асосида бирон бўлим ўрганиб бўлингач қўлланилиши мумкин, чунки бу технология ўқувчиларни ўз фикрини ҳимоя қилишга, эркин фикрлаш ва ўз фикрини бошқаларга ўтказишига, очик ҳолда баҳслашишга,

	<p>шу билан қаторда ўқувчиларни, ўқув жараёнида эгаллаган билимларини таҳлил этишга, қай даражада эгальянганликларини баҳолашга ҳамда тингловчиларни баҳслашиш маданиятига ўргатади.</p> <p>Ф – Фикрингизни баён этинг.</p> <p>С – Фикрингиз баёнига бирон сабаб кўрсатинг.</p> <p>М – Кўрсатилган сабабни тушунтирувчи (исботловчи) мисол келтиринг.</p> <p>Ү – фикрингизни умумлаштиринг.</p>
Чархпалак	<p>«Чархпалак» стратегияси методи ўқувчиларда ўрганилган мавзуларни ёдга олиш, улар юзасидан мантиқий фикрлаш, саволларга мустақил, тўғри жавоб бериш, ўз-ўзини баҳолаш малакаларини шакллантириш, ўқитувчи томонидан қисқа вақтда ўқувчиларнинг билимларини баҳолаш имкониятини яратади. Унинг мақсади ўқувчиларда мантиқий фикрлаш, ўз фикрларини мустақил, эркин баён қилиш, ўз-ўзини баҳолаш, индивидуал, жуфтлик, гурух ва жамоада ишлаш, бошқалар фикрини ҳурмат қилиш, мавжуд фикрлар орасидан муҳимини танлаб олиш кўйикма, малакаларини ривожлантиришдан иборат.</p>
Ягона давра	<p>Бунда ўрганилаётган мавзу юзасидан мустақил, мантиқий фикрлаш, бошқалар томондан билдирилаётган фикрларни тинглаш, уларни тўлдириш, шахсий фикрларни асослаш, хулоса чиқаришdir.</p>

МУНДАРИЖА

ЎТГАН КУНИНГНИ УНУТМА

31-дарс. Эркин Воҳидов	4
32-34-дарс. Нидо (қисқартириб олинди)	6
35-37-дарс. Одил Ёқубов.....	20
Музқаймоқ (ҳикоя).....	21
38-40-дарс. Мақсуд Шайхзода	36
Йилларнинг саломин йилларга элтиб	37
41-дарс. Ўткир Ҳошимов.....	41
42-44-дарс. Урушнинг сўнгги қурбони (ҳикоя)	43

СЎЗДА СЕҲР БОР

45-дарс. Алишер Навоий	53
46-47-дарс. Ҳайрат ул-аброр (Достондан парча).....	55
48-дарс. Рубоийлар	60
49-дарс. Қитъалар	63
50-дарс. Абай	65
51-52-дарс. Абай шеърлари	66
53-55-дарс. Муҳаммад Шариф Гулханий	71
Зарбулмасал	72
56-дарс. Азим Суюн	87
Баҳодирнинг қиличи	88
57-дарс. Оқ ва қора.....	90
58-дарс. Тутқун	93
Топишмоқларнинг жавоблари	95
Глоссарий	96

**Шахло Джамаловна Наралиева
Нюлюфар Абдикаримовна Корганбаева
Шахноза Бабажановна Алиакбарова**

ӨЗБЕК ӨДЕБИЕТІ

2-қисм

**Жалпы білім беретін мектептің
6-сыныбына арналған оқулық**

(өзбек тілінде)

Редакторы
Мұқабаның дизайнери
Техникалық редакторы
Дизайнын жасаған және
компьютерде беттеген

**III. Наралиева
Н. Тазабеков
З. Бошанова
Г. Отенова**

ИБ №7372

Басуға 17.05.2018 ж. қол қойылды. Пішімі 84×108¹/₁₆.

Қаріп түрі «SchoolBook Kza». Офсетті басылым.

Баспа табағы 6,5. Шартты б.т. 10,92. Шартты бояу көлемі 43,68.

Таралымы 8000 дана.

Тапсырыс №

Қазақстан Республикасы “Жазушы” баспасы, 050009.

Алматы қаласы, Абай даңғылы, 143-үй.

E-mail: Zhazushi@mail.ru

ISBN 978-601-200-609-4

A standard linear barcode representing the ISBN number 978-601-200-609-4. The barcode is composed of vertical black bars of varying widths on a white background. Below the barcode, the numbers 9 7 8 6 0 1 2 0 0 6 0 9 4 are printed.